

I N H O U D S O P G A V E

'Tegen oorlog en onmenselijkheid'	2	Wat als... Hitler was vermoord?	34
DIK KRUIHOF		ANTON van HOOFF	
Seculiere levensbeschouwingen Interbellum	3	In het licht van de wereldliteratuur	35
BERT GASENBEEK		BERT GASENBEEK	
Over humanisten en hun verzet	8	Geschiedenis van de religiante terreur	36
WIM BERKELAAR		FRANS van DONGEN	
Opnieuw een vrijdenkerspublicatie!	10	Dautzenberg over Tonio	39
BERT GASENBEEK		ENNO NUY	
Journalist voor de Vrede 2012	11	Iedereen mag koning worden	40
Humanistisch Vredesberaad		ANTON van HOOFF	
Over de zin van de dood en de journalistiek	12	Boeken: Maatschappij of haatschappij	41
GIE GORIS		ENNO NUY	
Het secularisme in de moderne tijd	14	In goed gezelschap	43
FRANS van DONGEN		ANTON van HOOFF	
Gedoopt	19	Er staat wat er staat	44
LEON WECKE		ENNO NUY	
Petje op in de klas	20	De duizelingwekkende jaren	46
ANTON van HOOFF		ENNO NUY	
Gelovigen die weten alles zeker	21	Levensles van een onderwijzer	48
JAAP van den BORN		ANTON van HOOFF	
De prioriteit van morele toetsing	22	Ingezonden: Aporie	49
FLORIS van den BERG		GERHARD ELFERINK	
Hommage aan Rutger Kopland	28	Stof	49
GÉRARD GRUBBEN		TUVIT SHLOMI	
Niet thuis	30	Persbericht	50
LEON WECKE		ASP	
Waarom we blij moeten zijn met Obama	31	Nog een keer het katholieke geloof!	52
ENNO NUY		HANS LOUIS KOEKOEK	
Iets beter dan niets?	32		
FRANS BIJLSMA			

Symposium 'Tegen oorlog en onmenselijkheid'

9 november 2012

Op vrijdagmiddag 9 november organiseerden het J.P. van Praag Instituut en Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte een publieksbijeenkomst over bevlogen jongeren, antimilitarisme en humanisering van de samenleving in de tijd tussen de twee wereldoorlogen. Op welke wijze probeerden (jonge) vrijdenkers en humanisten met geweldloze middelen weerstand te bieden tegen militarisme en onmenselijkheid? Vanuit welke levensbeschouwelijke bronnen putten zij?

De bijeenkomst stond onder leiding van dagvoorzitter Joep Schrijvers

Het programma begon met een inleiding van Bert Gasenbeek over zijn zoektocht naar de seculiere levenshouding in die periode en de rol van de ontkerkelijking: in welke organisaties verenigden de mensen zich die zich van de Kerk afkeerden? Dat was niet alleen in De Dageraad, de voorloper van De Vrije Gedachte, want die kwam in die periode niet boven de 2700 leden. Daarnaast waren er De Nieuwe Gedachte, een modern-vrijzinnig protestante beweging met duizend leden in 1925, de SDAP en de linkse afsplitsing, de OSP. Van de OSP is bekend dat een aantal leden later belangrijk werden in het Humanistisch Verbond. Een andere leverancier van leden aan het HV was de Jongeren Vredes Actie die tussen 1924 en 1940 bestond en de eerste tien jaar erg actief was in het verzet tegen het militarisme. Zo bracht de JVA in 1931 maandelijks een pamflet uit met een oplage van 100.000 ex. en waren er tot 80 plaatselijke comités die voor de verspreiding zorgden.

Chris Hietland hield een voordracht 'Op de bres voor de vrede: de JVA in de jaren 30'.

Hierna kwam Vincent Stolk, die een verhaal hield over de radioredes tegen de Jodenhaat die de vooraanstaande vrijdenker Jan Hoving hield in de periode 1934-1935. Hij ging in op de vragen of er een aanleiding voor was, hoe uitzonderlijk het was en hoe het protest inhoudelijk gevoerd werd. Het was de aankondiging van zijn nieuw verschenen boek waarin de radioredes zijn opgenomen samen met het derde deel van de levensherinneringen van Hoving.

Na de pauze werden twee nieuwe boeken gepresenteerd uit de reeks Humanistisch Erfgoed, naast het boek over Hoving ook het boek over de Jongeren Vredes Actie van Bert Gasenbeek en Chris Hietland, 'Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid'. Beide boeken werden op een indrukwekkende manier samengevat en beoordeeld door de historicus Wim Berkelaar.

Het tweede onderdeel na de pauze was de uitreiking van de Prijs voor de Journalist voor de Vrede 2012. De ereprijs voor de Journalist voor de Vrede wordt jaarlijks door het Humanistisch Vredes-beraad toegekend aan een journalist, programmamaker, publicist of cartoonist in het Nederlandse taalgebied die zich onderscheiden heeft door onafhankelijke, objectieve en kritische berichtgeving, en aldus bijgedragen heeft tot een cultuur van vrede en rechtvaardigheid. Tot winnaar werd in 2012 uitgeroepen Gie Goris, verbonden aan het Belgische blad Mondiaal Nieuws. Volgens het juryrapport ontvangt hij de prijs vanwege zijn niet aflatende inzet voor de onderdrukten waar ook ter wereld, waarbij hij ons met een scherp oog, met veel rechtvaardigheidsgevoel en met een kritische pen informeert ons over situaties in gebieden waar mensen in het gedrang dreigen te komen. Het blad waaraan hij al jaren leiding geeft speelt een toonaangevende rol in het zichtbaar maken van de gevolgen die de mondialisering heeft voor de minder bedeelden in onze wereld.

Gie besloot de middag met het voorlezen van een indrukwekkend verhaal uit zijn blad over de moeder van een in Kasjmir doodgeschoten student die toevallig verzeild was geraakt in de oorlogshandelingen.

Dik Kruithof

Seculiere levensbeschouwingen in het Interbellum een onderzoeksopzet

BERT GASENBEEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, voorheen het Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

De redactie van De Vrijdenker vroeg mij om een samenvatting te geven van mijn voordracht over seculiere levensbeschouwingen in het Interbellum, gehouden op de publieksbijeenkomst 'Tegen oorlog en onmenselijkheid: over levensbeschouwing en strijd in het Interbellum en nu' gehouden op 9 november 2012 te Utrecht.

Dames en heren,

Volgens van der Donk, wetenschapper én van CDA-huize, laat het rapport *Geloven in het publieke domein* (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) uit 2006, zien, dat religie weer helemaal terug is in Nederland. Echter, het onderzoek *God in Nederland* (2007), geeft duidelijk aan dat 61% van de Nederlanders buitenkerkelijk is.

In 1920 hadden de kerken in Nederland andere zorgen: volgens de volkstelling uit 1920 was het percentage onkerkelijken gestegen van 5.0 naar 7.8 %. En dat percentage nam snel toe.

Ik wil in deze voordracht ingaan op:

- de ontkerkelijking in het Interbellum;
- de vraag of deze onkerkelijken een alternatieve levensbeschouwing hadden gevonden, en zo ja, waar die zich bevond en hoe die zich uitte.

Daarbij is mijn stelling: seculiere levensbeschouwingen in het Interbellum bevonden zich op veel meer plekken dan alleen bij de vrijdenkers.

Belangrijk hierbij is mijn disclaimer. Ik begeef me hiermee op zeer dun ijs! Er is geen kant-en-klaar onderzoek, boeken of artikelen over dit onderwerp beschikbaar. Het is een poging om met u mijn speurtocht van de afgelopen weken te delen. Ik sta hiermee aan het begin van nieuw onderzoek, waarbij ik uw steun en tips zeer goed kan gebruiken!

Ontkerkelijking

Liepen de kerken in 1920 dan leeg? Was de toename van de ongelovigheid dan zo sterk? Neen, zo erg was het ook weer niet. Hier zijn de cijfers op basis van de volkstellingen:

Jaar:	% van de bevolking	Aantal mensen
1909	5,0	291.000
1920	7,8	534.000
1930	14,3	1.115.000
1947	17,1	1.641.000

Maar de feitelijke vervreemding van kerk en religie was ongetwijfeld groter dan uit deze cijfers blijkt! Vanuit kerkelijk perspectief vormde de ontkerkelijking een oorzaak én kenmerk van de cultuurcrisis. We zien in die tijd ook de opkomst van het godsdienstsociologisch onderzoek in Nederland. Een van de pioniers op dit gebied was Jacob Pieter Kruijt, sociaalgeograaf, die in zijn dissertatie *De onkerkelijkheid in Nederland* (1933) een verklaring poogde te bieden voor de onkerkelijkheid in de verschillende streken van Nederland. Deze studie is nog steeds interessant omdat hij de toename van ongelooft en onkerkelijkheid niet alleen in verband brengt met bekende zaken als modernisering, toename van welvaart bij bepaalde groepen mensen, industrialisering en urbanisering et cetera, maar ook de invloed van het socialisme, de rol van Domela Nieuwenhuis en Multatuli, en de bewuste atheïstische propaganda van de vrijdenkers (De Dageraad) erbij betreft.

Levensbeschouwingen in het Interbellum?

Het Interbellum, door de historicus Hans Blom treffend omschreven als een 'burgerlijkverzuild' maatschappij in crisis, kende naast een sociaaleconomische crisis van ongekeerde omvang, ook op het

politieke en geestelijke domein een grote culturele crisis. Hiermee wordt bedoeld dat de opvatting ‘... dat de mens juist geen ‘redelijk’ wezen is en dat er van gelijkheid en vrijheid geen sprake kan zijn’ steeds meer verbreid werd. Deze ontwikkeling ondermijnde de kern van de ideële grondslagen der democratie.

In deze omstandigheden liet dus een grote groep mensen de kerkelijke binding los. Voordat ik in kan gaan op de vraag of deze onkerkelijken een alternatieve levensbeschouwing opbouwden, en zo ja, waar die uit bestond, twee opmerkingen over het begrip ‘seculiere levensbeschouwing’. Ik neem aan dat seculier, in de betekenis van niet-godsdienstig, voor zich spreekt, lastiger is dat met het begrip levensbeschouwing. Wat wordt gewoonlijk daaronder verstaan? Ik ben het met de filosoof Peter Derkx eens dat de term levensbeschouwing in ruime zin genomen moet worden want iedereen heeft een levensbeschouwing in de betekenis van een visie op de herkomst van de kosmos, het ontstaan van het leven en een visie op mens, samenleving en ethiek. Daarbij is een levensbeschouwing altijd min of meer impliciet, en contextueel gebonden. Ik citeer Derkx (2012):

‘Met een “levensbeschouwing” bedoel ik een min of meer geëxpliciteerd en gesystematiseerd zingeingskader, een kader dat mensen helpt zin in hun leven te ervaren, in de wereld en de omstandigheden waarin ze zich bevinden’. Belangrijk is niet zo zeer het beschouwen, maar de zingevende functie van een levensbeschouwing. Hij onderscheidt de volgende zinbehoeften: *doelgerichtheid, morele rechtvaardigheid, eigenwaarde, competentie, begrijpelijkheid, verbondenheid en transcendentie.*

Welnu, de vraag is waar in het Interbellum seculiere oftewel ongodsdienstige levensbeschouwingen of zin-gevingskaders gevonden kunnen worden. In de historio-grafie over het ontstaan van het Humanistisch Verbond in 1946, worden twee organisaties in het Interbellum genoemd als voorlopers: De Dageraad en de Nieuwe Gedachte.

De Dageraad

De Dageraad, opgericht in 1856 en voortkomend uit de vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux (‘na de duisternis het licht’) formuleerde in de beginfase twee doelstellingen. Eén, het zoeken van waarheid, geleid aan de hand van natuur en rede. Twee, het praktisch meewerken tot het geluk der maatschappij. In de beginfase eind 19de eeuw waren ze vooral gericht op bijbelkritiek, maar ze ontwikkelden zich steeds meer van deïstisch naar atheïstisch: rond 1890 was vooral godsdienstbestrijding een ideologisch speerpunt geworden. Belangrijke rol speelde hierbij Multatuli, de icoon van De Dageraad.

De periode 1914 – 1939 was onmiskenbaar het hoogtepunt van het georganiseerde vrijdenken in Nederland. Werkend vanuit een atheïstisch en socialistisch perspectief, was er sprake van ongeken- (relatieve) groei in ledenaantallen: in 1935 ca. 2.700 leden. Daarbij moet wel aangetekend worden dat sinds 1933 ambtenaren en leraren geen lid meer van De Dageraad mochten zijn en er een repressief klimaat ten opzichte van vrijdenkers heerste. Naast veel debatteren en publiceren, toonde De Dageraad vooral grote politiek-maatschappelijke betrokkenheid bij belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in de jaren twintig en dertig. Men, onder wie Jan Hoving, was zeer gericht tegen het antisemitisme en bestreed het opkomend fascisme.

De Nieuwe Gedachte

De Nieuwe Gedachte, opgericht in 1916 door Kees Meijer – theoloog van huis uit – stond in de traditie van het modern vrijzinnig protestantisme. Haar doelstelling kende zowel religieuze als humanistische elementen: in plaats van de versplinterde kerkelijke godsdiensten moest er een algemene religieuze vereniging komen om de nieuwe gedachte waar te maken. Waar bestond die ‘nieuwe gedachte’ uit? Ik citeer: ‘niets [is] zoo nodig op geestelijk gebied dan dat een nieuwe (wetenschappelijk en wijsgerig gefundeerde) levens- en wereldbeschouwing kome, die aan het persoonlijk leven verdieping kan geven en grondslag (kan) zijn van de komende gemeenschap, de komende cultuur’. Kortom, een religieuze levens- en wereldbeschouwing, los van het christendom. De leden bestonden vooral uit intellectuelen, en veel voormalige dominees. In 1925 telde de vereniging 1.000 leden, naast veel losse bezoekers van de populaire zondagochtendbijeenkomsten.

Politieke partijen

Welnu, met die geringe ledenaantallen van De Dageraad en De Nieuwe Gedachte samen, hadden natuurlijk niet alle 1.115.000 onkerkelijke mensen uit 1930 een levensbeschouwing, een ‘geestelijk dak’ gevonden. Volgens de historiografie van het georganiseerd humanisme vond een deel van de onkerkelijken onderdak bij de SDAP, OSP en de JVA. De aanname hierbij is dat in het Interbellum de politieke partijen waarschijnlijk deels andere functies hadden dan die van na 1945. Ze boden de mensen waarschijnlijk een geestelijk onderdak door het uitbrengen van veel geschriften, het bieden van scholing, het houden van bijeenkomsten en manifestaties en het uitvoeren van rituelen (muziek, toneel, literatuur).

De SDAP

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), opgericht in 1894, kende volgens de historicus Rulof, (*Een leger van priesters voor een heilige zaak*) weliswaar geen expliciete en collectief aanvaarde levensbeschouwing in haar beginselprogramma, maar voor de vele onkerkelijken en randkerkelijken fungeerde zij waarschijnlijk als een *pseudokerk*, zij het al minder sterk dan in de oudere socialistische beweging. Belangrijk was de gevoelsachtergrond van een soort proletarische ideologie, sprekend uit liederen, redevoeringen, en feesten. Rulof:

‘Op 13 januari 1935 trokken zo’n 40.000 Amsterdammers in optocht en begeleid door fanfaremuziek – vanuit acht verschillende wijken – naar de Centrale Markthallen in het centrum van de stad. De bijeenkomst werd ingeluid met een donderpreek van de sociaal-democraat Koos Vorrink. Hij hield een pleidooi voor het Plan van de Arbeid – het sociaal-democratische antwoord op de economische crisis. Daarna werden bijna alle lichten in de zaal gedoofd zodat er een pad van licht ontstond en traden de vaandeldragers naar voren. De afdelingsvoorzitter betrad nu het podium en zwoer plechtig al het mogelijke te doen om het Plan te verwezenlijken. Daarna nam hij de ‘gewijde’ vlaggen in ontvangst terwijl het publiek de eed bekrachtigde met een luid ‘Op voor arbeid, vrijheid, brood, op voor het Plan van de Arbeid!’

Met deze bijna religieuze bijeenkomst begint het boek van Rulof over sociaal-democratische massabijeenkomsten in het Interbellum. De bekende historicus Ger Harmsen stelt in het prachtboek *De taaie rooie rakkers* dat het vooroorlogse socialisme – afgezien van kleine minderheden – atheïstisch dacht of althans dat zijn aanhangers grotendeels tot de onkerkelijken behoorden. Er was sprake van een rode subcultuur met eigen feesten en gedenkdagen en bijbehorend ritueel: op bijeenkomsten ontbrak vrijwel nooit de declamator die gedichten van H. Roland Holst, C.S. Adama van Scheltema, of van H. Gorter ten gehore bracht. Talrijk waren de rode zangkoren en muziekcorpsen, zelfs rode sporteenheden ontbraken niet. In 1938 kende de SDAP bijna 90.000 leden!

De OSP

De Onafhankelijk Socialistische Partij (1932-1935), was een kleine, links-socialistisch afgesplitste linkervleugel van de SDAP. Ontstaan vanwege het te trage tempo van de SDAP op weg naar het socialisme, en feitelijk ontstaan door het loslaten van het ontwapeningsstandpunt door de SDAP. De OSP telde zo’n 7.000 leden. Bij de [Tweede Kamerverkiezingen](#) op 26 april 1933 haalde de partij 27.000 stemmen, vijfhonderd te weinig voor een zetel. Formeel heeft de OSP weinig betekend, maar het liet wel veel van zich horen; de OSP’ers werden wel de ‘provo’s’ van hun tijd genoemd. De historicus Bart de Cort, die onderzoek deed naar de OSP-leden, merkt op: ‘OSP’ers waren eigenlijk altijd al humanisten, alleen heette dat nu opeens zo.’ Veel oud OSP-leden werden na 1945 massaal lid van het HV. Een zevental van hen speelde daarin een belangrijke rol: ze zaten, vooral in de beginjaren, in het hoofdbestuur en talloze commissies. Ik noem de volgende personen: Jan Brandt Corstius, Jaap van Praag, Jan Rogge, Piet Schut, Annie Treurniet-Wiersma, Garmt Stuiveling en Manus Schabracq.

De JVA

De Jongeren Vredes Actie (JVA) was een radicaalpacifistische jongerenbeweging die bestond van 1924 tot 1940. Opgericht door een groep bevlogen jonge mensen, probeerde de organisatie leeftijdsgenoten te overtuigen van de noodzaak om zich voor de vrede in te zetten. Begin jaren dertig had de JVA afdelingen door het hele land en telde ruim 2.000 leden.

De JVA deed van zich spreken door het organiseren van congressen, het uitgeven van brochures en het verspreiden van pamfletten. De leden organiseerden antimilitaristische acties en probeerden door middel van petitie en grote publieke bijeenkomsten mensen te mobiliseren. In een tijd van toenemende oorlogsdreiging verzette de JVA zich tegen agressief nationalisme en fascisme. Met de concepten *geestelijke weerbaarheid* en *pacifistische volksverdediging* ontwikkelde de jongerenbeweging een geweldloos alternatief voor militaire landsverdediging. Daarbij speelden latere voor mannen van het Humanistisch Verbond als Jaap van Praag, Garnt Stuiveling en Jan Brandt Corstius, een belangrijke rol. Dit zei Miep Bijleveld over de JVA:

‘In de JVA zaten religieus-socialisten, anarchisten, Dageraad-atheïsten om ethische redenen, niet uit anti-geloof. Over het algemeen mensen met een behoorlijke opleiding. Mensen lazen veel. Levensbeschouwing was over het algemeen praktisch gericht: tegen alcohol en roken. En tegen het militarisme. Je kon gewoon naar voren komen met ideeën, verdraagzaam. Iedereen was tegen fascisme en wilde een betere samenleving.’

Jaap van Praag, de latere ‘vader’ van het Humanistisch Verbond zei in een terugblik:

‘Maar die Jongeren Vredes Actie die maakte geweldig veel propaganda. (...) We belegden ook hele grote vergaderingen. Moet je je even voorstellen: een groep jonge mensen waarvan de oudsten toch niet meer waren dan 25, 26 jaar die de hele dierentuinzaal in Den Haag volkregen – daar konden geloof ik duizend mensen in (...).

Er zijn diverse overeenkomsten tussen de JVA en het HV te noemen:

- * het verzet tegen militarisme, fascisme, en dictatuur;
- * de inzet vóór geestelijke vrijheid en democratie;
- * het geloof in humane waarden en idealen;
- * het vooropstellen van de persoonlijke verantwoordelijkheid;
- * de verdediging van de menselijke waardigheid;
- * de nadruk op cultuurscheppende activiteit van een volk;
- * het handhaven van politiek pluralisme.

En er zaten veel ‘wegbereiders van het humanisme’ in de JVA. Naast Jaap van Praag moeten genoemd worden Garnt Stuiveling en Jan Brandt Corstius, maar ook mensen als Arie Treurniet, Daan d’Angremond, Wim Hos, Roel van Heusden, Wiemer Emmelkamp, Piet Kuin, Hennie te Riet, Odo Croiset en Miep Bijleveld. Stuk voor stuk mensen die op jonge leeftijd binnen de JVA zich geestelijk en levensbeschouwelijk ontwikkelden en later binnen het HV daarmee doorgingen.

Tot zover de twee politieke partijen, de SDAP en de OSP, en de jongerenbeweging de JVA, die in de historiografie als plekken worden aangemerkt waar waarschijnlijk veel van de leden daar (ook) een seculier levensbeschouwelijk dak vonden. Daarnaast was er sprake van een duidelijk seculiere cultuur, een ideologie gericht op bevrijding en ontplooiing van mensen binnen een democratisch bestel, en in een beperkte mate gaat het om mensen die later binnen de humanistische beweging opduiken.

Maar er waren meer politieke partijen in het Interbellum die niet bekend staan dat ze veel gelovigen onder hun leden en kiezers telden.

De NSB

De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), opgericht in 1931, pretendeerde volgens de onderzoekers Te Slaa en Klijn meer te zijn dan een gewone politieke partij. Namelijk ‘profeten van de Nieuwe Tijd’. Hun ideaal was de volksgemeenschap – de onderzoekers noemen dat een soort politieke religie. Citaat: ‘Het Nationaal-Socialisme is vóór alles een geestelijke beweging, omdat eerst door een nieuwe geesteshouding een verjongde natie kan ontstaan.’ Dit citaat komt uit het lijfblad van de NSB *Volk en Vaderland* uit 1934. Er spreekt volgens Te Slaa en Klijn een nieuw geloof uit. De ideologie van de NSB was vanaf het begin fascistisch van aard, en niet steeds radicaler rechts zoals sommige historici menen! Het grote aantal leden en stemmers zegt wel iets. Bij de Tweede Kamerverkiezingen uit 1935 kreeg de NSB 7.9 % van de stemmen, en dat is veel, gelet op de sterk verzuilde kaders destijds. In 1935 had de NSB 50.000 leden!!

De religieus/maatschappelijke achtergrond van de leden is niet (meer) makkelijk te achterhalen in onderzoek. Onderzoeker Van der Boom merkte in 2007 op: “Onder kiezers en leden, zo lijkt het, waren onkerkelijken en randgelovigen sterk oververtegenwoordigd. De NSB wist dus voornamelijk sympathie te winnen bij mensen die er geen sterke levensbeschouwing op na hielden.” Wat die aantrekkingskracht van de NSB op haar leden had, blijkt uit het relaas van een lid uit IJmuiden:

‘Aan die mensen voltrok zich iets byzonders. Ze waren van hun nieuwe politieke inzicht geheel vervuld. Ze spraken nergens anders meer over. Ze stonden er mee op en gingen er mee naar bed. Hadden ze voorheen geen oog en oor dan voor hun zaken, nu waren deze niet meer hun gehele levensvervulling en kregen een secundaire plaats in hun concentratie.’ ‘Zoals het plezierige, gezellige kopje koffie, na de kerkdienst, by burens of gemeenteleden, vaak de grootste attractie is voor de kerkgangers, zo was het samentreffen na vergaderingen van grote aantrekkelijkheid.’

Kortom, voor veel leden was de NSB meer dan een gewone organisatie waar ze lid van waren. Hoewel er sprake was van een seculiere cultuur, kan men niet vaststellen dat de ideologie van de NSB gericht was op bevrijding en ontplooiing van mensen binnen het democratisch bestel. Ook zijn er geen namen bekend van NSB-leden die later een rol in de humanistische beweging speelden.

De VDB

De Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) was een progressief liberale partij opgericht in 1901 en in 1946 opgegaan in de PvdA. Ik heb de VDB nog niet nader kunnen bekijken, maar ik vermoed dat de partij niet alleen relatief veel gelovigen omvatte, maar ook dat voor de leden deze partij niet zo allesoverheersende rol speelde in hun leven, als dat het geval was bij de SDAP, de OSP en de NSB.

De Communistische Partij Holland/Nederland

Opgericht in 1909 als afsplitsing van de SDAP en in 1935 van naam veranderd in de CPN. Officieel was de CPN natuurlijk atheïstisch, maar rond 1930 speelde de vraag van de godsdienst toen niet zo’n rol. Want het ging er om de maatschappelijke omstandigheden te bestrijden die de godsdienst verwekten. Ook deze partij heb ik nog niet nader onderzocht.

De vraag is welke cultuur er in de CPN heerste: was het een alomvattende die voor de leden een zingevende functie vervulde of was het anders. Ook de vraag naar de doorstroming van leden naar de humanistische beweging is interessant.

Vrijzinnige christenen, religieussocialisten en anarchisten

Afgezien van aandacht voor De Nieuwe Gedachte heb ik nog geen aandacht kunnen besteden aan vrijzinnigheid en religieussocialisten; ook kunnen de anarchisten – waar in Nederland een sterke invloed op uitgang van ex-dominees – relevante kennis opleveren; men spreekt wel van het anarchisme als een seculiere religie. En hoe zat dat met de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten (BRAC)...

Afsluitend

Ik hoop in deze voordracht de contouren te hebben geschetst van mijn speurtocht naar seculiere levensbeschouwingen waar de groeiende groep onkerkelijke mensen – naast de duidelijk herkenbare groep van vrijdenkers – in het Interbellum geestelijk onderdak kan hebben gevonden. Eén ding is zeker: seculiere levensbeschouwingen in het interbellum bevinden zich waarschijnlijk op veel meer plekken dan alleen bij de vrijdenkers!

Ik kijk uit naar feedback!

*Bert Gasenbeek tijdens zijn voordracht
Alle foto's Symposium: Jules Brabers*

Over humanisten en hun verzet tegen oorlog en Jodenhaat in het Interbellum

Op vrijdag 9 november 2012 vond op de Universiteit van Humanistiek het symposium Tegen oorlog en onmenselijkheid plaats, over levensbeschouwing en strijd in het Interbellum. Tijdens het symposium stonden twee boeken centraal. Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid. De jongerenvredesactie (1924-1940), geschreven door Bert Gasenbeek en Chris Hietland. En daarnaast Liefde, dood en Jodenhaat, een bundel autobiografische memoires en enkele redevoeringen tegen de Jodenhaat van de vrijdenker Jan Hoving, bezorgd en ingeleid door Vincent Stolk en Bert Gasenbeek. Historicus en publicist Wim Berkelaar hield beide boeken bij die gelegenheid tegen het licht en plaatste zowel kritische als waarderende kanttekeningen bij het humanisme in het Interbellum

WIM BERKELAAR is als historicus verbonden aan de Vrije Universiteit

Een boekbespreker kan twee dingen doen: ingaan op het verrichte historisch onderzoek en waar nodig muggezipten over een punt of komma of over een feitje dat ongenoemd blijft in een besproken studie. Hij kan ook ingaan op het onderwerp dat besproken wordt, in dit geval humanistische initiatieven om te strijden tegen de oorlogszucht en de Jodenhaat in het Interbellum. Dat laatste heeft mijn voorkeur, ook al omdat ik op beide boeken niet veel heb aan te merken. Hietland en Gasenbeek hebben met *Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid. De jongerenvredesactie (1924-1940)* degelijk werk geleverd. Hietland bouwt goed voort op onder meer de dissertatie *Blauwe en Rode jeugd*, de indrukwekkende studie over de jeugdbeweging van de marxistische historicus Ger Harmsen uit 1961. Gasenbeek's studie naar het verband tussen de Jongeren Vredesactie (JVA) en het na de oorlog opgerichte Humanistisch Verbond biedt een interessante verkenning van een nog grotendeels onontgonnen terrein. In de JVA hadden Jan Brandt Corstius, Garrit Stuijveling en Jaap van Praag een actieve rol.

Vincent Stolk komt lof toe voor zijn bezorging van dit derde deel van Jan Hoving's memoires, dat hij aanvulde met een herdruk van Hoving's redevoeringen tegen de Jodenhaat, die de vrijdenker in 1934 en 1935 hield – nog voor de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) echt doorbrak in de Nederlandse politiek. Stolk geeft blijk van grote belezenheid van de hedendaagse literatuur over de Jodenhaat en het 'anti-antisemitisme', zoals hij Hoving's redevoeringen tegen de Jodenhaat omschrijft. Dat verbaast niet, want Stolk gaf met zijn in 2008 verschenen studie *De dageraad van positief atheïsme. Jan Hoving over godsdienst en seksualiteit in het Interbellum* al zijn visitekaartje af. Die studie werd destijds terecht met de Vrijdenkersprijs bekroond.

Nu de onderwerpen zelf. Allereerst de jongerenvredesactivisten. Ik werd niet opgewekt van deze idealisten – en ook sommige idealisten werd het soms teveel, zo valt uit de studie over de JVA op te maken. Op pagina 57 van het boek staat een treffend citaat van Bas Harmsen, voorzitter van zowel de NBAS (de Nederlandse Bond voor Abtinent Studeerenden) als van de JVA. Hij ervoer de overgang van de NBAS naar de JVA als een 'koude douche': men sprak bij de JVA wel zakelijk over oorlog en vrede maar vrijwel niet over elkaars wel en wee. Het heeft er veel van weg dat het de JVA-ers niet om mensen ging maar om 'de mensheid'.

Dat zie je wel vaker bij idealisten: ze kunnen flink doorslaan in hun ijver en gedrevenheid. Neem alleen al de figuur Dirk Boer. Hij keerde zich als JVA-er tegen het Rode Kruis omdat dat alleen de rommel van de oorlog opruimde en niet de oorzaken van de oorlog zou bestrijden. Wat een wereldvreemdheid en wat een dwaasheid... Boer had blij moeten zijn met het Rode Kruis en er goed aan

Chris Hietland

gedaan zijn energie uitsluitend te richten op de ware oorzaak van de spanning in Europa: de expansiedrift van de fascistische staten, eerst en vooral van Nazi-Duitsland.

Het brengt me op de treurige staat van het humanisme in het Interbellum. Dit was bij uitstek het tijdperk van de totalitaire ideologieën. Nu moeten we die totalitaire ideologieën niet te eendimensionaal zien. Dat wil zeggen: niet denken in termen van de almachtige leider en zijn onderdanige volgelingen. Fascisme, nationaalsocialisme en communisme leden aan ‘de totalitaire paradox’, waarover socioloog Erik van Ree al in 1984 sprak: de dictaturen werden gedragen door grote delen van de bevolking. Daar sta je dan als humanisten. Het eindeloze activisme, afgewisseld met lezingen en studiebijeenkomsten, hoe sympathiek ook, leidde destijds niet tot diepere inzichten bij grote delen van de bevolking. Die moesten komen van humanisten die op zijn minst ambivalent tegenover het georganiseerde humanisme stonden. Ik doel op Jacques de Kadt, die met zijn *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* in 1939 de beste Nederlandse analyse van het fascisme schreef. En op Menno ter Braak, die met zijn *Het nationaalsocialisme als rancuneleer* intelligent de wrok van de fascist beschreef. Natuurlijk, vrijdenkers als Anton Constandse droegen ook het nodige bij, maar je hebt bij lezing van Constandse, die onder meer *Arische cultuur en Pruisendom* (1935) publiceerde, steeds de indruk dat hij aan de buitenkant blijft: Constandse weet wel wat er fout is aan het fascisme, maar hij doorgrondt de drijfveren van de fascist niet zo diep als De Kadt en Ter Braak.

Dat brengt me op de vraag of deze pacifistische humanisten wel de complexe mens doorgrondden, de mens die aan elkaar hing (en hangt) van tegenstrijdigheden en verschillende verlangens. De JVA-ers van toen lijken op de GroenLinksers van nu: ze barsten van de goede bedoelingen, maar hebben geen enkele invloed op het wereldgebeuren. Neem de deelname van GroenLinks aan de Kunduzmissie in Afghanistan: dat moest een opleidingsmissie zijn, waarbij Afghaanse agenten werden getraind en waarbij ieder geweld geschuwd diende te worden. GroenLinks barstte van de goede bedoelingen, maar gedroeg zich als Kuifje in Wonderland. Wie naar een zo gewelddadig land als Afghanistan wil, dient ten minste een kalasjnikov in de tas te steken, wil hij niet in wereldvreemdheid vervallen. Niet ieder mens is nu eenmaal een nobel pacifist, dat had al geleerd kunnen worden van een groot humanist als Sigmund Freud. Hij wees, in navolging van iemand als Markies de Sade, op de onoplosbare tegenstrijdigheid in de mens: enerzijds een hooggestemd wezen met tal van capaciteiten en mogelijkheden, anderzijds een agressief dier, uit op territoriumdrift en seksuele bevrediging.

Over seksualiteit heeft Jan Hoving het in het derde deel van zijn memoires. Het vrije spreken over seksualiteit in het Interbellum door onder meer Hoving en Constandse, is en blijft een grote verdienste van vrijdenkers en humanisten. Waar roomsen, gereformeerden en zelfs sociaaldemocraten en communisten hooguit in bedekte termen over seks spraken of het onderwerp zelfs taboe verklaarden, waren vrijdenkers er vroeg bij. Hoving's kritiek op de kerken in dezen is en blijft actueel, zie bijvoorbeeld hoe de roomse gluiptoppen in het Vaticaan de rol van de vrouw nog steeds vertekenen als óf een heilige (naar Maria) óf een hoer. Jan Hoving bleef een seksueel wat geremde man uit Drenthe, geboren in een jaar (1877) waarin seksualiteit nog niet zo vrij en openlijk besproken werd als tegenwoordig. Het is aandoenlijk hoe hoofs en ouderwets Hoving over de liefde schrijft. Maar bij alle beperkingen heeft Hoving's spreken over seksualiteit iets groots. Kijk naar de openhartige wijze waarop hij zijn tweede, ook nog veel jongere vrouw in het volle licht zet. Kom daar maar eens om in andere mannelijke geschriften in het Interbellum. Hoving is een van de weinige mannen die op zijn manier vrouwen vrij baan heeft gegeven. Hij zou de tweede seksuele revolutie, die met de introductie van de pil sinds de jaren zestig van de vorige eeuw baan brak, zeker hebben verwelkomd.

Hoving's gedachten over de dood, ook te lezen in deze memoires, neigen naar het stoïcisme, al is het een worstelend stoïcisme: een mens moet zijn onvermijdelijke lot aanvaarden maar gemakkelijk is dat

Vincent Stolk

niet. Ten slotte zijn voortreffelijke redevoeringen tegen de Jodenhaat. Historicus Ger Harmsen was als jongen terecht getroffen door deze redevoeringen, die met redelijke argumenten rasdenken als onzin ontmaskerden en de wrok van niet-joden jegens het volk in de diaspora met haar vele cultuurdragers haarscherp ontleedden. Hoving toont zich hier een groots humanist en medemens in de beste zin van het woord.

Hoving's redevoeringen zijn analytisch sterker dan de beschouwing die de veel beroemdere atheïst Jean-Paul Sartre aan de Jodenhaat wijdde. De Franse filosoof en schrijver publiceerde na de bevrijding van Parijs in 1944 *Gedachten over het Joodse vraagstuk*. Dat boek is onlangs in een nieuwe vertaling heruitgegeven door uitgeverij Boom. Sartre psychologiseert de antisemiet, maar ontzegt de Joden hun jood zijn. Joden worden bij Sartre pas Joden door antisemieten. Dat paste in Sartre's filosofie: een mens heeft geen vaststaande identiteit, hij is een 'wordend' wezen, die zich naar Sartre's strenge denken te 'kwader trouw' toont als hij zich beroept op een identiteit. Maar Joden, ook atheïstische Joden als Freud of (in Nederland) de historici Jacques Presser en Lou de Jong, voelden zich verbonden met het Joodse volk en koesterden wel degelijk een identiteit.

Jan Hoving laat Joden in zijn redevoeringen tegen de Jodenhaat meer in hun waarde en onderscheidt drie fasen van Jodenhaat: de nationalistische Jodenhaat van de Romeinen, die hun imperium bedreigd zagen door de 'eigenwijze' Joden, de christelijke Jodenhaat, waarin Joden als Christusmoordenaars werden weggezet en vervolgd en het biologische racisme van zijn tijd, waar Hitler – door Hoving slechts eenmaal genoemd – en zijn handlanger Julius Streicher op hamerden. Dit biologisch racisme bood Joden geen enkele uitweg: een Jood moest dood. En treurig genoeg geschiedde dit toen de omstandigheden (de Tweede Wereldoorlog) massamoord mogelijk maakten.

Aan Jan Hoving heeft het niet gelegen: hedendaagse vrijdenkers mogen trots zijn op de redevoeringen van hun voorganger. Hoving mag dan geen invloed hebben kunnen uitoefenen op de loop der geschiedenis van zijn dagen, hij maant ons nog steeds te doen wat nodig is: ons uitspreken over onrecht waar we dat signaleren.

Opnieuw een vrijdenkerspublicatie!

BERT GASENBEEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, voorheen het Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

Beste Anton, het is me een eer en genoegen om je als voorzitter van De Vrije Gedachte, de zevende publicatie rond een vrijdenkersonderwerp in acht (!) jaar te mogen aanbieden. Alle acht boeken zijn in grote mate financieel mogelijk gemaakt door deze respectabele vereniging met een groot historisch besef.

Het idee om dit boek rond Jan Hoving te maken ontstond in 2008. In dat jaar verscheen *De dageraad van het positief atheïsme. Jan Hoving over godsdienst en seksualiteit in het Interbellum* van Vincent Stolk. Stolk en ik vonden dat dit boek een goede ingang vormde voor het gedachtegoed van Jan Hoving, maar dat het daarbij niet mocht blijven. Hoving, de markante leider van de vrijdenkersbeweging in het Interbellum, was het zeker waard om nog een publicatie aan te wijden. Het uitgeven van het manuscript van het derde deel van Hoving's autobiografie *Levensherinneringen van een vrijdenker*, in combinatie met andere opzienbarende teksten van Hoving, leek ons een uitstekende manier om dit te doen.

Anton van Hooff ontvangt het boek van Bert Gasenbeek

Liefde, dood en Jodenhaat kan worden beschouwd als een van de vruchten van het boek *God noch autoriteit. Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland*, dat in 2006 verscheen ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte. Hierin zijn onder meer een encyclopedisch overzicht van 150 jaar vrijdenkersbeweging en historisch-thematische artikelen op het gebied van vrijdenken gebundeld. Daarna verschenen in rap tempo andere publicaties die direct of indirect met de vrijdenkersbeweging te maken hebben. Ik noem ze hier kort. *Denkers zonder dogma's* uit 2007 bundelde de voordrachten van het jubileumcongres uit 2007. In 2010 verscheen: *'Misschien is niets geheel waar ... en zelfs dát niet'*. *Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten* (2010). In de bundel *'Liever een dode leeuw dan een levende hond'* uit 2011 stond de betekenis van de vrijdenker en humanist Leo Polak (1880-1941) centraal.

Zo groot is de aandacht voor de geschiedenis van vrijdenkers en de vrijdenkersbeweging in jaren niet geweest. Veel van deze publicaties zijn geïnitieerd door het Humanistisch Historisch Centrum (voorheen Humanistisch Archief), maar vooral door de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte voor een belangrijk deel mede mogelijk gemaakt.

Woorden uitgesproken op de publieksbijeenkomst 'Tegen oorlog en onmenselijkheid' over levensbeschouwing en strijd in het Interbellum en nu, gehouden op 9 november 2012 te Utrecht

Journalist voor de Vrede 2012

Het Juryrapport

Het Humanistisch Vredesberaad heeft de prijs "Journalist voor de Vrede" voor 2012 toegekend aan Gie Goris, hoofdredacteur van het maandblad "MO*" Mondiaal Nieuws.

Met een scherp oog, met veel rechtvaardigheidsgevoel en met een kritische pen informeert Gie Goris ons over situaties in gebieden waar mensen in het gedrang dreigen te komen. Het blad waaraan hij al jaren leiding geeft speelt een toonaangevende rol in het zichtbaar maken van de gevolgen die de mondialisering heeft voor de minder bedeelden in onze wereld.

In het journalistieke werk van Gie Goris vernemen wij over de te verwachten gevolgen van de klimaatverandering voor de vele armlastigen in het laaggelegen en waterrijke Bangladesh, over de pijnlijke situatie van de inheemse Bodo's in de Indiase deelstaat Assam, over het vertrapte Rohingya-volk in Birma, over de werkelijke sociale achtergrond van de tegenstellingen tussen de roodhemden en geelhemden in Thailand, maar ook over de individuele zorgen van een weduwe met vier kinderen in het Afrikaanse Rwanda.

Gie Goris nodigt ons uit om mee te denken over zaken als de mogelijkheden voor een mondiale sociale zekerheid, maar het engagement met het wel en wee van de zuidelijke helft van onze aardbol neemt bij hem geen beleerende vorm aan, ze uit zich steeds in gedegen feitenonderzoek.

Door de lezer geen meningen op te dringen, maar wel tot grotere betrokkenheid en actief meedenken te stimuleren levert Gie Goris een waardevolle bijdrage aan een cultuur van vrede en rechtvaardigheid, en voldoet daarmee aan het criterium voor deze ereprijs.

De ereprijs voor de Journalist voor de Vrede wordt jaarlijks door het Humanistisch Vredesberaad toegekend aan een journalist, programmamaker, publicist of cartoonist in het Nederlandse taalgebied die zich onderscheiden heeft door onafhankelijke, objectieve en kritische berichtgeving, en aldus bijgedragen heeft tot een cultuur van vrede en rechtvaardigheid.

HUMANISTISCH VREDESBERAAD (HVB)

www.humanistischvredesberaad.nl

Onafhankelijke vredesorganisatie op humanistische grondslag

Uitgaande van humanistische beginselen en doelstellingen informeren en bewustmaken, stimuleren en organiseren van discussies op het gebied van vraagstukken van oorlog en vrede.

Over de zin van de dood en het nut van journalistiek

GIE GORIS is hoofdredacteur van MO* Mondiaal Nieuws en winnaar van de prijs “Journalist voor de Vrede” voor 2012 (1)

Na het ontvangen van de prijs voor Journalist voor de Vrede las Gie Goris het onderstaande verhaal voor.

Naseema heet ze, en dat betekent een zuchtje wind, zegt ze. Zo onopvallend en zacht is ze ook. Ik zit met Naseema in een hemelsblauw geschilderde kamer met rode, geborduurde kussens, waar ze sinds september 2009 alleen nog komt om te poetsen. Vandaag nodigt ze me uit in die kamer, omdat ik gekomen ben om te praten over Mudasir, haar zoon die twee jaar geleden op achttienjarige leeftijd doodgeschoten werd door Indiase ordediensten. Dit was zijn kamer.

Mudasir Ahmed Kachroo was de trots van het gezin, en dat niet alleen omdat hij de oudste zoon was. Hij was ook een succesvol voetballer, die bij Goa speelde. Zijn moeder zoekt in een kast in de hoek van de kamer en komt terug met een grote enveloppe, waarin foto's zitten: Mudasir op het strand van Goa, Mudasir in sportoutfit, Mudasir en zijn vader. Er zitten ook een agenda, een geheugenkaart, diploma's en schriftjes in de enveloppe. Daarin hield Mudasir bij hoeveel hij verkocht als hij, net als zijn vader, met de groenten- en fruitkar de straten van Sopore deed. 120 roepie. 200 roepie. 145 roepie. Echt rijk word je niet van de ambulante handel. Maar de laatste jaren deed Mudasir de ronde alleen nog in de vakanties. Ook in 2009.

Het was een zomer van onrust in Kasjmir, nadat twee vrouwen verkracht en vermoord teruggevonden waren in Shopian. De straatprotesten verspreidden zich van Shopian naar Srinagar, tot in Sopore en verder. Mudasir bleef meestal thuis, zegt zijn moeder. Hij kon uren aan de computer doorbrengen – hij had dan ook een bachelor in computerwetenschappen. De computer staat nog op het bureau, onder een plastic stofkap, werkeloos. Op 15 september ging Mudasir naar het avondgebed in de vlakbij gelegen buurtmoskee. Toen hij daar buiten kwam, werd hij neergeschoten door de Indiase veiligheidstroepen die zich voor de moskee verzameld hadden. ‘Er was geen aanleiding, er is ook nooit een verklaring gegeven voor het neerschieten van mijn zoon,’ zegt Naseema met gedempte stem. Er gold wel een samenscholingsverbod, maar er waren geen demonstraties geweest, niemand had met stenen gegooid. En al zeker Mudasir niet.

Een paar dagen later kreeg de aangeslagen familie wel een telefoontje vanuit India. Om te melden dat Mudasir een nieuw contract kreeg bij een professionele voetbalploeg. De naam herinnert Naseema zich even niet.

‘Het leven is sinds die dag in september 2009 bitter geworden,’ zegt Naseema. Ze kan er niet over praten met haar man, en dus hangt het verlies als een donkere wolk tussen hen in. Op mijn vraag of ze vaak naar het graf van haar zoon gaat, slaat ze de ogen neer. Neen, daar is ze nog nooit geweest. Dat mag niet volgens de traditie van het geloof. Met de burens wordt er ook al niet over de veel te plotse en onaanvaardbare dood gesproken, zelfs niet met de gezinnen die ook een zoon verloren hebben in de oneindige jaren van politiek geweld in de Vallei van Kasjmir.

Een eenvoudige print. Dat is het enige tastbare teken van appreciatie voor haar zoon dat overblijft. De appreciatie betreft niet het leven van Mudasir, maar zijn dood. Op het in vier gevouwen papier staat dat Mudasir Ahmed Kachroo een *shaheed* is: een martelaar die gesneuveld is in de strijd tegen de verdrukker en bezetter, India. Het is niet duidelijk of dit nu een schrale troost is, of de ultieme bevestiging voor een jongen die veel te vroeg gestorven is. Naseema laat het in het midden. Het martelaarsbrevet zit gewoon tussen de diploma's en de kladschriften.

Tijdens andere gesprekken in Kasjmir hoor ik hoe belangrijk het martelaarschap is voor de diepgelovige Kasjmiri's. Hoeveel mensen er sinds het begin van de gewapende opstand in 1989 gedood

zijn door de ordediensten, is onduidelijk. Het gaat in elk geval om tienduizenden levens. Door al die doden het statuut van martelaar te geven, krijgt de hele strijd voor zelfbeschikking en onafhankelijkheid een sacraal karakter. En het wordt ook quasi onmogelijk om politieke compromissen te sluiten, want alles wat minder is dan de hele onafhankelijkheid wordt al snel afgedaan als verraad tegenover de martelaren die hun bloed gaven voor het hogere doel van de vrijheid. En wie wil er nu met dat verwijt verder leven?

Naseema geeft niet de indruk dat ze die harde lijn toegedaan is. Bij het afscheid houdt ze het niet meer. Ze breekt, midden in de kamer van haar zoon. Haar vermoorde zoon. Haar geliefde zoon. 'Soms zou ik mezelf voor het hoofd slaan,' zegt Zahid, die mee was en vertaalde. Hij is journalist en heeft al talloze keren de verhalen opgetekend van vaders en moeder, vrienden en broers en zussen van de Kasjmierse *shaheeds*. Maar het went niet. 'Deze vrouw was haar huishouden aan het doen. Misschien hing het verlies van haar zoon als een voile over haar leven, maar het stond niet levensgroot in het midden van haar bewustzijn. Door onze komst, door het gesprek in zijn kamer, is haar hele dag en misschien haar hele week verscheurd door wat anderhalf jaar geleden gebeurd is. Heeft dat zin? Wat heeft zij eraan? Wat verandert er aan het onrecht en het verdriet dat deze mensen aangedaan wordt?'

Het zijn open vragen, en Zahid heeft er ook geen antwoord op. Zijn zucht, dat hij soms liever voor een ngo zou werken die daadwerkelijk iets betekent voor mensen, waait zo weer weg. Verhalen vinden en verhalen vertellen: het helpt het onrecht niet de wereld uit, maar het is noodzakelijk om de ware omvang van dat onrecht bij meer mensen bekend te maken. En ja, we zouden allebei willen dat de pijnlijke herinnering die we wakker gemaakt hebben gebalsemd zou worden door het besef dat je pas echt dood bent als iedereen je is vergeten.

Herinnering, besef ik, is een tweesnijdend zwaard. Wie leeft in de gedachten van anderen, is nooit dood. Maar soms zou je de afgestorvene zacht te rusten willen leggen, voor altijd, zodat ook de omgeving vrede kan vinden.

(1) Deze vredesprijs, ook aangeduid als de "Han Achttienribbeprijs voor Vredesjournalistiek", wordt jaarlijks uitgereikt aan een journalist, programmamaker, publicist of cartoonist in het Nederlandse taalgebied die zich onderscheiden heeft door onafhankelijke, objectieve en kritische berichtgeving, en aldus bijgedragen heeft tot een cultuur van vrede en rechtvaardigheid.

"Met gevoel voor urgentie, een scherp oog en kritische pen informeert Gie Goris regelmatig over de situatie in conflictgebieden, en draagt op deze wijze bij aan een cultuur van vrede en rechtvaardigheid."

Gie Goris krijgt de Vredesprijs uitgereikt door de winnaar van vorig jaar, de journalist Nicole le Fever

Het secularisme in de moderne tijd

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In de twee vorige series (Thales t/m Lucretius en Augustinus t/m Bruno) is aangetoond dat het seculiere denken in de Oudheid en de Middeleeuwen prominent aanwezig was. In deze derde serie zullen we laten zien dat het secularisme ook in de Moderne Tijd een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome via de Renaissance/ Reformatie tot in onze tijd een opgaande lijn vertoont. 'Geschiedenis = Secularisme' lijkt hiermee aangetoond.

Van de "modernen" zullen we bespreken: Descartes, Spinoza, Hobbes, Bayle, Meslier, Hume, d'Holbach, Fichte, Feuerbach, Bradlaugh, Nietzsche, Freud, Canabal, Russell, Sartre, Dawkins, Hitchens, Philipse, Condell, Cliteur, Onfray en Harris.

Friedrich Nietzsche

Friedrich Nietzsche leefde 1844 tot 1900. Zijn belangrijkste werken zijn: "De Antichrist", "Voorbij goed en kwaad", "Genealogie der moraal", "De vrolijke wetenschap", "Morgenrood", "Menselijk, al te menselijk" en "Aldus sprak Zarathoestra", hoewel hij veel meer geschreven heeft.

Hij beweerde dat iedereen altijd en overal zoveel mogelijk macht probeert uit te oefenen. Dit was een biologisch evolutionair verschijnsel en moest daarom ten volle aanvaard worden. De platoonse Ideeënleer vond hij dan ook veel te statisch (zie: Socrates/Plato) en die maakt van mensen makke lammeren. Geen wonder dat het christendom het platonisme had omarmd. "Christendom is Platonisme voor het gewone volk". Maar de echte mens zat zo niet in elkaar volgens Nietzsche. De echte mens, de Renaissancemens, wilde heersen, winnen, was nieuwsgierig, trots en had zeker geen schuldgevoel, zoals de christelijke mens. Nietzsche's grootste bezwaar tegen het christendom was, dat het mensen een slecht gevoel gaf over zichzelf. Geen wonder dat ze agressief werden. De mensen van de toekomst zouden daar geen last van hebben. Ze zouden zich niet wijs laten maken dat ze slecht waren en dat daarom een ander voor ze zou moeten beslissen. Ze zouden zich geen minderwaardigheidsgevoelens, door welke godsdienst dan ook, laten opdringen en voor zichzelf willen beslissen. Ze zouden het schuldgevoel achter zich hebben gelaten. Dit noemde Nietzsche de 'Übermensch'. Deze kon het leed van de wereld aanzien zonder zich schuldig te voelen en kon zelfs zijn eigen dood onder ogen zien, zonder christelijk te worden. Volgens Nietzsche was je pas volwassen als je accepteerde dat je dood ging, en niet uit angst overging op een waanidee over een hiernamaals.

Friedrich Nietzsche

Later hebben de nazi's de term *Übermensch* een andere lading gegeven, nl. van iemand die alleen maar macht over anderen wil uitoefenen. Nietzsche bedoelde een mens die zich niet liet opdringen dat het slecht was om het goed te hebben, maar daarboven stond en juist genoot van zijn rijkdom, van succes, van het leven en van zichzelf: "Wat is goed? Alles wat het gevoel van macht, de wil tot de macht en de macht zelf doet groeien. Wat is slecht? Alles wat voortkomt uit zwakte en ziekte. Wat is geluk? Het gevoel dat de macht groeit, dat weerstand overwonnen wordt. Zwakkelingen en mislukelingen horen ten onder te gaan: Eerste regel van onze moraal. En je moet ze nog een handje helpen ook."

Nietzsche geloofde dat als de mensheid het schuldgevoel dat ze opgedrongen krijgt door gelovigen en socialisten (vaak religiante atheïsten) achter zich laat, er een nieuwe mensheid ontstaat. Een maatschappij die meer op die van de Oude Grieken lijkt: intellectueler, creatiever, kunstzinniger, gelukkiger, waarvan de individuen zich beter ontplooiën en waar minder agressie is. Een samenleving waarin niet de mens die lijdt, centraal staat maar de mens die zich ontplooit.

Ook staat Nietzsche wantrouwend tegenover priesters en moraalridders: mensen die een sublieme moraal verkondigen, priesters en socialisten, doen dat alleen maar om zelf macht uit te oefenen. De priesters riepen altijd, dat ze het opnamen voor de armen en verdrukten en verwierven daarmee

rijkdom en macht; maar de armen bleven arm. De socialisten doen precies hetzelfde. Socialisten waren, aldus Nietzsche, de priesters van ná de Industriële Revolutie.

Moraal

Nietzsche schreef voornamelijk over moraal. Hij schreef nauwelijks over kosmologie of natuurwetenschap. Als een rode draad loopt door zijn werk dat je (te veel) macht kunt uitoefenen als je medelijden weet op te wekken. Hij onderscheidt zich voornamelijk van de andere “moraalfilosofen” doordat hij de eerste was die de moraal beschouwde van buiten de moraal. Hij vroeg zich bijvoorbeeld af: Hoe komen we eigenlijk aan de moraal? Wat hebben we eraan? Waarom is hij ontstaan? Wanneer is hij ontstaan? Hij bekeek de moraal en vond hem ziekelijk. Men noemt Nietzsche wel eens de “filosoof met de hamer”.

Vrijwel alle andere belangrijke filosofen benaderden de moraal vanuit de moraal zelf en kwamen tot de conclusie dat moraal iets heel moois was dat de grootsheid van de mens aantoonde: Het feit dat we een moraal hadden, zou een van de belangrijkste dingen zijn, die ons van de dieren onderscheidde. (Kant) Nietzsche begon met te stellen, dat moraal door de zwakkeren in de samenleving was uitgevonden en dan eigenlijk alleen nog omdat ze er belang bij hadden. Iemand die met kracht in het leven stond, had er minder behoefte aan, omdat zo iemand prima voor zichzelf kon zorgen. Het waren degenen die “ziek, zwak en misselijk” waren, die de meeste behoefte aan moraal hadden, om überhaupt in leven te blijven.

Nietzsche maakte onderscheid tussen twee soorten moraal: een hoogstaande moraal, die gebaseerd was op kracht, macht, moed, intelligentie, hoogstaandheid en succes: de “Renaissancemens” enerzijds, en de “decadente moraal” anderzijds, gebaseerd op lijden, ziekte en gebrek en een totale weigering om daar ook maar iets aan te doen, maar wel een appél deed aan de anderen, die wel sterk waren. Volgens deze laatste “zieligheidsmoraal” stond de sterke mens eigenlijk volledig ten dienste van de zwakkere. (“*mauvais fois*” bij Sartre)

De moraal was volgens Nietzsche het resultaat van een strijd tussen de sterkere en de zwakkere. De sterkere buitte daar vooral zijn kracht bij uit en de zwakkere vooral zijn zwakte. In de Oudheid was het de sterkere die “boven lag”, maar vanaf (en door) de invoering van het christendom was het de zwakkere die boven lag en was de sterkere de “underdog”.

Wat was er gebeurd aan het begin van onze jaartelling, zo vroeg Nietzsche zich af. De Joodse gemeenschap werd overspoeld door de Romeinse overmacht, waar ze in geen enkel opzicht tegenop konden. De Romeinen hadden daar niet de minste scrupules bij: zij waren sterker dan de Joden en daarom was het volkomen terecht dat zij de Joden overheersten. De Joodse gemeenschap stond hier volkomen machteloos tegenover. Ze moesten dus een “list” verzinnen. Wat verzonnen de Joden toen? Het christendom. Wat gaven ze de Romeinen? Een nieuwe religie, waar ze zelf niet aan meededen. Het lukte deze nieuwe religie om de Romeinen schuldgevoel bij te brengen: ze moesten zich schamen voor hun kracht en hun “vijand liefhebben” in plaats van verslaan. Ze mochten niet meer heersen door middel van het zwaard, maar moesten schamen voor dat zwaard. Het Romeinse zwaard moest worden omgesmeed tot een ploegschaar. Een paar honderd jaar later stortte het Romeinse Rijk in. Zwak gemaakt door schuldgevoel ingegeven door het christendom. Nietzsche noemt het christendom dan ook de grootste rotstreek van het Jodendom. Het grootste en prachtigste wereldrijk dat de mensheid ooit had gekend was verloren gegaan, want hun inwoners hadden geen respect meer voor krachtige mensen, maar alleen nog maar voor mensen die openlijk hun zwakte etaleerden.

Het grootste bezwaar dat Nietzsche tegen het christendom had, was dan ook dat het de moraal omdraaide: De zwakkere moest heersen over de sterkere. “Heb je vijanden lief” was voor Nietzsche de omgekeerde wereld; een sterke persoonlijkheid versloeg juist zijn vijanden. En het was ook niet goed voor het nageslacht. Darwin had toen nog niets gepubliceerd over zijn “*natural selection*”, “*survival of the fittest*” enz. Je zou dus kunnen zeggen dat Nietzsche de evolutiefilosofie van Darwin min of meer heeft voorspeld.

Deze moraalomdraaiing zou volgens Nietzsche weer teruggedraaid moeten worden. Hij noemde dit: “*Umwertung aller Werte*”. Met het verheerlijken van zieken en zwakken, gingen de christenen het verst in de verering van het crucifix. Wat zien we, als we naar de stervende Christus kijken, vroeg Nietzsche zich af. We zien iemand die een vreselijke lijdensweg ondergaat en letterlijk en figuurlijk op sterven na dood is. Is het niet vreemd en ziekelijk om dat te aanbidden? Iemand die bij zinnen is, vindt

zoiets natuurlijk juist afschuwelijk. Met de moraalomdraaiing gingen de christenen ook te ver in het geval van het veroordelen van seksualiteit. Volgens de toenmalig heersende religieuze opvattingen was seks in principe vies en zondig. Nietzsche merkt hierover op: *“datgene wat vrijwel iedereen diepste gevoelde behoefte is, hebben ze in een zonde doen verkeren. Datgene waar men ten volle van zou kunnen genieten, bezorgt nu schuldgevoel. Eigenlijk heeft de christenheid de seksualiteit verziekt door er een flinke dosis schuldgevoel aan toe te voegen. Hoeveel mensenlevens zijn hierdoor in afgelopen eeuwen mee verziekt?”*

Maar we laten nu de “filosoof met de hamer” uitgebreid zelf aan het woord. Let op het typisch 19de eeuwse taalgebruik. Citaat uit *De ANTICHRIST*: *“Ik veroordeel het christendom met de meest verschrikkelijke beschuldiging die een beschuldiger ooit in zijn mond heeft genomen: Het is de grootste corruptie die je je kunt voorstellen; het is de ultieme corruptie en de slechtst denkbare corruptie. De christelijke kerk heeft niets onbezoedeld gelaten met zijn verloederende werking. Alles wat van waarde was, heeft het in waardeloosheid doen verkeren; iedere waarheid in een leugen veranderd; iedere vorm van integriteit in iets laag-bij-de-gronds. Het leeft bij de gratie van ellende. Het creëert ellende om zelf te overleven. De zonde bijvoorbeeld is door de kerk uitgevonden en verbeterd: Deze “gelijkheid-van-iedere-ziel-voor-god” is de grootste leugen aller tijden en is het slechtste, dat de mensheid ooit is overkomen.*

Om alles wat menselijk is tegen te spreken.

Om het zichzelf geestelijk bevuilen tot een kunst te verheffen.

Om het liegen tot iedere prijs.

Om zijn aversie en verachting van alle goede en verheven eerlijke instincten.

Om zijn parasitisme als enige praktisering van de kerk; met zijn bloedeloze heilige idealen, al het bloed, alle liefde, alle levenshoop opzuigend.

Om het hiernamaals als wil tot het ontkennen van ieder realiteitsgevoel.

Om zijn kruis als symbool voor de meest onderaardse samenzwering die ooit heeft plaatsgevonden, tegen alles wat gezond is ... tegen alles wat mooi is ... tegen iedere vorm van geestelijk welzijn ... tegen iedere vorm van intellect ... tegen iedere vorm van mildheid ... tegen het leven zelf!

Deze eeuwige beschuldiging zal ik op alle muren schrijven, waar er maar muren te vinden zijn.

Ik beschik over letters, die blinden kunnen lezen en over woorden, die doven kunnen horen.

Ik noem het christendom de enige grote vloek, de enige grote vernedering, de enige grote wraakzucht waarvoor geen enkel middel gemeen genoeg, geheim genoeg, onderaards genoeg en klein genoeg is.

Ik noem het de enige grootste onsterfelijke vloek van de mensheid.

En de mensheid berekent de tijd nog wel vanaf de dag, dat deze ellende begon; vanaf de eerste dag van het christendom!

Waarom niet vanaf zijn laatste?

Vanaf vandaag!

UMWERTUNG ALLER WERTE!”

Sigmund Freud

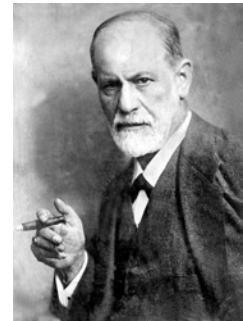
Sigmund Freud (1856-1939), heeft heel veel boeken geschreven. De volgende handelen vooral over religie: *Totem en Taboe; De Toekomst van een Illusie; De Man Mozes en de Monotheïstische Religie; Dwanghandelingen en Godsdienstoefeningen; Het Onbehagen in de Cultuur.*

Freud was geen filosoof maar psycholoog, maar omdat zijn antireligieuze gevoelens ontstonden door zijn eigen onderzoek naar de menselijke geest, is hij voor het atheïsme een van de belangrijkste denkers. Het is nauwelijks overdreven om te stellen dat hij de psychologie heeft uitgevonden. De indeling van het menselijk innerlijk in het onbewuste, het bewuste en het *über-ich*, is voor het eerst door Freud geopperd. Natuurlijk zijn er al lang weer nieuwe theorieën, maar die zijn bijna allemaal beïnvloed door Freud: of omdat men één idee van Freud verder en dieper uitwerkt; of doordat men één punt van Freud juist weerlegt.

Ook is de indeling in periodes die een opgroeiend kind doormaakt van Freud. Hij onderscheidt vanaf de geboorte tot het zesde levensjaar vier fases: de orale fase, anale fase, fallisch-narcistische fase en de genitale fase. Deze fases worden voornamelijk beïnvloed door de interactie met vader, moeder en de overige gezinsleden. Storingen in deze periode predisponeren volgens Freud voor neuroses op latere leeftijd. Volgens hem is dit zo sterk, dat je kunt stellen dat je hele leven een echo is van je eerste vier

levensjaren. Je hele leven lang ben je op onbewust niveau aan het verwerken wat je in je eerste vier levensjaren overkomt. De ervaringen in die eerste vier jaar bepalen hoe je later relaties aangaat, *of je hetero- of homoseksueel wordt* (dit laatste is wetenschappelijk volstrekt achterhaald, red.), waar je bang voor bent en waarvoor niet, maar vooral welke neuroses je krijgt en in welke mate.

Godsdienst invoeren bij een kind dat door een van bovenbeschreven periodes gaat, betekent volgens Freud dat de kans op latere neurotische stoornissen bijzonder toeneemt. Vooral seksuele stoornissen, omdat neuroses nooit zonder seksuele afwijkingen gepaard gaan. Met Nietzsche was hij het eens, dat het een ‘rotstreek’ van het christendom was, dat het mensen schuldgevoel gaf over hun seksuele behoeften. Freud vond dat je gewoon van seks moest genieten; hij was niet voor niets een enorme bewonderaar van de Oudheid. Maar in de tweede helft 19de en eerste helft 20ste eeuw was dat nog lang niet zo algemeen aanvaard als nu bij ons in de 21ste eeuw.

Sigmund Freud

In het algemeen fungeert god in psychoanalytisch opzicht als een imaginaire (neurotische) voortzetting van de vader en moeder uit de kindertijd. Een klein kind, zeker onder de vier jaar, is enerzijds volkomen geïmponeerd door de macht die zijn ouders over hem hebben, anderzijds voelt zo’n *infant* zich ook veilig en beschut door diezelfde vader en moeder. Een volwassene wordt geacht zelfstandig te leven, onafhankelijk van zijn ouders. Maar in het onderbewuste blijft, volgens Freud, dat verlangen naar die beschutting van de ouder sluimeren en dat maakt religie verleidelijk. Eigenlijk is godsdienst een vorm van niet volwassen worden en een neurotische vorm van blijven hangen in de infantiliteit.

Om een idee te geven over de gedachtewereld van één van de grootste denkers aller tijden laten we een denkbeeldig interview volgen, waarin Freud’s antwoorden ontleend zijn aan zijn *“De Toekomst van een Illusie”*:

Freud gaat ervan uit, dat elke cultuur is gebaseerd op arbeidsdwang en driftontzegging. Daarom zou je kunnen stellen dat bijna iedere politieke discussie gaat over de vraag of je het primaat bij het individu of bij de collectiviteit moet leggen. Of je nu praat over dijkverhoging of over de legitimiteit van abortus, het komt altijd op dat antagonisme neer: pas je de groep zoveel mogelijk aan het individu aan of pas je het individu zoveel mogelijk aan de groep aan? De echte politieke tegenstelling (de “oertegenstelling”) is: de individuo’s tegen de collectivo’s. Het individu zal altijd, al is het maar op onbewust niveau, weerstand voelen tegen de maatschappij waarvan hij deel uitmaakt. (“Onbehagen in de Cultuur”).

Freud: *“Met de verboden waardoor ze in het leven werden geroepen, begon de cultuur zich, niemand weet hoe veel millennia geleden, aan de animale oertoestand te ontworstelen.”*(...) *“De driftwensen die door deze verboden getroffen worden, worden met ieder kind opnieuw geboren. Zulke driftwensen zijn de drang tot incest, kannibalisme en moorden... Mogelijk staan ons culturele ontwikkelingen te wachten waarin nog andere, thans zonder meer mogelijke wensbevredigingen even onacceptabel zullen toeschijnen als nu de bevrediging van het kannibalisme (...) Het ligt in de lijn van onze ontwikkeling dat uiterlijke dwang geleidelijk wordt geïnternaliseerd, doordat een bijzondere psychische instantie, het Boven-Ik van de mens, deze dwang onder haar geboden opneemt.”*

Het is echter niet alleen de cultuur die het individu zijn driftbevrediging ontnemt. De hem omringende natuur is voor de mens ook vaak bedreigend: de aarde die beeft, het water dat overstroomt, de storm die alles wegvaagt, de epidemie en *last but not least* de dood zelf. Hoe neemt het individu het op tegen al deze machtige en hem bedreigende dingen? Men ging de natuurkrachten personifiëren: de god van de storm, de god van het water, enz. Wat betekent dit in psychoanalytisch opzicht?

Freud stelt: *“Deze verbindingen zijn niet moeilijk te vinden. Het zijn de verbanden tussen de hulpeloosheid van het kind en die van de volwassene, welke er de voortzetting van is, zodat de psychoanalytische motivering van de religievorming, gelijk te verwachten was, het infantiele bestanddeel van haar manifeste motivering wordt.”*(...) *“Zo wordt de moeder, die de honger bevredigt, het eerste liefdesobject en zeker ook de eerste bescherming tegen alle onbestemde, in de buitenwereld dreigende gevaren of, kunnen wij ook zeggen, de eerste bescherming tegen de angst. In deze functie maakt de moeder weldra plaats voor de sterkere vader, die deze functie nu gedurende de gehele verdere jeugd behoudt. De verhouding tot de vader is evenwel met een eigenaardige*

ambivalentie behept. Hij vormde zelf een gevaar dat misschien dateert van de vroegere verhouding tussen kind en moeder. Dus is de vrees van het kind voor hem niet minder sterk dan zijn verlangen en bewondering. Deze ambivalentie in de verhouding tot de vader heeft diepe sporen nagelaten in alle religies, zoals ook in “Totem und Taboe” betoogd wordt. Wanneer nu de adolescent merkt dat hij gedoemd is altijd een kind te blijven, dat hij de bescherming tegen vreemde oppermachten nooit ontberen kan, verleent hij aan deze oppermachten de trekken van de gestalte van zijn vader, hij schept voor zichzelf de goden, voor wie hij bang is, die hij voor zich tracht te winnen en die hij niettemin met de taak belast om hem te beschermen. Aldus is het motief van het verlangen naar de vader identiek met de behoefte aan bescherming tegen de gevolgen van de menselijke onmacht; het afweren van de kinderlijke hulpeloosheid verleent de reactie op de hulpeloosheid waarvan de volwassene het bestaan moet erkennen, dus juist de religievorming, haar karakteristieke trekken...”

Zijn er nog meer illusies, behalve religieuze, die een te grote rol spelen in onze samenleving?

Freud vroeg zich hierover het volgende af: *“Nu wij de religieuze doctrines als illusies hebben onderkend, rijst meteen de volgende vraag: is ook ander cultuurbezit dat wij in ere houden en waardoor wij ons leven laten beheersen, soms van soortgelijke aard? Moeten de premissen die onze staatsinstellingen reguleren, niet eveneens illusies worden genoemd, worden de betrekkingen tussen de geslachten in onze cultuur niet evenzeer door één of meer erotische illusies vertroebeld?”*

Hoe zit het met het verband tussen een religieuze opvoeding en een gezonde seksuele ontwikkeling?

Freud zegt over de “pedagogiek” in zijn tijd het volgende: *“Men brengt het kind met de religieuze doctrines in aanraking op een tijdstip dat het er geen belangstelling voor heeft, noch het vermogen om hun draagwijdte te bevroeden. Vertraging van de seksuele ontwikkeling en vervroeging van de religieuze invloed, dat zijn toch de twee voornaamste punten in het program van de hedendaagse pedagogiek, nietwaar? Wanneer vervolgens het denken van het kind ontwaakt, zijn de religieuze doctrines al onaantastbaar geworden. Maar gelooft u dat het voor de versterking van de denkfunctie zeer bevorderlijk is als ze, door het dreigen met hellestraffen, geen toegang heeft tot een zo belangrijk gebied? Wie zich eenmaal zo ver gekregen heeft dat hij alle absurditeiten die de religieuze doctrines hem opdissen, klakkeloos accepteert en zelfs de onderlinge tegenstrijdigheden over het hoofd ziet, over diens zwakke denkvermogen behoeven wij ons niet al te zeer te verwonderen. Nu hebben wij echter geen ander middel dan onze intelligentie om onze driftnatuur te bedwingen. Hoe kan men van personen die onder de heerschappij van denkverboden staan, verwachten dat zij het psychologische ideaal, het primaat van de intelligentie, zullen bereiken?”*

Freud beëindigt zijn betoog met een optimistisch geluid. En in een denkbeeldige discussie met een religiant, wordt “onze” Multatuli ook nog even genoemd: *“Het primaat van het intellect ligt stellig in een ver, ver, maar waarschijnlijk toch niet oneindig ver verschiet. En aangezien het intellect vermoedelijk dezelfde doelen zal nastreven als die waarvan u de verwezenlijking door uw God verwacht – namelijk mensenliefde en beperking van het lijden –, op menselijke maat natuurlijk, voor zover de externe realiteit, de “REDE” (1) het toelaat –, mogen wij ons voorhouden dat ons antagonisme slechts van tijdelijke aard en niet onverzoenlijk is. Wij hopen vurig hetzelfde, maar u bent ongeduldiger, veeleisender en – waarom zou ik het niet zeggen? – zelfzuchtiger dan ik en de mijnen. U wilt de zaligheid meteen na de dood laten beginnen, verlangt het onmogelijke van haar en wilt de eis van het menselijk individu niet opgeven. Onze god “NOODZAKELIJKHEID” (1) zal van deze wensen verwezenlijken wat de natuur rondom ons toelaat, maar zeer geleidelijk, pas in een onafzienbare toekomst en voor nieuwe mensenkinderen. Een schadeloosstelling voor ons, die zwaar onder het leven gebukt gaan, belooft hij niet. Op de weg naar dit verre doel moeten uw religieuze doctrines worden prijsgegeven, om het even of de eerste pogingen mislukken, om het even of de eerste substituuTvormingen te zwak zullen blijken. U weet waarom; op den duur kan niets de rede en de ervaring weerstaan, en de strijdigheid van de religie met beide is maar al te tastbaar...”*

(1) Het godenpaar λόγος [lógos = Rede] en ἀνάγκη [anáñkè = Noodzakelijkheid] van de Nederlander Multatuli.

Multatuli was sinds lange tijd een van Freud's favoriete schrijvers. Zijn pleidooi voor een eerlijke seksuele voorlichting van kinderen wordt door Freud in zijn artikel over dit onderwerp met instemming geciteerd. Multatuli's werken en brieven staan ook bovenaan de lijst van ‘tien goede boeken’ die Freud opstelde als antwoord op een rondvraag naar favoriete boeken.

Gedoopt

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en –Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Het was me wat. We hadden het kunnen weten: zeven maal de Tour winnen en geen dope gebruiken is godsonmogelijk. Toch kon die getalenteerde wielrijder uit de VS al die tijd de schijn ophouden van ongeëvenaard natuurtalent op de fiets. Kennelijk had zijn hele omgeving zich tot een tunnelvisie veroordeeld, waarbinnen het vanzelfsprekende drugsgebruik niet vermocht op te vallen. Als dan uitkomt dat zowat iedereen – en niet alleen in de wielrennerij – dope gebruikt, wordt ach en wee geroepen en wordt de held alle eer ontnomen. In feite had men beter het drugsgebruik in de topsport kunnen legaliseren. Dan heeft iedereen een gelijke kans, vooropgesteld dat men dezelfde spullen gebruikt. Uitbannen van prestatieverhogende middelen kan toch niet. In bepaalde gevallen zal de overheid zelfs tot gebruik aanzetten. Dat, voorafgaand aan gevechtshandelingen, zowel in de Eerste als Tweede Wereldoorlog soldaten, alvorens het machinegeweer van de vijand tegemoet te rennen, een prestatieverhogend middel tot zich genomen hebben, is algemeen bekend. Zoals ook bekend, heeft het nuttigen van alcohol en veel andere drugs tot gevolg dat een beetje moed overmoed wordt, men gevaren niet of minder ziet en slaap en hongergevoel wijken. Bij militaire acties mooi meegenomen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou bij de verdedigers van Stalingrad de toevoer van wodka voorrang hebben gehad op die van voedsel en verbandmiddelen. Volgens sommige commentatoren zouden de Russen de oorlog twee jaar eerder hebben kunnen beëindigen als ze niet zoveel gezopen hadden.

Het gedogen en aanprijzen van prestatieverhogende middelen winnen het van het verbieden ervan. De overheid kan immers niet meer zonder de inkomsten, die een al dan niet verslaafde bevolking via accijns genereert. Als het om prestatieverhogende middelen gaat, dient niet alleen aan drugs en drank gedacht te worden. Belangrijke prestatieverhogende middelen zijn de beloningen die in onze maatschappij aan de brave burger in het vooruitzicht worden gesteld. Geslaagd in onze prestatie-

maatschappij is men als ook in het banktegoed de status van welvarend individu tot uitdrukking komt. Probleem is alleen dat van een gelijke start en eerlijke wedstrijd geen sprake is. Het fysieke en geestelijke welzijn van de deelnemers in de maatschappelijke wedstrijd is ongelijk. De kansen op succes voor het kind van de directeur ener publieke zorginstelling is wel wat groter dan voor het kind van een uitgeprocedeerde asielzoeker. Maar toch geldt in onze maatschappij het sprookje van de gelijke kansen voor een elk, een maatschappelijke drug, die verstopt zit in gemeenschappelijk gebruikte taal en niet kloppende vooronderstellingen. Ons lichamelijk en geestelijk welzijn wordt mede bepaald door tal van maatschappelijke en politieke legenden en mythes inzake de werkelijkheid. Van kinds af aan worden we geïnjecteerd met gedragsrelevante beelden waarmee we onszelf en de aarde geen dienst bewijzen. In sommige landen geloven hele hordes nog dat je van krantenjongen miljonair kan worden, waarbij het miljonair zijn een nastrevenswaardig en alom geacht doel is. Tal van als waar aangenomen verzinsels bepalen mede ons gedrag, zoals ‘het terrorisme is de grootste bedreiging van de mensheid’, ‘Uruzgan was een wederopbouwmissie’ en voor de kinderen van twee tot zes jaar: ‘Sinterklaas bestaat’. ‘Onze economie moet weer groeien,’ zo stelt niet alleen onze regering, terwijl inmiddels vaststaat dat groei alleen tot verdere uitputting van grondstoffen en aantasting van de biosfeer leidt. Duurzame ontwikkeling wordt geprezen en niet als een misdaad jegens de bestaande en toekomstige mensheid gezien. Vredesoperaties worden gelegitimeerd met een verwijzing naar de mensenrechten, wederopbouw en democratie, terwijl het in feite om economische en politieke belangen gaat van kortzichtige, hebberige elites. Maar de goegemeente gelooft in de juistheid van haar oordeel, terwijl zijzelf, zonder het te weten, stijf staat van de toegediende dope. Miljoenen stemmen op politieke partijen die, merkwaardig genoeg, per definitie niet het belang van hun kiezers willen (en kunnen) behartigen. In het kader van partijpropaganda worden gebeurtenissen en ontwikkelingen naar believen van belangengroepen door media *geframed*, van een context en

interpretatie voorzien, onder het motto ‘eerlijk en objectief’. Iran heet een bedreiging van de wereldvrede en niet de illegale atoomwapenbezitters, zoals Pakistan, India, en niet te vergeten Israël. De traditioneel gevestigde atoomwapenstaten, die alles in het werk stellen om de eigen arsenalen te verfijnen, houden de waarschuwendende vinger in de lucht die zij in het verleden met hun bombardementen en/of proefnemingen al deels verpest hebben. Economie wordt belangrijker geacht dan ecologie, al is het omgekeerde evident te bewijzen. Een probleem is dat we zozeer verstrikt zijn in het eigen drugsgebruik dat we de dope niet meer opmerken. We zijn met z’n allen gedoopt, kopje onder en deels met hetzelfde misleidende sop overgoten. Nog steeds geldt voor een vis dat zijn laatste ontdekking die van water zou zijn en wel pas als hij op de kar van de visboer ligt. En zoiets geldt, als we niet zeer attent zijn, ook voor de in valse beelden van de werkelijkheid zwemmende, duikende en straks verdrinkende mens.

Petje op in de klas

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Tijdens het geestige en geestrijke dankwoord van Piet Borst bij zijn uitverkiezing tot Vrijdenker van het Jaar 2012 overviel mij opeens een hevig schuldgevoel: zelfs ik blijf nog te lijden aan respect voor het geloof. Borst zei namelijk terloops dat het gek is dat moslimmeisjes wel hoofddoekjes in de klas mogen dragen, terwijl jongens hun sportcap moeten afzetten: waarom zou het getuigen van geloof in allah meer ontzag verdienen dan het geloof in een sportclub?

Nu besef ik hoe fout mijn optreden is geweest toen ik een paar jaar geleden weer voor de klas stond. ‘Doe wel die pet af, hè. Of heb je soms godsdienstige redenen om je hoofd te bedekken?’ Met deze kwinkslag dwong ik altijd jongens in de klas om hun hoofddekseel af te zetten. Altijd zette de aangesprokene zijn hoofddekseel af, meestal grinnikend: nee, hij had geen religieus motief. Waarom had ik een hekel aan die caps? Natuurlijk maakte ik mezelf wijs dat ze het oogcontact hinderden, maar eigenlijk speelde het burgermansfatsoen me parten: binnenshuis bedekt men het hoofd niet.

Nu heb ik spijt van mijn optreden, want het laat zien dat ook ik nog een onverdiend respect voor godsdienst heb. Ik zou met de mond vol tanden hebben gestaan als de pettendrager had geriposteerd: ‘Nee, meneer, het gaat niet om het geloof in een god, maar wel in de club die op mijn cap staat. Als op deze school meisjes tuttige hoofddoekjes mogen dragen omdat ze dat van ene allah moeten, mag ik door mijn kekke cap de trouw aan mijn sportclub belijden.’

Eigenlijk verdient die clubtrouw meer ontzag dan het geloof in een god. Zo’n club bestaat tenminste echt en je kunt argumenten uitwisselen over de kwaliteit van het spel. Het hersenspinsel god onttrekt zich echter aan iedere discussie; hij/zij/het is niet meer dan een mening. En juist deze loze mening krijgt bijzondere bescherming. Grondwetten en allerlei internationale verklaringen van de mensenrechten noemen altijd naast de vrijheid van meningsuiting en van vereniging godsdienstvrijheid als een apart recht. In de praktijk leidt de toekenning van een bijzondere status tot bevoorrechtiging van godgelovigen. Zij mogen ongestraft hun zonen besnijden en dieren bij de slacht extra kwellen. En kom niet aan hun god: wetten op godslastering verhinderen godvrijen onverbloemd hun mening te geven. Opgefokt door de opwinding over cartoons en films proberen islamitische landen nu om blasfemie internationaal te verbieden.

Hoe kun je in hemelsnaam een god beledigen? Als ik gelovig was, zou ik lachen om de domheid van de ongelovigen die niet mijn heilige waarheid zien. Ik zou me vermeien in het vooruitzicht dat mijn god de ongelovige honden straks zal roosteren in het hellevuur. Waar maken ze zich toch druk om? Mijn boze vermoeden is dat gelovigen hun eigen twijfel overschreeuwen door te roepen dat ze gekrenkt zijn.

Begrijp me goed: ik ben tegen verboden – of het nu godslastering betreft of het dragen van hoofddoekjes. Ik geloof in de werking van spot. Laten leerlingen op scholen waar hoofddoekjes zijn toegestaan, de meest fantastische hoofddekseels opzetten en desgevraagd een argument paraat hebben. Geen schoolleiding kan volhouden dat trouw aan een sportclub minder zwaar weegt dan geloof in allah: gelijke monniken, gelijke caps, nietwaar?

Gelovigen die weten alles zeker

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd

Gelovigen die weten alles zeker
Vulkaanuitbarsting? Vast een straf van god!
We overtraden weer eens zijn gebod
Dus spuwt hij vuur en speelt voor cocktailshaker

Maar vroom omzeilen zij die barse wreker
Door Wetenschap, want die voorspelt ons lot
Zodat er met zijn almacht wordt gespot
En hij verwordt tot holle zedenpreker

Dat wetenschap nou juist met twijfel werkt
Wordt niet gesnapt door wie des zondags kerkt
Met hersens die door preken zijn verkramp

Nooit twijfelen, zo is er ingestampt
Dat wetenschap geen zekerheden biedt
Geloven de gelovigen dus niet

De niet-voorspelde aardbeving waarvoor wetenschappers tot 6 jaar cel zijn veroordeeld

De prioriteit van morele toetsing

Over onverdoofd slachten, jongensbesnijdenis en intensieve veehouderij

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof; bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Is recht rechtvaardig? Dat hangt er maar vanaf. Er zijn onrechtvaardige wetten en onrechtvaardige rechtssystemen. Ethiek is de toetssteen van goed en slecht. Het is een fundamentele vraag of wetgeving, rechtspraak, politieke systemen, religieuze en culturele praktijken moreel juist zijn of niet. Een probleem is dat cultureel-politiek-juridische systemen in zichzelf gekeerd zijn en er zelden fundamentele ethische vragen over de rechtvaardigheid van wetten, praktijken, instituties, normen en waarden worden gesteld. In het publieke debat in Nederland zijn er de laatste jaren enkele van dergelijke morele casussen ter discussie gesteld waarbij er spanning is tussen het recht en ethiek: jongensbesnijdenis, rituele slacht en intensieve veehouderij. De publieke discussie heeft (nog) niet geleid tot sociale en juridische veranderingen.

In de Nederlandse samenleving (en in de meeste Westerse samenlevingen) is er een tamelijk scherpe scheiding tussen religie en staat. Toch hebben religieuze organisaties privileges die andere, zoals filatelieverenigingen, niet hebben. Het gaat bijvoorbeeld om 1) het toestaan van religieus georiënteerd onderwijs, bovendien gefinancierd door de overheid (art. 23 Grondwet); 2) financiering van radio- en tv bestel volgens verzuilde principes; 3) aparte bescherming om je bij een religieuze club te mogen aansluiten en met de activiteiten mee te mogen doen (art. 6 Grondwet) en 4), triviaal, de tekst op het 2 Euromuntstuk ‘God zij met ons’. In dit opstel ligt de focus op twee religieuze privileges, nl. rituele slacht en jongensbesnijdenis. Er zijn hierbij twee problemen. Ten eerste is er spanning tussen het privilege aan de ene kant en rechtsprincipes die voor alle burgers gelden aan de andere kant. Er is sprake van rechtsongelijkheid. Ten tweede analyseer ik in dit opstel de twee genoemde religieuze privileges vanuit de ethiek. Het gaat om ethische toetsing van (thans) juridisch toegestane praktijken. Wanneer één van de privileges van religie wordt afgeschaft kan dit leiden tot een domino-effect waardoor ook de overige religieuze privileges zullen worden opgeheven. Dat verklaart waarom gelovigen zich heftig verzetten tegen het afschaffen van religieuze privileges. Een ander, wellicht onverwacht, effect is dat, mocht ritueel slachten verboden worden op grond van dierenwelzijnsgronden, dit een precedent schept om de gehele intensieve veehouderij te bekritisieren.

Het privilege van ritueel slachten

Artikel 5 uit het *Besluit doden van dieren* stelt als eis aan het doden van dieren:

1. dodingsmethode die onmiddellijk na aanvang van de dodingshandeling leidt tot de dood van het dier,
2. dodingsmethode die zonder onaanvaardbare opwinding of pijn leidt tot bewusteloosheid, gevolgd door de dood vóórdat de bewusteloosheid is geweken, of
3. bedwelmingsmethode die zonder onaanvaardbare opwinding of pijn leidt tot bewusteloosheid, gevolgd door een dodingshandeling die leidt tot de dood vóórdat de bewusteloosheid is geweken.

In hetzelfde *Besluit doden van dieren* wordt echter een uitzondering gemaakt voor rituele slacht. Artikel 2 lid 2a luidt: Dit besluit is niet van toepassing op: a. dieren die worden geslacht overeenkomstig de Israëlitische of islamitische ritus.

Frappant is om te zien dat er een uitzondering wordt gemaakt voor religie, namelijk de ‘Israëlitische of islamitische ritus’. Het *Besluit doden van dieren* is in principe gebaseerd op dierenwelzijn, nl. dat een dier minder lijdt wanneer het pijnloos wordt gedood. Een gedachte-experiment: zou *jij* liever pijnloos worden gedood, of heb je liever dat bij bewustzijn met een mes je keel wordt doorgesneden en je dan doodbloedt? In het maatschappelijk debat dat ontstaan is toen Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren in 2011 het voorstel indiende tot het verbieden van rituele slacht, werd er door gelovigen veel aandacht besteed aan het aspect van dierenwelzijn. Zo werd er ijverig gediscussieerd over welke slachtmethode de meest diervriendelijke methode is. Los van het voornoemde gedachte-experiment, is

het mogelijk om te onderzoeken welke slachtmethode het minst dieronvriendelijk is. De discussie over dierenwelzijn is een andere discussie dan de discussie of er op religieuze gronden uitzonderingen op wetten gemaakt mogen worden. Onderzoek van de Universiteit Wageningen toont aan dat er bij de rituele slacht meer leed is dan bij de reguliere slachtmethoden. De wetsbepaling dat slacht snel dient te zijn en 'zonder onaanvaardbare opwinding of pijn', is gebaseerd op dierenwelzijnargumenten. Die dierenwelzijnargumenten kunnen veranderen, met als gevolg dat dan de wet aangepast moet worden. Dus, hypothetisch, als zou blijken dat ritueel slachten diervriendelijker is dan verdoofd slachten, dan zou alle slacht op deze manier gedaan moeten worden.

De Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD) heeft in 2010 een, niet heel krachtig, standpunt ingenomen tegen rituele slacht op grond van dierenwelzijn:

De KNMvD is voorstander van het bedwelmd slachten van dieren. De KNMvD vindt dat het dierenwelzijn bij het onbedwelmd slachten van runderen en in mindere mate bij dat van schapen onaanvaardbaar wordt aangetast. Onder de huidige wet- en regelgeving, waarbinnen het onbedwelmd slachten volgens bepaalde rituelen is toegestaan, zijn het vooral de omstandigheden, die de mate van aantasting van dierenwelzijn bepalen.

Dat gelovigen niet-religieuze argumenten te berde brengen is een rationalisatie van een irrationeel gebruik en werkt als een rookgordijn voor de achterliggende religieuze redenen. Als gelovigen niet-religieuze argumenten aanvoeren, dan betekent dit dat er geen uitzondering op religieuze gronden gemaakt hoeft te worden, immers, over niet-religieuze argumenten kan (idealiter) consensus worden bereikt. Anderzijds, als gelovigen *wel* religieuze argumenten aanvoeren, dan kan gewezen worden op het feit dat die argumenten alleen vat hebben op geloofsgenoten, en ten tweede dat er geen consensus

Hoe orthodoxer het geloof, hoe stringenter en absurder de regels. bestaat binnen religieuze tradities over religieuze voorschriften, in ieder geval niet over jongens-besnijdenis en ritueel slachten. In het publieke debat zouden alle argumenten in een, wat filosoof Paul Cliteur noemt, 'moreel Esperanto', moeten worden gesteld, d.w.z. met argumenten en bewoordingen die in principe door iedereen begrepen en geaccepteerd zouden kunnen worden.

Ritueel slachten is onderdeel van de regels en praktijken die de religieuze identiteit uitmaken. Hoe orthodoxer het geloof, hoe stringenter en absurder de regels. In het Jodendom zijn er de zgn. spijswetten. Nu is er niet per se iets mis met absurde regels of gebruiken. De outfit van prins carnaval, of hoogleraren in toga is behoorlijk zonderling, maar daarmee wordt er niemand kwaad gedaan. Dat is met ritueel slachten wel het geval.

Het privilege van de religieuze besnijdenis van jongens

Het nare is dat er religieuze gebruiken zijn die schade aan anderen veroorzaken. Aan een aantal van die gebruiken heeft de staat paal en perk gesteld. De sharia wordt in Nederland niet toegepast, zodat homoseksuelen, afvalligen en 'overspelige' vrouwen niet bruto worden vermoord. Ook is het besnijden van meisjes (of het op religieuze of culturele gronden gebeurt is irrelevant) verboden en er wordt op toegezien dat het niet plaatsvindt (al is dat toezicht helaas nog niet toereikend). Religieuze argumentatie is een vorm van heteronome moraal, de goddelijke bevelstheorie, nl.: besnijdenis (of om het even welk ander religieus gebruik of voorschrift) moet omdat het volgens de interpreten van de zogenaamde heilige geschriften moet. Wie dit argument in onverbloemde versie gebruikt, loopt groot risico om de vraag te krijgen waarom dan ook niet andere ge- en verboden moeten worden ingevoerd die in de heilige geschriften vermeld staan. De bijbel, thora, en koran staan bol van barbaarse, wrede en onrechtvaardige voorschriften. Fundamentalisten hebben hier een antwoord op: zij zijn inderdaad van mening dat moet gebeuren! Mildere gelovigen moeten zich hier in allerlei bochten wringen om eclectisch met hun eigen traditie om te gaan. Rituele slacht en jongensbesnijdenis zijn gebruiken die zowel bij de joden als bij de moslims voorkomen en hier vinden ze bij elkaar een ongemakkelijk bondgenootschap tegen secularisatie, bestaande uit (sommige) liberalen, humanisten en vrijdenkers.

Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte pleit voor een categorisch verbod op niet-medische besnijdenis van minderjarigen. In punt 7 van het *Vrijdenkersmanifest 2006* stelt De Vrije Gedachte:

[lichamelijke integriteit] De Vrije Gedachte staat pal voor de bescherming van lichamelijke integriteit. De Vrije Gedachte is dan ook faliekant tegen besnijdenis (of andere vormen van genitale

verminking), zowel van meisjes als van jongens, en benadrukt het recht op bescherming van lichamelijke integriteit. (Vrijwillige zelfversiering dan wel zelfverminking door volwassenen op basis van een weloverwogen geïnformeerde keuze is de eigen verantwoordelijkheid van het individu).

In een ingezonden brief aan *NRC* bepleit Anton van Hooff, voorzitter van De Vrije Gedachte, een actieve ontmoediging van besnijdenis door de overheid. Van Hooff meent dat art. 11 van de Grondwet **ren toe te takelen. Waar blijft de besnedene die zijn ouders aanklaagt? Waarom laat de Kinderombudsman zich niet, in navolging van zijn Noorse collega, horen?**

kinderen toe te takelen.’ Van Hooff vraagt zich af waarom er geen klachten komen en er geen proces wordt aangespannen: ‘Waar blijft de besnedene die zijn ouders aanklaagt?’ Ik kan mij voorstellen dat die er niet snel komt. Het lijkt me geen sinecure om je eigen ouders aan te klagen. Toch is dat wat documentairemaker Michael Schaap doet in zijn documentaire *Mamma, waarom ben ik besneden?* (2004) die een aanklacht is tegen jongensbesnijdenis. Naar aanleiding van deze documentaire ontstond er een wekenlange maatschappelijke discussie met als resultaat dat enkele maanden later de toenmalige minister van volksgezondheid de vergoeding voor niet-medische besnijdenis uit het ziekenfonds haalde. Inmiddels bestaat het ziekenfonds niet meer maar vergoeden veel verzekeraars in Nederland besnijdenis, zij het in de duurdere pakketten. Maar is het niet een primaire taak van de overheid om haar burgers te beschermen, zelfs als er geen klacht of aanklacht komt? Van Hooff concludeert: ‘De overheid moet nadrukkelijk waarschuwen voor de medische, morele en juridische

Deze Loonstein dient strafrechtelijk vervolgd te worden, en, wat mij betreft, krijgt hij TBR.

risico’s die ouders en besnijders nemen.’ Het is de vraag of ‘waarschuwen’ sterk genoeg is om kinderen te beschermen. De bescherming van de slachtoffers dient eerste prioriteit te hebben. Wanneer de overheid heeft gefaald, dan dient de overheid de ouders en de besnijders strafrechtelijk te vervolgen. In zijn brief noemt Van Hooff de joodse besnijder Loonstein van de Federatie Joods Nederland die in het bezit is van ‘1500 gedroogde joodse voorhuidjes’. Deze Loonstein dient strafrechtelijk vervolgd te worden, en, wat mij betreft, krijgt hij TBR.

KNMG (Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst) heeft een standpunt over jongensbesnijdenis, maar het is geen ferm standpunt. Zelf spreekt KNMG van een ‘krachtig ontmoedigingsbeleid’, maar artsen die besnijdenissen uitvoeren worden niet uit de beroepsgroep gezet. Ik citeer van de website:

De KNMG ziet goede redenen voor een wettelijk verbod op niet-therapeutische jongensbesnijdenis, maar vreest dat dit zal leiden tot het ondergronds gaan van de ingreep. Daarmee zou het aantal complicaties kunnen toenemen. Ook beseft de KNMG dat de praktijk van jongensbesnijdenis is omgeven met diepe religieuze, symbolische en culturele gevoelens. De KNMG respecteert dit en roept op tot een dialoog tussen artsenorganisaties, experts en de betreffende religieuze groeperingen.

Het is niet duidelijk waartoe die dialoog zou kunnen leiden anders dan tot een categorisch verbod op niet-therapeutische besnijdenis van minderjarigen.

Ethicus Gert van Dijk, werkzaam voor KNMG, licht het standpunt van KNMG toe in een opinie-artikel. Van Dijk somt de argumenten tegen besnijdenis bondig op:

Het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK) zegt dat de overheid er zorg voor moet dragen dat schadelijke traditionele gewoontes worden afgeschaft. Wetenschappelijk staat onomstotelijk vast dat besnijdenis schadelijk is. Bij een besnijdenis wordt 25 tot 50 procent van het gezonde huidweefsel van de penis verwijderd. Bij een volwassen man heeft de voorhuid ongeveer de oppervlakte van een ansichtkaart. Direct na de operatie ontstaat bij twee tot vijf procent van de jongens een infectie of bloeding, waarvoor soms ziekenhuisopname nodig is. Veel jongens (tot 20

procent) krijgen later een plasbuisvernauwing, wat tot problemen met plassen en de blaas kan leiden. Nog later krijgen besneden mannen en hun partners veel vaker seksuele problemen dan niet-besneden mannen, omdat een besneden penis minder gevoelig is. Ook beklagen veel mannen zich over het feit dat zij zonder hun toestemming zijn besneden. Eventuele medische voordelen – zoals een mogelijk verkleinde kans op HIV-overdracht – zijn pas op latere leeftijd relevant en vormen geen rechtvaardiging voor besnijdenis in de kindertijd.

Verbod op rituele slacht en jongensbesnijdenis

Als het verbod op onverdoofd ritueel slachten er ooit doorkomt, dan ligt het voor de hand om ook de resterende religieuze privileges aan de kaak te stellen en af te schaffen. Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren heeft met het wetswijzigingsvoorstel een belangrijk taboe aangekaart, nl. het ter discussie stellen van religieuze privileges. Ook onder liberalen van diverse pluimage is de *communis opinio* dat onder het mom van vrijheid van religie er aan de vrijheid van individuen en rechtsgelijkheid mag worden getornd. Deze pseudolibérale benadering berust op het ideaal van de multiculturele samenleving waar groepen met verschillende (religieuze) identiteiten een grote mate van autonomie hebben en zelfs privileges, onder het mom van ‘gelijke monniken, gelijke kappen’. Een probleem van de multiculturele samenleving is hoe groot de mate van tolerantie tegenover (groepsinterne) intolerantie mag zijn. Deze tolerantie van de samenleving als geheel tegenover groepsinterne intolerantie is een blamage voor de liberale traditie omdat er slachtoffers zijn (vrouwen, kinderen, afvalligen, dieren, homoseksuelen, etc.) die geen bescherming krijgen van de overheid tegen onderdrukking, uitbuiting, uitsluiting, discriminatie en mutilatie door de groep.

Stel, als gedachte-experiment, ik ben filatelist en behoor tot een filatelievereniging. Als filatelist houd ik erg van gekartelde randjes, daarom, geheel in de filatelistische traditie, is er het zogenaamde kartelritueel, waarbij kinderen van vier jaar en drie maanden, staande op een postzegelalbum, in de kartelkliniek door een professionele medicus met een kartelschaar gekartelde oren krijgt. Welke lezer vindt dit niet gek, *over the top*, te zot voor woorden, barbaars, vergezocht, gemeen? Welnu, voor joodse en islamitische jongens geldt dat zij in officiële klinieken op niet-medische gronden van hun voorhuid worden ontdaan. Er lijkt een maatschappelijk taboe te rusten om de fysieke genitale mutilatie van jongens überhaupt ter discussie te stellen. Het debat over de grenzen aan tolerantie in een multiculturele samenleving wordt belemmerd door het alomtegenwoordige sociaal vereiste respect voor religie.

Dat respect voor religie hangt nauw samen met art. 6 in de Grondwet (ook in de UVRM) waarin de vrijheid van religie wordt gewaarborgd. Respect is niet iets is dat je zomaar krijgt, of zou behoren te krijgen. Respect moet je verdienen, nl. door je als voorbeeldig (wereld)burger te gedragen en anderen geen schade te berokkenen. Als we respect moeten hebben voor mensen die hun zoons fysiek mutileren en dieren onverdoofd de keel door snijden, dan moeten we ook respect hebben voor de gefingeerde filatelist die de oren van zijn kinderen laat kartelen. Dat laatste zal door iedereen absurd worden gevonden. Dit toont aan dat mensen morele blinde vlekken hebben en gevoelig zijn voor de drogreden van traditie, nl. het idee dat iets goed is omdat het al een oud gebruik of geloof is; en de drogreden van de groep, nl. dat iets goed is omdat iedereen van de eigen groep dat doet. Die drogredenen gaan vaak gepaard met heftige emoties. Die laatste drogreden is van fundamenteel belang in de dierethiek: de overgrote meerderheid van de bevolking heeft geen enkel bezwaar tegen het op grote schaal leed toebrengen aan dieren ten behoeve van vlees- en zuivelconsumptie.

Respect is niet iets is dat je
zomaar krijgt, of zou behoren te
krijgen. Respect moet je
verdiene.

Morele dissonanties

Het nadenken over religieuze privileges in een seculiere en liberale samenleving, brengt via de discussie over dierenwelzijn bij de rituele slacht een discussie op gang over de miljoenen dieren in de geïnstitutionaliseerde intensieve veehouderij. Veel carnivore mensen denken liever niet na over de levensomstandigheden van het gedode dier dat op hun bord ligt. Natuurlijk, als je mensen vraagt naar hun mening over dierenwelzijn, dan zal een meerderheid, vermoed ik, *voor* dierenwelzijn zijn. Mensen willen zichzelf graag als *good guy* zien. Maar de kennis over hoe het met de dieren is gesteld, is breed

toegankelijk. In de media komen toch regelmatig beelden voor uit de intensieve veehouderij. Waarschijnlijk denken vleeseters niet diep na over het leed van de dieren die zij verorberen, of ze hebben een (naïef) idee dat de overheid wel zal zorgen voor dierenwelzijn. Ten dele is dat waar, er zijn nl. tal van dierenwelzijnswetten, zoals hoogleraar dier en recht, Dirk Boon, heeft laten zien, echter, die wetten worden onvoldoende nageleefd en er is geen goede controle op naleving ervan. En dat is de overheid niet van plan. Paradepaardje van de Partij voor de Vrijheid (PVV), de zogenaamde *animal cops*, ging zich *niet* bezig houden met geïnstitutionaliseerd dierenleed, zoals het onverdoofd afknippen van varkensstaarten.

De joden, moslims en Amerikanen die hun kinderen (laten) mutileren zullen waarschijnlijk niet het idee hebben dat zij een immorele daad begaan. Daar is een taak voor de ethiek weggelegd: het opsporen van blinde vlekken in de moraal. Als iedereen zou weten wat goed en slecht is, dan is er geen ethiek nodig, alleen rechtspraak (justitie) en rechtshandhaving (politie). Maar het probleem doet zich voor dat dat wat moreel is, niet noodzakelijk overlapt met dat wat wettelijk is toegestaan. In een ideale

De vleeseters hebben baat bij het in stand blijven van de intensieve veehouderij.

samenleving, Utopia, vallen moraal en recht samen. Ethiek gaat erom te streven naar die ideale, rechtvaardige samenleving. Daarvoor moeten blinde plekken worden opgespoord. Een probleem met de onderhavige casussen – ritueel slachten, jongensbesnijdenis en intensieve veehouderij – is dat het grote publiek geen slachtoffer

is maar juist baat heeft bij het in stand houden van de status quo. Bij jongensbesnijdenis zijn de slachtoffers minderjarige jongens. Bij ritueel slachten zijn het de onverdoofd geslachte dieren – de varkens ontspringen deze macabere dans. En bij de intensieve veehouderij zijn het de eetbare dieren – de varkens ontspringen deze dans niet. De vleeseters hebben baat bij het in stand blijven van de intensieve veehouderij en dus botsen eigenbelang en de belangen van dieren en milieu. De moslims en joden zijn zeer mondig om hun privileges te behouden, en gebruiken zowel (1) het respect argument, als (2) het recht op de vrijheid van godsdienst. Zoals bij de verdediging van rituele slacht het dierenwelzijnsargument wordt opgevoerd, zo voeren verdedigers van jongensbesnijdenis niet-religieuze argumenten aan, zoals dat besnijdenis hygiënischer zou zijn; een rationalisatie dus. Dat is mogelijk, maar ouders hebben de zorgplicht voor hun kinderen en lichaamsverzorging (het toezien op een propere eikel) hoort daarbij. Wie als volwassene geen zin heeft in intieme hygiëne, kan zich alsnog laten besnijden. Als iemand zich autonoom (en volwassen) en goed geïnformeerd wil laten besnijden, dan is daar niets op tegen, vanuit politiek oogpunt althans; persoonlijk zou ik het afraden, maar ik ben conservatief wat dat betreft en ik zou zelfs geen tatoeage laten zetten omdat je niet je hele leven kunt overzien, hoewel een tatoeage minder irreversibel is.

De prioriteit van ethiek

Er is een criterium nodig om te bepalen wat moreel gezien wel en wat niet kan. Er zijn verschillende morele theorieën die een grote mate van consensus geven, zoals het preferentie utilisme van Peter Singer, het rechtenperspectief van Tom Regan, het groene liberalisme, of de sociaalcontracttheorie van universeel subjectivisme. Ik kies hier voor het groen liberalisme, dat als uitgangspunt het niet-schaden-principe van John Stuart Mill heeft. Dit principe kan worden toegepast op alle wezens die

John Stuart Mill

gevoel hebben, dus mensen en (een deel van de) andere dieren. Er is wetenschappelijke consensus dat de dieren die in de veehouderij gehouden worden een zeer ontwikkeld gevoel voor lijden hebben, varkens nog het meest. Groen liberalisme heeft als moreel maxime: *alles is geoorloofd, zolang je anderen maar geen schade toebrengt*. En die anderen zijn niet alleen mensen hier en nu in Nederland, maar alle wezens die direct en indirect schade dan wel leed ondervinden van ons handelen. Dat uitgebreide niet-schadenprincipe biedt een morele handelingsruimte waarbinnen zowel het handelen als de wetgeving zich zou moeten houden. Veel liberalen houden zich in theorie wel aan het niet-schaden-principe, maar hebben een beperkt

domein van toepassing. Volgens Mill is het de rol van de staat individuen te beschermen tegen inbreuk op hun vrijheid, of, anders geformuleerd, tegen schade die individuen door andere individuen of groepen van individuen wordt aangedaan. De staat dient partij te kiezen voor de slachtoffers, niet voor

de daders. Als we dit uitgangspunt dan vergelijken met de huidige (Neder-landse) samenleving dan valt op dat in het geval van 1) jongensbesnijdenis, 2) ritueel onverdoofd slachten, 3) de intensieve veehouderij, de overheid aan de kant staat van de daders i.p.v. de slachtoffers te beschermen. Erger nog, de overheid legaliseert, faciliteert en financiert het onrecht dat de slachtoffers wordt aangedaan. Vanuit deze en andere ethische theorieën is er dus iets grondig mis met onze huidige samenleving. Een onschuldig ogende maatschappelijke discussie rondom het verbod op ritueel slachten, zou grote maatschappelijke gevolgen kunnen hebben, zowel voor religieuze privileges als voor de intensieve veehouderij.

Vanuit het dierenwelzijnsperspectief is onverdoofd ritueel slachten een non-issue. Vanuit dierenwelzijnsperspectief moeten we helemaal geen vee houden en als we dat wel doen, onder hele strikte voorwaarden (van de biologische veeteelt). Onder die ideale omstandigheden waarin dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen zou er maar een fractie van de huidige megagrote veestapel kunnen worden gehouden. Bij ritueel slachten gaat het primair om het geven van privileges op grond van religieuze gronden. Bij ritueel slachten lopen deze twee debatten (nl. dierenwelzijn en religieuze privileges) op onoverzichtelijke wijze door elkaar, met als gevolg dat de werkelijk belangrijke kwesties, nl. de schade die de intensieve veehouderij aan dieren en milieu veroorzaakt, buiten schot blijft.

Politiek onhaalbare conclusies?

Ethische reflectie over het maatschappelijk-politiek-juridische debat over het voorgestelde verbod op rituele slacht in Nederland, leidt tot twee, politiek onhaalbare, maar moreel noodzakelijke, conclusies. Ten eerste, dat er geen morele rechtvaardiging is voor religieuze privileges überhaupt en, meer urgent, voor religieuze privileges die schade toebrengen aan anderen, zoals het geval is met rituele slacht en jongensbesnijdenis. Het juridische bestel zou daarom meer geseculariseerd moeten worden, waarbij recht op de vrijheid van religie volledig uit de wetgeving kan worden geschrapt om te voorkomen dat die een schuilplek biedt aan intolerante en schadelijke praktijken. Wanneer een verbod op rituele slacht wordt aangenomen (maar die kans daarop is klein) is dit een eerste dominosteen in een langere rij religieuze privileges die daarmee – terecht – op de tocht komen te staan, zoals het omstreden art. 23 over onderwijs. Het debat over verbod op rituele slacht zou kunnen en moeten leiden tot het ter discussie stellen van *alle* religieuze privileges in de samenleving en moeten leiden tot sterk secularisme, waarmee religie en staat, veel meer dan nu het geval is, gescheiden zouden moeten worden.

De tweede conclusie die logischerwijs volgt uit de morele evaluatie van de rituele slacht vanuit het perspectief van dierenwelzijn is dat het leed bij het slachten van dieren maar een fractie is van de totale hoeveelheid leed die een gemiddeld consumptiedier wordt toegebracht. Dus, als rituele slacht wordt verboden op grond van dierenwelzijn, dan volgt daaruit dat de *hele levenscyclus* van de industriële veehouderij moet worden doorgelicht en daaruit zal blijken – zoals immers in tal van onderzoeken is aangetoond – dat dieren onnoemelijk veel leed wordt aangedaan zonder dat het een noodzaak is voor de mensen in onze samenleving. Een verbod op de rituele slacht zal logischerwijs moeten leiden tot drastische hervorming van de veehouderij en mogelijk tot een totale afschaffing daarvan.

Het debat over het verbod op rituele slacht is als een dominosteen voor twee andere rijen domino's. Als de eerste dominosteen – met de kracht van de rede – wordt omgestoten, dan vallen de andere domino's ook, en volgt als dubbele conclusie een sterk seculiere overheid en anderzijds een drastische herziening van de mens-dierrelatie en daarmee omvorming van de dierenonvriendelijke intensieve veehouderij.

Niet vaak zijn er simpele antwoorden op moeilijke ethische problemen. De oplossing is een tripel verbod, namelijk een verbod op rituele slacht, een verbod op (niet-therapeutische) besnijdenis van minderjarigen, en een verbod op en afschaffing van intensieve veehouderij. Morele reflectie is niet vrijblijvend; wel noodzakelijk.

Hommage aan Rutger Kopland

GÉRARD GRUBBEN (1938, Bussum) is *consultant* tropische landbouw

De populaire dichter Rutger Kopland is 11 juli 2012 op 77-jarige leeftijd overleden. Zijn eigenlijke naam was Rudi van den Hoofdakker. Hij was van beroep psychiater, in vakkringen is hij bekend om zijn baanbrekende innovatieve ideeën. Hij was atheïst en vrijdenker. Ter ere van Rutger Kopland bespreken we hier een van zijn bekendste gedichten.

EEN ZEUG VERTELT

Ze zit in die grappige houding van varkens
in jeugdboeken en slagersreclames.

Ze kijkt vanaf het beton van haar kooi
door de tralies recht in de lens.
De camera loopt, men hoort het zachte gezoem
van de fotografische machinerie.

Er wordt gewacht, er wordt gehoopt dat zij
iets zal zeggen, dat deze trouwe werknemster
in de vleesindustrie ons met aandoenlijk geknor
een glimlach zal weten te ontlokken.

De camera loopt, maar ze zwijgt.

Waarom zegt ze niet: ik kwam nu eenmaal ter wereld
als varken, dat had ik nooit moeten doen.
Ik zie dat in, maar de natuur was
sterker dan ik en zo is het gebeurd.

Waarom zegt ze niet: ik betreur mijn verlangen
naar een andere wereld dan deze, naar bladeren,
modder, eikels, kastanjes, een beer, een nest,
ze zijn overbodig, illusies, ik zie dat in.

Waarom zegt ze niet: deze wereld is goed genoeg
voor mij, ik hoef niets, ik hoef niet te bewegen, te zoeken
naar voedsel, te worden geneukt, te spelen met biggen,
Ik hoef er alleen maar te zijn.

De camera loopt, maar ze kijkt en ze zwijgt
in die toch zo grappige houding van varkens.

Dit gedicht van Kopland over een moedervarken spreekt me wel aan. Ik ben als boerenjongen letterlijk met varkens opgevoed. We kregen kaantjes of balkenbrij bij het ontbijt, 's middags vette worst bij de zuurkool, om 4 uur boterhammen met ham en droogworst, bij het avondeten gebakken aardappelen met spek. Mijn vader hield fokzeugen. Op zaterdagmiddag moest ik helpen met een riek de verse mest uit de stallen halen en nieuw stro er in doen. Als een zeug gedekt moest worden, moest ik die naar de berenstal bij een andere boerderij leiden. Daar moest ik me een kwartiertje terugtrekken in de huiskamer van de boer, want toekijken bij dat gebeuren zou mij op onkuise gedachten kunnen

brengen. Stiekem keek ik toch wel eens hoe die enorme beer, die mijn broertje en ik Sint Petrus hadden gedoopt, tot zichtbaar wederzijds genoeg zijn mannelijke plicht deed.

In november, de slachmaand, werd onze oudste, niet meer vruchtbare zeug, als stank voor dank voor het op de wereld zetten van meer dan honderd biggetjes, krijgend van doodsangst naar buiten gesleept, waar de slager klaar stond om haar de keel af te snijden. Toen ik eens vroeg: heeft dat beest geen pijn? zei mijn vader: ‘och, dan had-ie maar niet varken moeten worden’. Enkele uren later hing het verminkte lijf op een ladder te besterven en voetbalden wij jongetjes met de opgeblazen varkensblaas. Sindsdien is het varkensleven in de bio-industrie alleen maar ellendiger geworden – een vreselijke dierenmishandeling. Bij de biggetjes wordt zonder verdoving de staart afgesneden. Bij de jongetjes worden de balletjes geamputeerd. De jonge varkens worden met duizenden opgesloten in nauwe donkere hokken, ze zijn gedoemd tot een vervelend nietsdoen want zo worden ze sneller vet en klaar voor de slacht. Ze moeten hun hele korte leven slapen op een strontige betonvloer zonder stro.

Dit niet-rijmende gedicht heeft alles te maken met DIERENETHIEK, het is een pleidooi voor dierenrechten. In de eerste helft van het gedicht is er een toeschouwer, hier verpersoonlijkt in een camera, die probeert om met het varken dat hij filmt te communiceren, om er een tevreden geknor aan te ontlokken. Dat mislukt. Die toeschouwer begrijpt niets van de psyche van het dier dat hij bestempelt als een ‘trouwe werkneemster in de vleesindustrie’. In het tweede gedeelte komt de dichter zelf aan het woord. Die probeert zich in te leven in de gedachtewereld van de zeug en toont compassie. Hij vraagt zich af wat het zwijgende dier op dat moment denkt. Laten we even de zeug het woord geven:

Rutger Kopland

“Ik kwam ter wereld als varken, dat had ik niet moeten doen. Ik verlang naar een andere wereld, naar eikels en wroeten in de modder, naar lekker met de beer vrijen en spelen met een nest jonge biggetjes in de vrije natuur. Maar helaas dit is een illusie, in de wereld waarin ik leef is dit geluk niet voor mij weggelegd. En dat stomme mens daar met zijn camera voor de tralies van mijn gevangenis, die vindt mij grappig, die wil dat ik blij en dankbaar ben met dit ellendig leven en dat ik hem met een vriendelijk geknor begroet? Rot toch gauw op!”

In de prehistorie vreesden de varkens alleen de wolf, totdat een nog veel kwaadaardiger roofdier verscheen, de mens. Door de ogen van een varken, een intelligent dier, zijn wij mensen zijn ergste vijanden, Maar laten we nog even de zeug aan het woord:

“Het roofdier mens slachtte met speren en pijl en boog mijn voorouders af. Toen bedacht de mens een list om ons nog beter te kunnen uitbuiten. Wij werden gevangen gezet, zij noemen dat ‘temmen’ of ‘domesticeren’. Zij bepalen wie de onbekende vader van onze kinderen wordt, zij noemen dat ‘fokken’ en ‘kunstmatige inseminatie’. Ze sluiten ons met duizenden op in vieze hokken, ze noemen dat ‘bio- of vleesindustrie’. We worden dan in overvolle laadbakken gepropt en zonder eten of drinken dagenlang letterlijk als beesten vervoerd om ons vervolgens in een abattoir massaal te vermoorden en tot schouderham, rookworst en pastei te verwerken. Ze zien niet dat wij vreedzame, sociale wezens zijn. Ze dichten ons allerlei kwalijke eigenschappen toe. Iemand die zich misdraagt heet ‘een varken’ en hun vunzige gedrag noemen ze ‘zwijnerij’. Ze beseffen niet dat wij biologisch tot hun naaste verwanten in het dierenrijk behoren. Ze gebruiken onze aderen in hun bypassoperaties en onze hartkleppen om hun eigen versleten hartkleppen te vervangen. Waarom zijn ze zo harteloos? De enige mensen waar we niets van te duchten hebben zijn de joden en de moslims, maar dat is bepaald niet omdat ze meer respect voor ons hebben, integendeel, ze verachten ons.”

Is dit een sentimenteel gedicht? Dat maakt mij niets uit, het gedicht kweekt begrip voor acties tegen dierenmishandeling. Ik ben in elk geval blij dat ik op mijn oude leeftijd tot meer diervriendelijk gedrag ben gekomen; beter laat dan nooit. Ik eet geen vlees meer van varkens en andere warmbloedige dieren die evolutionair het meest aan ons verwant zijn.

Als ik als kind naar de kerk ging, riep mijn opa me na: “*Jungske, bidt maar dat je geen varken wordt*”. Ik kan me voorstellen dat een opavarken zijn kleinkind die naar de varkenskerk gaat, naroept: “*Biggetje, bidt maar dat je geen mens wordt*”.

Niet thuis

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Om thuis te kunnen komen moet je natuurlijk wel een thuis hebben voordat je vertrok. En als je dan thuis komt moet dat thuis er ook nog zijn. En als het er nog is, moet het niet zodanig veranderd zijn, dat je het niet meer als je thuis herkent. Overigens wat houdt 'thuis' in? Dat zal van persoon tot persoon en van cultuur tot cultuur verschillen. In elk geval gaat het om zoiets als een dak boven je hoofd, een woning met veelal daarin mensen die je kennen, je bij voorkeur mogen, van je houden, familie, vrouw en kinderen. Bij 'thuis' hoort genegenheid, geborgenheid en bij terugkeer respect voor wat je deed en de mogelijkheid je leven thuis weer zinvol voort te zetten, in het oude of een nieuw beroep of bezigheid.

Maar 'thuiskomen' is niet altijd vanzelfsprekend; dat kun je navragen bij asielzoekers, afgedankte Molukse KNIL-militairen, joden na de Tweede Wereldoorlog of 130.000 thuisloze Amerikaanse oorlogsveteranen. Het 'thuis' voor grote groepen mensen bestond of bestaat niet. Er is weliswaar een mensenrecht dat inhoudt dat je recht op een eigen woning hebt, maar rechten zijn nog geen feiten. Als het om thuiskomen gaat, komen velen van een koude kermis thuis. Asielzoekers hebben hun al dan niet vernietigde thuis achtergelaten en zoeken een nieuw thuis: een dak boven het hoofd en een verblijfsvergunning. Een eventueel thuiskomen ligt voor hen in een vaak zeer onzekere toekomst verborgen.

Ooit werd aan de Molukse KNIL-militair het vooruitzicht geboden van een thuisreis, zij het via Nederland. Het bleek echter veel stank voor dank te zijn. We weten dat niet de thuisreis, maar wel gebroken beloften feiten werden. Thuiskomen blijft voor hen nog steeds een plaatsvervangend thuiskomen op oorspronkelijk vreemde bodem.

De joden, eeuwenlang vervolgd, meenden in Israël een nieuw thuis gevonden en/of gekregen te hebben. De Engelse minister van Buitenlandse Zaken, Balfour, schreef in 1917 aan de leider van de joodse gemeenschap in Groot-Brittannië: 'Zijne Majesteits Regering staat welwillend tegenover de vestiging in Palestina van een nationaal tehuis voor het Joodse volk, en zal zijn beste krachten aanwenden om de verwezenlijking van dit doel te bevorderen...' Naar joodse interpretatie werd hier niet alleen een 'tehuis' aangeboden, maar het recht op het stichten van een eigen staat verleend. Groot-Brittannië had makkelijk weggeven. Het ging niet om eigen land maar om dat van een ander. Uiteindelijk zou het Israëliësch thuis impliceren dat het thuis van de Palestijnen daarvoor diende te wijken, zo niet goedschiks dan kwaadschiks. Terwijl niet de Palestijnen, maar tal van andere volkeren voor de Jodenvervolgung getekend hadden, dienden de Palestijnen tegen de prijs van hun tehuis het tehuis (en de staat) voor de joden mogelijk te maken.

Een groot schandaal betreft de thuisloze veteranen in de VS. Volgens schattingen zouden 130.000 en volgens sommige andere schattingen 130- tot 200.000 veteranen dakloos zijn. Het gaat om een kwart tot een vijfde van alle daklozen in de VS. Daarbij komt nog dat het drievoudige hiervan met excessieve huren kampen en groot risico lopen eveneens op straat te belanden, althans volgens de *National Coalition for Homeless Veterans*.

Toch worden veteranen in de Verenigde Staten met veel respect behandeld. Maar waarom dan voor zovelen geen thuis, geen dak boven het hoofd? Als primaire reden voor dakloosheid worden wel gebrek aan inkomen genoemd als gevolg van beperkt genoten onderwijs en gebrek aan militaire vaardigheden die ook in het burgerleven van nut zijn. Iets dat vooral voor jongere Irak- en Afghanistanveteranen zou gelden. Een tweede reden is de gevechtsgelateerde gezondheidsproblemen en invaliditeit. Als derde reden worden gevechtsgelateerde geestelijke problemen en handicaps genoemd. Op een vierde plaats staan misbruikproblemen die een baan in gevaar kunnen brengen. Ook spelen zwakke netwerken, die mede het gevolg zijn van aanpassingsproblemen, een rol en ten slotte kan ook een gebrek aan dienstverlening als oorzaak van uiteindelijke dakloosheid genoemd worden. Maar wat niet vergeten mag worden is dat een belangrijke oorzaak gegeven is met de grote frequentie van uitzending naar oorlogsgebieden. Daarnaast geldt dat de schuld van een

maatschappelijke mislukking niet in het economisch en politiek systeem gezocht wordt maar vooral in het eigen persoonlijke falen. Een opvatting, die het aanvaarden van de negatieve effecten van het 'eigen handelen' gemakkelijker maakt. Thuiskomen in het thuisland wil nog niet zeggen dat er dan ook een thuis op je wacht; soms zou wegblijven beter zijn dan een verloren thuiswedstrijd te spelen. En ook voor het thuisland geldt dat het 'welkom' waarop men zou moeten rekenen soms amper wordt aangeheven, zoals de Indiëgangers onder de Nederlandse veteranen kunnen beamen.

Waarom we blij moeten zijn met Obama

ENNO NUY (1950, Aerd) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

Obama re-elected! Dat is vanuit mijn perspectief een goed bericht. Romney had geen benul van buitenland of diplomatie en evenmin enige compassie met de minderbedeelden op deze wereld. Er zijn veel Amerikanen die oprecht geloven dat je het kan maken als je maar wil. Dat is toch een wat erg beperkte kijk op de sociaal maatschappelijke werkelijkheid. Bovendien is Romney een mormoon en dat is toch echt een bizarre religie. Daar gelooft men heilig dat Jezus op aarde terugkeert en dat de wereld uiteindelijk geleid gaat worden door goddelijk gezag vanuit Jeruzalem en Missouri. Wie uiteindelijk en ten diepste in aantoonbare kletsika gelooft, mag toch nooit op zo'n plaats terecht komen, zou je zeggen. Maar ja, christelijk zijn ze (bijna) allemaal daar in de USA.

Nee, de belangrijkste reden waarom Romney geen president mocht worden is dat hij ongetwijfeld de deregulering weer een flinke steun in de rug zou hebben geboden. Romney vertegenwoordigt het grootkapitaal, hij is er mee grootgebracht en zal zijn afkomst nooit verloochenen. En deregulering is het slechtste wat ons kan overkomen.

Wat opvallend is, is het grote aandeel van de immigranten in de zege van Obama, bijna 25%. De Republikeinen verwaarlozen dit potentieel en dat is een strategische fout van enorme omvang. Men verwacht dat er in het komende decennium nog eens honderd miljoen immigranten bijkomen in de VS. Die arbeidskrachten zijn hoogst noodzakelijk. Immers, terwijl die Amerikanen bezig zijn met de *pursuit of happiness*, zal er toch iemand het werk moeten doen. Dat is dus de toekomstige stemmenvijver voor de Democraten.

Het probleem voor de Republikeinen is dat zij zich niet kunnen vervreemden van ultrarechts in de VS. En dan hebben we het natuurlijk over orthodoxe gelovigen en de Tea Party beweging. Maar juist omdat ze tegen die overigens in omvang beperkte groeperingen aan moeten schuren, kunnen zij geen geloofwaardige positie innemen ten opzichte van de immigranten. Afijn, ze zoeken het maar uit, die Republikeinen.

Was Obama nou inderdaad zo slecht? Naar mijn mening niet, maar het resultaat van zijn eerste periode is natuurlijk zeer teleurstellend. Maar de financiële crisis en de stijgende werkloosheid kunnen moeilijk in de schoenen van Obama worden geschoven. Wat verlamdend werkt is de enorme polarisatie in de VS waar de Republikeinen in het Huis van Afgevaardigden alles hebben gedaan om het beleid van de president te frustreren. En met een getalsmatige meerderheid is dat niet zo moeilijk. Aan die verhoudingen is met deze jongste verkiezingen helaas weinig veranderd. Laten we hopen dat Obama zich vrijer voelt nu hij aan zijn tweede termijn mag beginnen en zich niet meer om zijn herverkiezing hoeft te bekommeren.

Als acht jaar Obama niet meer hebben opgeleverd dan Medicare, de dood van Bin Laden en het homohuwelijk, ja, dan zijn we weinig opgeschoten. Ik zou zeggen verdergaande regulering en beteugeling van het grootkapitaal enerzijds en het Midden-Oosten anderzijds. Daar zou Obama in de komende vier jaar het verschil moeten maken. Dan gaat hij de geschiedenis in om meer redenen dan alleen maar de eerste zwarte president geweest te zijn.

Iets beter dan niets?

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Het ietsisme is al niet zo nieuw meer. De term zou volgens Wikipedia uit 1996 stammen (Sociaal Cultureel Rapport) en daarna onder anderen door Ad Verkuijlen (Filosofie Magazine, november 1996) en Ronald Plasterk (1997, tv programma Buitenhof) meer bekendheid hebben gekregen. Het is geen onbelangrijk fenomeen. Een opiniepeiling uit 2004 in het dagblad Trouw leverde op dat maar liefst 40% van alle Nederlanders tot de ietsisten kan worden gerekend.

Geen kerkelijk geloof meer, geen god in de hemel, geen duivel in de hel, geen predestinatie of een onfeilbare paus, maar “iets”. Dit iets moet blijkbaar een leegte vullen die door velen na het wegvallen van het geloof in de bijbelverhalen gevoeld wordt. Het zal zich ook wel voordoen in de regionen van ex-aanhangers van jodendom en islam, maar het is mij vooral bekend van afvalligen of zeer vrijzinnige volgelingen van het christendom.

Dat “iets” zou transcendent zijn, van metafysische aard. Maar zodra dat gesteld wordt vraagt het om enige logische analyse.

Ofwel het iets, van metafysische aard dus, bevindt zich in een soort metafysische ruimte, per definitie onbekend en onkenbaar voor ons mensen. Omdat het om een puur speculatieve aanwezigheid gaat hoeven we ons er niets van aan te trekken, maar ook is het uiterst onwaarschijnlijk dat er zoiets bestaat, want de speculatie, het gissen naar de aard ervan laat geen enkele bevestiging of omschrijving toe. In dat geval zullen wij er nooit achter komen of het “iets” bestaat, maar is er ook geen enkele reden om het te veronderstellen.

Ofwel het metafysische “iets” kan zich manifesteren in de voor ons kenbare wereld van de natuurwetten, van moleculen en atomen, van tijd en ruimte. Die invloed moet dan op enigerlei wijze aangetoond kunnen worden. Het “iets” zou bijvoorbeeld een ontwikkeling kunnen beïnvloeden, een verloop van de geschiedenis of van afzonderlijke gebeurtenissen, om nog niet te spreken van invloed op iemands individuele lot. Hoe dan ook moet er iets aangewezen kunnen worden waarin het “iets” zich manifesteert, anders lijkt het me volkomen zinloos. De ietsisten zijn er niet in geslaagd dit ook maar enigszins aannemelijk te maken. Wanneer hun gevraagd wordt dit “iets” te omschrijven of nader aan te geven, staan ze met de mond vol tanden.

Sommige ietsisten hebben het liever over “krachten” die wij niet kennen, maar die toch van invloed zouden zijn. Het woord “krachten” suggereert een nauwer verband met onze materiële werkelijkheid, zij het dat bij nadere beschouwing en zonder verdere toelichting, het woord “krachten” in vaagheid nauwelijks onderdoet voor “iets”.

“Iets” is dus een aanname, een veronderstelling. We nemen aan dat deze voortkomt uit een religieus gevoel dat wellicht zo oud is als de mens (Homo sapiens, Neanderthaler?). Men is dan wel zo kritisch dat bijbel en koran verworpen worden, maar over de fictieve aard van dat “iets” heeft men zich blijkbaar nooit het hoofd gebroken. Met die diep zittende religiositeit, bestand tegen alle rationele kritiek door de eeuwen heen, is wel iets bijzonders aan de hand. Sommige moderne filosofen gaan uit van een speciale gevoeligheid, een ontvankelijkheid voor religieuze verering die aangeboren zou zijn en evolutionaire wortels zou hebben. Ze dient dan om sociale cohesie te versterken, voor het stellen van normen en waarden, het verheffen van de eigen stam boven andere. Dat daarmee een van de grootste twistpunten tussen mensen in het leven werd geroepen moet dan maar als bijproduct van de evolutie worden beschouwd. En merkwaardig blijft het: je vindt ietsisten ook onder hoogopgeleiden, die goed of zelfs zeer goed onderlegd zijn in de natuurwetenschappen.

Vanuit de moderne tijd is het ietsisme nog enigszins te begrijpen als het berust op een diepgaande verwondering over de wereld zoals zij is. Ook ik ben getroffen door de ontzaglijke gecompliceerdheid van zelfs maar één levende cel, door de werking van het menselijk brein, de ongelooflijke diversiteit van levensvormen, de onvoorstelbare afmetingen van het universum (denk aan miljarden lichtjaren!) Ik heb alleen ter verklaring geen geheimzinnige krachten of machten met een toverstaf nodig. Zeker,

er zijn tal van onbeantwoorde vragen, maar ik ben ervan overtuigd dat die in de toekomst binnen het kader van de natuurwetenschappen beantwoord zullen worden. Die grens verschuift voortdurend. Toch zullen wij het land aan gene zijde van die grens nooit helemaal leren kennen. Dat is het land van de nieuwe vragen.

In meer algemeen filosofische zin vraag je je af waarom er iets zou *moeten* zijn. De ietsist die je dit voorlegt komt dan meestal met een vaag verhaal. Het komt dan uiteindelijk op “een gevoel” neer, iets waar anderen dan de zegsman of -vrouw erg weinig mee kunnen.

Het zou ook nog een dekmantel kunnen zijn wanneer de scepticus moet toegeven dat hij zelfs niet in dat “iets” gelooft. In niets dus. De vraag van zowel godgelovers als ietsers luidt dan nogal eens: “Maar je kunt toch niet in niets geloven? Je gelooft toch wel ergens in?” Als ook die vraag ontkennend beantwoord wordt, wordt de scepticus met argwaan bekeken. Brrr, iemand die in niets gelooft. Wat een griezel. Er zijn trouwens landen waar je maar beter niet al te duidelijk “nee” kunt zeggen, het kan je je leven kosten.

Er moet dan weer een misverstand worden rechtgezet. Zoals meestal gaat het over woorden en definities. Nee, de scepticus gelooft nergens in, dat wil zeggen niet in godsdienstige zaken, in opperwezens of in geheimzinnige ietsen van metafysische aard. Natuurlijk kan die scepticus heel goed in andere dingen geloven. In idealen bijvoorbeeld en nog heel veel meer. Maar dat schijnt niet mee te tellen. Het moet per se een religieus karakter hebben.

Ietsisten zijn aan de andere kant gelukkig wel zo nuchter dat ze niet overtuigd worden door zogenaamde godsbewijzen. Deze verzameling van aannames, tautologieën en sofismen stamt dan ook grotendeels uit tijden dat men geloofde dat de aarde plat was, stilstond en het middelpunt van het heelal vormde. Maar waarom dan toch “iets”? In het boeddhistische denken zouden er niet nader benoemde krachten in de wereld bestaan, die zich dan toch ergens in de werkelijkheid zouden moeten manifesteren. Ook daar is geen spoor van te bekennen.

Een bijzondere vorm van ietsisme die hier niet ongenoemd mag blijven is het idee van “intelligent design”, een vooral in wetenschappelijke kringen ontstaan concept dat inmiddels alweer een zachte dood lijkt te zijn gestorven. Bepaalde gecompliceerde kenmerken van organismen zouden niet langs evolutionaire weg kunnen zijn ontstaan, maar door een soort sturende kracht van een superbrein ontworpen zijn. Diezelfde wetenschap heeft dit idee volledig ontkracht. Zo blijkt uit recent onderzoek bijvoorbeeld dat bepaalde structuren in de loop van de evolutie als kant-en-klaar onderdeel van andere organismen overgenomen zijn, en ook dat de som van mutaties en adaptatie nog verder kan gaan dan men dacht.

Het zou me niet verbazen als de ene irrationaliteit in het verlengde lag van de andere. Ik bedoel, dat veel ietsisten wellicht ook aanhangers blijken te zijn van alternatieve geneeswijzen of zich aange trokken voelen tot het geloof in geesten, spoken, paragnosten, waarzeggers, astrologie, Ufo's, bezoekers van verre planeten. Of omgekeerd, dat er onder gelovigen in deze zin, met name ook New Age figuren en zwelgers in “spiritualiteit”, nogal wat ietsisten zijn. Het hoeft natuurlijk niet zo te zijn, maar om dit na te gaan zou je een goed vergelijkend onderzoek moeten doen, waarbij de uitkomsten worden vergeleken met dezelfde vragen, gesteld aan godgelovigen en atheïsten. Geen universiteit zal er geld voor uittrekken, maar het zou wel interessant zijn.

Al met al kun je met “iets” veel kanten op, het is een bolwerk dat maar al te vaak tegen rationeel denken bestand is gebleken. “Iets is beter dan niets”, luidt de zegswijze. In religieuze zaken toch maar liever niet.

Geloof

Elk godsgeloof is ongeloof waardig.

Jan Bontje

Wat als... Hitler was vermoord?

Een nieuwe dolkstootlegende

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Net zoals Enno Nuy ben ik gefascineerd door de snelle ontaarding van nazi-Duitsland. Hoe was het mogelijk dat het beschaafdst land van Europa in de kortste keren tot barbarij verviel? Die snelle verworping gaat ook ons aan: hoe sterk staat onze democratische beschaving in haar schoenen? Als we zien hoe al in de eerste maanden van de Duitse bezetting Nederlandse autoriteiten zich 'accommodeerden', is er weinig reden tot zelfvertrouwen. De AVRO trok uit eigen beweging haar joodse bestuursleden terug omdat een ontmoeting met hen de Duitse autoriteiten wel eens onaangenaam kon zijn.

Enno besprak in *De Vrijdenker* van november 2012 (Jrg. 43, nummer 9) Ian Kershaw's *Tot de laatste man*, dat probeert te verklaren waarom Duitsers tot het laatste toe in Hitler bleven geloven. Kershaw betoogt, net als veel Duitse historici, dat veel leed Duitsland zou zijn bespaard als de aanslag die Von Stauffenberg op 20 juli 1944 pleegde, wel was gelukt. Zo zou het land de helft minder oorlogsdoden hebben betreurd. Dresden zou zijn gespaard voor het geallieerde terreurbombardement. Ik voeg eraan toe: Anne Frank had Bergen Belsen overleefd... Nederland had geen Hongerwinter beleefd... Het ongeluk zat in een klein hoekje: als Von Stauffenberg de tweede tas met springstof gewoon naast de eerste had gezet was de uitwerking van explosie voor Hitler en zijn militaire trawanten fataal geweest. Nu liet de eenhandige graaf die tas maar achter omdat hij in tijdnood de ontsteking niet in werking kon stellen.

Wat als...? Het bedrijven van 'counterfactual history' is meer dan een loos tijdverdrijf. Als de beschouwer alle factoren serieus in kaart brengt, kan het gedachtespel helpen het historische proces te doorgronden. Zo stelde Nanda van der Zee in 1997 met haar *Om erger te voorkomen* terecht de vraag of meer joodse Nederlanders de Shoah zouden hebben overleefd als Wilhelmina en de regering waren gebleven, zoals in Denemarken gebeurde – daar overleefde 98% van alle joden de Duitse bezetting. En ook België, waar de koning bleef en zich zeer compromitteerde, bleef een aanzienlijk groter percentage joden in leven dan de schamele 25% voor Nederland.

Laten we aannemen dat de Duitse generale staf in het besef van de uitzichtloze militaire situatie na de geslaagde tirannenmoord door Von Stauffenberg prompt had gecapituleerd. Inderdaad zou veel menselijk en materieel leed Duitsland en de rest van Europa bespaard zijn gebleven. Maar hoe zou het Duitse volk op de snelle ontknoping hebben gereageerd? Ongetwijfeld met zijn eigen 'wat als?' Als Hitler zou zijn blijven leven had hij de *Endsieg* vast nog behaald. Had hij niet nog veel *Wunderwaffen* achter de hand? Wat die verraderlijke generaals hadden gedaan, was een heropvoering van november 1918. Er zou een nieuwe dolkstootlegende zijn ontstaan. Zelfs toen Duitsland zijn *Stunde Null* beleefde, duurde het jaren, nee, decennia, voordat men de nederlaag van nazi-Duitsland als bevrijding ging ervaren. Von Stauffenberg gold na 1945 als een ellendige verrader die zijn Führer-eed had geschonden. Pas toen de Bondsrepubliek zich als democratische rechtsstaat inrichtte, ontdekte zij in de tirannendoder een icoon. Op de binnenplaats van het Benderblock, waar Von Stauffenberg werd gefusilleerd na het slaken van het potsierlijke 'Es lebe das heilige Deutschland' staat nu zijn beeld, naakt als een antieke held. Duitse officieren worden tegenwoordig op de heilige 20ste juli beëdigd. En de (prachtige) Duitse Grondwet heeft een unieke bepaling in artikel 20.4 dat gewapend verzet legitimeert: 'Gegen jeden, der es unternimmt, diese Ordnung zu beseitigen, haben alle Deutschen das Recht zum Widerstand, wenn andere Abhilfe nicht möglich ist.'

Op de keper beschouwd was de 'factual history' toch maar het beste voor Duitsland en de mensheid. Wat een rancuneus Duitsland had kunnen aanrichten, heeft de geschiedenis van na 1918 geleerd. Voor dat jaar hebben we een curieus 'wat als?' Generaal Pershing (1860-1948) was de commandant van het Amerikaanse expeditiekorps dat de geallieerden het beslissende overwicht gaf in de eindfase van de *Great War* (die natuurlijk indertijd niet WO I heette). Hij verzette zich in november 1918 tegen de Wapenstilstand. Hij wilde optrekken naar Berlijn, want, zo zei hij, anders hebben we binnen twintig jaar weer zo'n oorlog. Hij heeft nog de verwerkelijking van zijn onheilsprofetie beleefd.

In het licht van de wereldliteratuur

Een humanistische bloemlezing

BERT GASENBEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, voorheen het Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

Humanisten en vrijdenkers hebben geen bijbel, geen koran, geen enkel heilig boek. Dat wil niet zeggen dat zij geen behoefte hebben aan teksten waardoor zij zich kunnen laten inspireren, zich verbonden kunnen voelen of waaraan zij hun overtuigingen kunnen toetsen, troost of hoop kunnen ontlelen.

Bijzonder boekproject op stoom

Dergelijke teksten bestaan er gelukkig wel degelijk, want de wereldliteratuur en daarmee ook de Nederlandse literatuur kent volop gedichten en prozateksten met een humanistische portee. Juist zulke teksten willen de initiatiefnemers voor de humanistische bloemlezing *In het licht van de wereldliteratuur* bijeen brengen.

Ik droomde er al jaren van om zo'n boek te kunnen maken. En nu is het zover en kan ik samen met Wim Coster en vrijwilligers van het HV Afdeling Zwolle en omstreken en Jan Hein Mooren (Universiteit voor Humanistiek) werken aan dit bijzondere boekproject. Wij verzamelen uit de Nederlandse en de wereldliteratuur tekstfragmenten die iets tot uitdrukking brengen van een humanistische visie op mens, maatschappij en bestaan, of van humanistische waarden en normen, ethiek, esthetiek en spiritualiteit.

Wat de teksten voor de bloemlezing naar de mening van de redactie gemeenschappelijk moeten hebben, is dat ze iets uitdrukken van wat naar humanistisch inzicht mens-zijn en samenleven is. En van de wijze waarop humanisten denken over de kosmos, de wereld en het bestaan. Daarbij valt te denken aan thema's als 'leven in en met de tijd', 'het onvermijdelijke', het verleden, herinneringen, de acceptatie van ouderdom en eindigheid, naast plannen voor de toekomst. Maar ook aan 'essentiële levensmomenten' zoals pijn, ziekte en dood en ook aan thema's op ethisch terrein, wanneer het bijvoorbeeld gaat om vrijheid of geweten. Daarmee moet het ook een boek worden voor humanistische professionals die ook veel met literatuur werken.

Oproep: doe mee!

Uitgaande van de opvatting, dat het humanisme iets is 'van mensen, voor mensen en door mensen' willen we graag de medewerking vragen van allen die het humanisme een goed hart toedragen om een bijdrage aan dit boek te leveren. Wij willen dan ook allen van harte uitnodigen om bijdragen te leveren.

Bij de keuze van de teksten zal niet in de eerste plaats worden gekeken naar de bedoelingen van de auteurs, maar veeleer naar de zeggingskracht van de teksten op zich.

Het eindresultaat moet een boek zijn vol gedichten en (fragmenten van) teksten uit de Nederlandse en, in vertaalde vorm, wereldliteratuur; 365 stukken in totaal, één voor elke dag van het jaar, met telkens een humanistische portee. Bij de Nederlandse en in het Nederlands vertaalde literaire teksten gaat het om gedichten en prozateksten met een lengte van maximaal 1200 woorden. Verzameld in een gebonden boek van ongeveer 600 pagina's als hard cover én als paperback. Dit project is mogelijk gemaakt dankzij een legaat van Anke Jelsma aan de afdeling Zwolle en Omstreken. De verschijning staat gepland voor het voorjaar van 2014.

Maar voor nu zeg ik: **Doe mee aan het project en geef ons één suggestie voor een tekstfragment.**

Van degene waarvan een tekst wordt opgenomen wordt de naam en de motivatie voor dit fragment in het boek afgedrukt. Ook ontvangt de persoon 25% korting op de aanschafprijs van het boek.

Zie voor meer informatie: <http://www.uvh.nl/hhc/home>

Een seculiere geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In deze serie geven we een historisch overzicht waarin de terreur van katholieken, protestanten, fascisten, hindoes, boeddhisten, joden, socialisten, moslims, de revue passeert. Deze keer vervolgen we de katholieke "bijdrage".

De Kruistochten

De Kruistochten is eigenlijk de verzamelnaam voor een reeks oorlogen die vaak geproclameerd werden door een paus, maar waarvan religie altijd de 'casus belli' was. Ze begonnen eind 11de eeuw en duurden ongeveer tweehonderd jaar. Er werden Kruistochten gehouden tegen verschillende vijanden in diverse gebieden: de oostelijke Middellandsezeekust, met name Jeruzalem (tegen de islam), Spanje en Portugal (eveneens tegen de islam), maar ook Frankrijk en Duitsland. Hier waren het vooral de ketters, die het moesten ontgelden.

Wat opvalt aan de Kruistochten is dat het enorme collectieve ondernemingen waren op supranationaal niveau met de Kerk als overkoepelende factor. Dit laatste laat zien dat de katholieke Kerk in deze tijd op het toppunt van haar macht was. Zij wist een coalitie, *mutatis mutandis* vergelijkbaar met de huidige NAVO, te smeden en kon daardoor enorme legers op de been brengen, om de strijd aan te binden met haar vijanden binnen en buiten Europa en om haar invloedssfeer nog verder uit te breiden.

Vanaf de 11de eeuw waren de invallen van de Noormannen afgelopen en er kwam enige stabiliteit in Europa. Meer bos werd gerooid, velden en moerassen werden drooggelegd en de bevolking groeide. Een van de pausen vond zelfs, dat er overbevolking was. En doordat de dreiging van de binnenvallende Vikingen wegviel, begon men onderling meer oorlog te voeren. Het pauselijk gezag vond dat al die agressie naar buiten gekeerd moest worden en kon met een Kruistocht ook haar eigen gezag versterken. De meeste Kruistochten waren dan ook het initiatief van een paus. Koningen hadden er niet eens altijd zin in. Zo is van Frederik II, keizer van het Heilige Roomse Rijk ('Duitsland'), bekend dat hij helemaal niet op Kruistocht wou. Maar hij moest wel, omdat de paus hem anders excommuniceerde. Ook dit toont de enorme macht van de Kerk in de Middeleeuwen. Overigens gingen er ook velen op Kruistocht om het avontuur te zoeken en om er beter op te worden: adel die zonder land was komen te zitten en mensen met een slecht geweten; want tegenover deelname aan iedere Kruistocht stond een aflaat, waardoor je van al je zonden af was.

Speciaal ter gelegenheid van de Kruistochten werd de 'Orde der Tempeliers' opgericht. In feite was dit een moordmachine uit naam van god. Deze 'ridders van Christus' waren vooral aangesteld om zoveel mogelijk bloed te vergieten van moslims, joden, ketters en atheïsten. Het probleem was dan ook, hoe je dat moest verantwoorden tegenover de christelijke leer van naastenliefde, vooral voor je vijand. De paus hield daarom in 1129 een concilie, waarin de regels voor de Tempeliorde door Bernard van Clairvaux werden opgesteld. En wel zodanig, dat ze zonder gewetensbezwaren niet-christenen konden doden, en wisten dat ze daardoor juist in de hemel zouden komen. Een ridder die een christen doodde, moest echter de Orde uit. Ze waren berucht om hun nietsontziende fanatisme, waarmee ze natuurlijk veel haat opriepen.

Saladin, de heerser over Syrië en Egypte, was de grote tegenspeler van de Kruisvaarders. Een aanzienlijk aantal Kruistochten was succesvoller voor Saladin dan voor de katholieken. De belasting die het Vaticaan over heel rooms-katholiek Europa hief ten bate van de Kruistochten, heette zelfs de *Saladin tiende*. Saladin was nogal eens edelmoedig tegenover gevangengenomen gewone ridders, maar Tempelierreidders werden direct omgebracht en hij liet ze nogal eens op rituele wijze doden. Er werd dan eerst flink gemarteld, met publiek.

De Tempeliers waren een zeer rijke Orde en ze hadden nog een enorm bedrag van de Franse koning, Filips de Schone, tegoed. Om onder zijn schuld uit te komen, besloot hij ze van ketterij te beschuldigen en te laten doden. De paus wilde echter niet meewerken en koning Filips liet daarom de paus vermoorden. Zijn

Saladin

opvolger wilde ook niet meewerken. Filips liet deze ook vermoorden, totdat uiteindelijk een vertrouweling van hemzelf tot paus werd gekozen. Deze laatste wist het voor elkaar te krijgen dat op één dag, in 1312, alle Tempeliers tot ketters werden verklaard, zodat de koning zijn zin kreeg: alle Tempeliers werden gemarteld en vervolgens vermoord. Filips de Schone was van zijn schulden af.

De eerste Kruistocht was redelijk succesvol: Jeruzalem werd veroverd en helemaal leeggeplunderd. De islamitische en joodse inwoners werden verkracht, onthoofd of verkocht als slaaf aan een Europeaan of een Egyptenaar.

De tweede Kruistocht was een initiatief van dezelfde Bernard van Clairvaux die de 'leefregels' voor de Tempeliers had opgesteld. Het werd echter een faliekante mislukking. Saladin wist zelfs Jeruzalem weer te heroveren op de christenen.

De derde Kruistocht was zeer bloedig: Kruisridders werden door moslims onthoofd en hun hoofden werden opgestuurd naar Egypte, om mee naar de vijand te zwaaien. Militair was het echter ook een mislukking: Saladin wist zijn gebied zelfs nog iets uit te breiden en dit laatste was aanleiding voor de vierde Kruistocht.

De vierde mislukte, omdat de Venetianen er een handelsoorlog van wilden maken. Ze wilden de handel in het oostelijke Middellandsezegebied, de winstgevende Levantvaart, in handen krijgen. Daarom overtuigde ze de Kruisvaarders ervan, om niet Jeruzalem te veroveren, maar Constantinopel (!)

De paus nam hier uiteraard geen genoegen mee en kondigde de vijfde Kruistocht af. Deze keer waren het voornamelijk Hollanders, Vlamingen en Friezen, die meegingen onder leiding van Graaf Willem I en de Graaf van Wied. Het Vaticaan besloot zich deze keer zelf met de gevechten te bemoeien, wat desastreus zou blijken. De Friezen gingen mee omdat een aantal van hen kruisen zou hebben gezien in de lucht. Willem voer met een Hollandse vloot naar Lissabon, dat nogal wat islamitische inwoners had, en belegerde de stad. De burgerij zag de overmacht en gaf zich over aan Willem, die ze in ruil daarvoor vrije aftocht beloofde. Toen ze volgens afspraak ongewapend naar buiten kwamen, werden ze door Willem en zijn troepen allen afgeslacht. De islamitische stad Hairin onderging hetzelfde lot, maar bij Cádiz aangekomen bleek de stad verlaten. Men besloot toen om na het plunderen letterlijk alles te slopen: niet alleen alle tempels en huizen werden afgebroken en in de brand gestoken, maar zelfs de bomen werden omgehakt en afgebrand. Na gedane zaken besloot Willem met zijn vloot door te varen naar het Heilige Land om nu écht op Kruisvaart te gaan. De inwoners van Jeruzalem hadden, toen ze hoorden dat er weer Kruisvaarders aankwamen, al hun muren gesloopt, want dan zou daarna de stad des te gemakkelijker op de christenen heroverd kunnen worden. Toch liet Willem om onduidelijke redenen Jeruzalem links liggen en zette hij met zijn vloot koers naar Egypte om eerst de stad Damiate in te nemen. Dit lukte en van de 60.000 inwoners bleven er 10.000 in leven, die verkocht werden. Egypte bood vervolgens, als een soort vredesvoorstel, Jeruzalem aan in ruil voor Damiate, plus een enorm geldbedrag en het kruis van Christus. De Kruisridders waren erg ingenomen met dit voorstel, maar het Vaticaan ging bij monde van de pauselijke afgezant, de nuntius, niet akkoord, omdat Jeruzalem niet met onderhandelingen maar met strijd ingenomen moest worden. Toen Willem dit hoorde werd hij zo kwaad, dat hij onmiddellijk met al zijn schepen naar huis ging. De nuntius en de rest van het uitgedunde Kruisleger vonden, dat daarom Cairo maar aangevallen moest worden. De generaals vonden het beter om te wachten tot na het seizoen van de overstromingen. De nuntius stelde, dat god aan hun kant stond en zette de aanval toch door. Toen de 'ridders van god' voor Cairo stonden, zette de sultan de sluizen open – de ridders stonden opeens op een eiland. De nuntius vluchtte onmiddellijk terug naar Rome en de Kruisvaarders moesten in ruil voor een vrije aftocht Damiate weer afstaan. De laatste Kruisvaarders besloten toen ook maar huiswaarts te keren.

graaf Willem I

De Duitse keizer Frederik II had helemaal geen zin in de zesde Kruistocht, maar de paus had zoveel macht, dat hij hem kon dwingen door te dreigen hem in de ban te doen. Toen hij bij Jeruzalem aankwam, was zijn leger door zware stormen op de Middellandse Zee al bijna gehalveerd. Niettemin veroverde hij Jeruzalem, maar hij wist dat hij het niet lang kon volhouden tegen de veel talrijkere moslims. Hij besloot te onderhandelen: de moslims mochten Jeruzalem houden in ruil voor vrije toegang voor de christenen tot hun heilige plaatsen. De paus was woedend en keizer Frederik werd alsnog in de ban gedaan.

Bij de zevende Kruistocht ging het weer om Jeruzalem, dat nog steeds niet was veroverd. Deze keer waren de Franse koning Lodewijk IX met zijn broers door de paus als 'uitvoerders' aangesteld. Ook deze zevende werd een fiasco: In het Nabije Oosten aangekomen, besloot een van de broers van Lodewijk om eerst Cairo aan te vallen. Deze aanval kostte hemzelf en een groot aantal Tempeliers het leven. Lodewijk kwam echter vast te zitten in het moerasgebied van de Nijldelta, net als bij de vijfde Kruistocht. Besmettelijke ziekten en gebrek aan voorraden deden de rest. Wat er toen nog van het Kruisleger over was, werd door de Egyptenaren omgebracht of als slaaf verkocht, hoewel de meesten al weer naar huis waren gegaan. Lodewijk kon alleen het vege lijf redden door een enorm bedrag losgeld te betalen aan de Egyptenaren.

De ketters

Tijdens de gevechtshandelingen in Egypte is er ook een soort 'interne' Kruistocht gehouden tegen de Katharen. De Katharen zaten vooral in Zuid-Frankrijk, in de Languedoc. Ze waren van mening dat god nooit zijn zoon zou sturen om zo te lijden. Ook ontkenden ze dat god zich zou manifesteren in zoiets banaals als een stuk brood (de transsubstantiatie). Dit was ketterij! Bernard van Clairvaux, die het reglement voor de Tempeliers had geschreven en de tweede Kruistocht had geleid, werd naar Zuid-Frankrijk gestuurd om de Katharen ervan te overtuigen dat ze helemaal verkeerd bezig waren en dat de paus erg ontstemd was. Zijn preken vonden echter geen gehoor; hij werd zelfs uitgejouwd. Het Vaticaan beriep zich op de uitspraken van Augustinus over ketters en bij een concilie werden er decreten uitgevaardigd tegen Katharen, Waldenzen (ook ketters), moslims, joden, atheïsten, homoseksuelen en leprozen. Joden moesten voortaan een geel insigne dragen. Ook naar model van Augustinus werd de inquisitie in het leven geroepen. Een instelling die, qua bloedvergieten en moordzucht, in de geschiedenis nauwelijks haar weerga kent. Om de decreten van het concilie waar te maken, werd besloten eerst de Katharen uit te roeien door middel van een Kruistocht.

Clairveaux

Aangekomen voor de poorten van Béziers vraagt één van de Kruisvaarders zich af, hoe ze nu de goede katholieken van de Katharen moeten onderscheiden. De abt van Citaux, die de leiding heeft over de strafexpeditie, antwoordt: *"Dood hen allen, God zal de zijnen herkennen."* Onder toezien oog van de abt wordt in 1209 de volledige bevolking van Béziers uitgemoord. Er wordt niemand in leven gelaten, zelfs geen vrouwen en kinderen. Op één dag vallen er 20.000 slachtoffers. Het jaar daarop worden in Minerve 140 Katharen levend verbrand en in 1244 nog eens 215 in de burcht van Montségur. De Katharen gingen toen ondergronds en het zou nog 80 jaar duren voor de laatste Kathaar op de brandstapel stierf. De paus, die hier grotendeels voor verantwoordelijk was, noemde zich overigens *'Innocentius' (de Onschuldige)*.

In 1229 kondigde de paus een tweede 'interne' Kruistocht aan. Deze keer ging het om de 'Stedingers' in Duitsland. De Stedingers leefden langs de Weser en hadden de autoriteit van de aartsbisschop betwijfeld. Vijf bisschoppen kregen van Rome opdracht om een legermacht van 40.000 man uit de grond te stampen. Bij de Stedingers aangekomen werden eerst 11000 ketters op het slagveld afgemaakt en niet één gevangen genomen. Vervolgens werd opgetrokken naar de woonsteden van de Stedingers en iedereen, mannen, vrouwen, kinderen en ouden van dagen, werd gedood; de meesten werden verdronken in de Weser.

Een derde interne Kruistocht was gericht tegen de Waldenzen. Dezen waren van mening dat iedereen de bijbel moest kunnen lezen en hadden daarom de bijbel vertaald in hun eigen taal. Ze twijfelden aan de heilige sacramenten, ze lieten vrouwen preken, ze stelden de macht van de priesterklasse ter discussie en bekritiseerden openlijk de corruptie aan het Vaticaan. In 1184 werden de Waldenzen geëxcommuniceerd; ze zijn eeuwenlang vervolgd. In 1393 zijn er op één dag 150 levend verbrand. Een vinding van Augustinus werd door de inquisitie nieuw leven ingeblazen: met haken het vlees van de botten afschrapen, terwijl de ketter nog leefde. Meestal vond dit plaats in het openbaar.

Koning Lodewijk IX van Frankrijk kon niet verkroppen dat hij de zevende Kruistocht had verloren en begon daarom de achtste. Men kwam echter niet verder dan Tunis. Daar was de helft van de legermacht al afgefallen door allerlei ziekten, een aantal Kruisvaarders was naar huis gegaan en Lodewijk zelf stierf uiteindelijk ook nog. Men kwam daarom maar met de sultan van Tunis overeen,

dat er zich monniken en priesters mochten vestigen en men kreeg handelsrechten.

Volgens de meeste literatuur was de negende Kruistocht de laatste. Zoals gebruikelijk was het weer een paus die het initiatief nam. Er was echter niet veel animo voor. Alleen Venetië wilde meedoen, maar dan moest Constantinopel veroverd worden en niet Jeruzalem, omdat dat economisch gezien belangrijker was. Ze kregen van de paus toestemming, maar de tocht mislukte. Vervolgens kregen de Venetianen ruzie met de Tempeliers over het al of niet veroveren van de stad Akko. Akko werd uiteindelijk wel veroverd, maar werd in 1291 weer heroverd door de islamieten. De negende Kruistocht was dus ook een mislukking.

De Kruistochten begonnen aan het eind van de 13de eeuw te verlopen, maar dit betekende niet het einde van het geweld.

In 1401 werd in Engeland door koning Hendrik IV de zogenaamde *Haeretico Comburendo* aangenomen. Een wet die de doodstraf stelde op ketterij, waarbij in het midden werd gelaten wat er onder ketterij werd verstaan; dat werd aan de Kerk overgelaten. Dit betekende dat iedereen die in de ogen van de Kerk ketters was, door de staat werd terechtgesteld. Dit gebeurde onder anderen met de volgelingen van John Wycliffe, omdat ook zij de transsubstantiatie ontkenden en openlijk het gezag van Rome bekritiseerden. Wycliffe noemde de paus zelfs de ‘antichrist’. Hijzelf ontquam aan vervolging, omdat hij door de regering in bescherming werd genomen. Maar tal van zijn volgelingen zijn in het openbaar op de brandstapel aan hun einde gekomen.

In 1482 wist paus Sixtus in het kleine staatje Andorra 2000 ketters op één dag levend te verbranden. Ondanks het geweld kwam er geen einde aan ketterij. Integendeel; vanuit Rome leek het wel, of er steeds meer ketters kwamen. En dat was ook zo. De Kerk stond op punt te breken. Europa maakte zich op voor haar volgende cultuurperiode: de Reformatie.

(Volgende keer: de protestanten versus de katholieken)

Dautzenberg over Tonio

ENNO NUY (1950, Aerd) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

De kleine kring rond Theo van Gogh, lees Theodor Holman, organiseert op de sterfdag van eerstgenoemde een avond van de polemieken. Daarbij is het de bedoeling dat de inzendingen een stevige polemieken bevatten, die bij voorkeur *ad hominem* is. Het genre waar Van Gogh in uitblonk, zullen we maar zeggen. Dautzenberg voldeed aan dit verzoek en schreef een vileine polemieken tegen de overleden zoon van AFTH. Een rel is geboren, dat blijkt niet zo moeilijk. Je moet wel even zoeken om de ingezonden polemieken te kunnen lezen. Hij is te vinden op de volgende link:

<http://cult.dejaap.nl/2012/11/02/polemiek-van-anton-dautzenberg-de-krokettenkop-van-tonio/>

Uiteindelijk heeft Dautzenberg alleen de eerste alinea's uitgesproken en eraan toegevoegd dat hij zich uiteindelijk vooral verzet tegen het grachtengordelcanaille van de vaderlandse literatuur. Zijn lezing is te vinden op de link: <http://www.ahjdautzenberg.nl/2012/11/polemiek-van-a-h-j-dautzenberg-zaals-uitgesproken-op-de-avond-van-de-polemiek/>

Persoonlijk ben ik geen liefhebber van AFTH. En van een boek als Tonio houd ik al helemaal niet. De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik IM destijds wel een mooi boek vond, ook al had ik toen al moeite met het feit dat La Palmen zo schaamteloos gebruik maakte van de dood van haar geliefde. Onlangs herhaalde ze dat met HAFMO.

Nu staat het iedereen vrij om te schrijven wat hij of zij wil, zoals het ook iedereen vrij staat om dat al dan niet te lezen. Wel vond ik het opmerkelijk – *to say the least* – toen onlangs de moeder van Tonio werd uitgenodigd in het incestueuze maar desondanks vaak wel leuke programma van P+W om daar al even schaamteloos reclame te maken voor het boek van haar gade en treinreizigers mocht aansporen op datzelfde boek te stemmen voor het verwerven van de NS Publieksprijs. Alsof dat boek nog niet voldoende beprijsd was! Zonder die aansporingen had het boek vermoedelijk ook wel gewonnen maar mij gaf het een nare smaak in de mond. Ik vind het nogal exhibitionistisch allemaal.

Alleen al daarom heb ik geen enkele moeite met de oorspronkelijke polemieken van Dautzenberg. Van mij had hij die helemaal uit mogen spreken. Wie er de dubbele bodem niet ontdekt, wie er de hoon en spot niet in ziet, die mag zichzelf geen lezer(es) noemen.

Iedereen mag koning worden

ANTON VAN HOOFF Classicus Anton van Hooff is lid van het Republikeinse Genootschap en de vereniging het Nieuw-Republikeins Genootschap.

Het zal er nu toch wel snel van komen; voor koningin Beatrix zijn er geen alibi's meer om aan de troon vast te houden. Er is een regering, die nota bene buiten haar om tot stand is gekomen. Van de haar staatkundige onmisbaarheid waaraan ze zich zo lang als reden voor aanblijven heeft vastgeklampt, is niets gebleken. Waarschijnlijk heeft ze genoeg van de positie van erfelijk staatshoofd nu het geheim van Huis ten Bosch haar is ontnomen. En wordt het geen tijd dat drs. W.A. van Oranje Nassau de tientallen jaren koningsstudie en vele miljoenen euro's studieloon eens waarmaakt? Het motief dat hij zich aan zijn jonge gezin moet kunnen wijden is volstrekt ongeloofwaardig: werkende ouders zijn de normaalste zaak van de wereld in het moderne Nederland.

Maar waarom zou deze telg van het Oranjehuis het aangewezen staatshoofd zijn? De Nederlandse Grondwet laat over het recht op openbare functies geen misverstanden toe. Als grondrecht legt de constitutie in artikel 3 vast: 'Alle Nederlanders zijn op gelijke voet in openbare dienst benoembaar.' De talrijke grondwetsartikelen die daarna de bijzondere positie van leden van het huis Oranje regelen, zijn dus volstrekt in strijd met dit grondrecht.

Er zijn heel wat sofismen nodig om te betogen dat de hoogste functie in de Nederlandse democratie nu net het enige ambt is waarvoor niet iedereen op gelijke voet benoembaar is.

Al verschillende malen heb ik daarom bij de Republikeinse Genootschappen erop aangedrongen een kandidaat voor het koningschap te stellen. Natuurlijk zullen Nederlandse rechters de rechtmatigheid van de kandidatuur afwijzen, want bizar genoeg kan de Nederlander aan zijn eigen grondwet geen rechten ontnemen. Maar gelukkig is er Europa. Dat heeft al in verschillende rechtszaken uitgesproken dat Nederland zijn eigen grondwet eens moet toepassen. De procedure via Luxemburg of Straatsburg kost wat tijd, maar principes zijn een lang gevecht waard.

Aan geschikte kandidaten geen gebrek: ik noem maar Femke Halsema en Klaas de Vries. Zijn zij soms minder geschikt dan de politici van Duitsland? Dit land is er doorgaans in geslaagd capabele en respectabele kandidaten voor het presidentschap te vinden: staatslieden van 'bewährte' competentie zoals Von Weizsäcker, Scheel en Heinemann hebben het hoogste ambt tot algemene tevredenheid uitgeoefend. En de recente amtswisselingen dan, toen Köhler in *Verdrossenheit* en Wulff wegens de verdenking van corruptie, ontijdig het veld ruimen? Juist in zulke crises bewijst zich de kracht van het staatsbestel. Er was geen sprake van een nationale ineenstorting die volgens verstokte Oranjeklanten onherroepelijk uitbreekt als de monarchie verdwijnt. Binnen de kortste keren had de Bondsrepubliek een nieuw staatshoofd benoemd. Zo doet men dat in een volwassen democratie waarin iedereen voor elk staatsambt benoembaar is.

Desnoods wil ik wel koning worden. Let op dat 'desnoods'; daaruit blijkt de echte vorstelijke attitude. Want geen koning zal ooit zeggen dat hij wel een lekkere luizenbaan heeft; waar krijg je nog een vaste aanstelling voor het leven? Een aspirant-vorst hoort zich als een martelaar op te stellen, die het kruis van het koningschap 'desnoods' op zich neemt.

Iedereen mag dus koning worden. Perikles zei het al tweeënhalf duizend jaar geleden in zijn befaamde rede op de gevallen in 430/429 v. Chr. : 'Bij de inschatting wat iedereen voorstelt, wordt men voor openbare functies niet zozeer naar zijn groep beoordeeld als wel naar zijn persoonlijke kwaliteit.' Wanneer voldoet Nederland eindelijk eens aan dit klassieke principe van de democratie?

Bovenstaand artikel werd driemaal afgewezen door de landelijke pers. Kennelijk siepelt op de redactie burelen aldaar het aloude adagium "wiens brood men eet diens woord men spreekt" nog steeds door de scheurtjes in het huis van de vrijheid van meningsuiting en leeft men niet in de Republiek der Letteren maar in het Rijk van Oranje ... (Red.)

BOEKEN

Tom van Ewijk – Maatschappij of haatschappij

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

De filosofisch geschoolde journalist Tom van Ewijk (1934) schreef in 2009 een uitgebreid historisch essay over de geschiedenis van de islam. Buitengewoon informatief en zeer lezenswaardig. Hij beschrijft daarin hoe Mohammed er als krijgsheer tegen wil en dank in slaagde zijn islam definitief te doen wortelen in de Arabische samenleving. Behalve als krijgsheer werd Mohammed vooral geroemd als diplomaat en sociaal en economisch hervormer. Wie in vogelvlucht op een toch genuanceerde wijze kennis wil nemen van de ontstaansgeschiedenis van de islam, heeft aan dit essay een uitstekende leidraad.

De ongeletterde Mohammed raakte gefascineerd door de god van de joden en christenen en had een afkeer van het toentertijd onder de Arabieren populaire veelgodendom. Zijn islam is te beschouwen als een synthese van de joodse en christelijke godsidee. Was de gebedsrichting aanvankelijk nog naar

Jeruzalem, later werd deze naar Mekka verschoven. Voornamelijk omdat drie joodse stammen in Medina Mohammed uitlachten om zijn islam. Uiteindelijk putten de drie grote religies uit dezelfde bron en net als de andere twee, beschouwde ook Mohammed zijn islam als de enige, echte, juiste, weg naar god. Een god overigens die geen zoon nodig had om zijn gezag te doen gelden. Mohammed had zelf ook geen enkele aandrang om zichzelf goddelijke oorsprong toe te dichten: hij was slechts de boodschapper van de waarheid.

Hoewel Mohammed behoorlijke verbetering van vrouwenrechten bepleitte, werden veel daarvan na zijn dood weer ongedaan gemaakt. Van Ewijk laat zien hoe volgelingen van religies met de meeste invloed, op grond van hun eigen ideeën en opvattingen mogelijkheden zoeken om de boodschap van hun stichter te vervolmaken. Hoe het ook zij, de islam bleef zich manifesteren tot het meest absolutistische patriarchaat ter wereld.

Natuurlijk beschouwt de moslim de islam als de enige ware godsdienst, maar daarin wijkt hij niet af van het christendom. Net als de bijbel staat de koran veelvuldig in het teken van *dies irae*. Van Ewijk laat zien dat Mohammed zich desondanks niet manifesteerde als een moslimfundamentalist of salafist.

Nadat bij de slag van Al-Yamamah veel gelovigen om het leven waren gekomen, werd besloten de koran op schrift te stellen omdat velen van hen die de koran uit het hoofd konden citeren waren gedood. In 633 werd de koran in schrift gegoten, overigens door naaste medewerkers van de profeet, en rond 650 ontstond de definitieve vorm van het geschrift, de grondtekst, waarvan men mag aannemen dat er sindsdien niet of nauwelijks meer aan werd gesleuteld.

Anders verging het de *hadith*, uitspraken, gewoonten en handelingen van de profeet die op grond van mondelinge overlevering werden opgetekend. Er ontstonden zes hadith-tradities, waarvan er een als de ware wordt beschouwd, de *soenna* ofwel de gewoonten van de profeet. Hier ligt de oorsprong van de soennieten, de hoofdstroming in de islam. De sjiïeten werden genoemd naar hun eigen hadith, de *sji'a*. Cruciaal is dat binnen de islam van meet af aan godsdienst en politiek bij elkaar horen, wat automatisch tot theocratie leidt. De islam biedt niet enkel een religieus kader maar omschrijft ook nauwkeurig het sociaal en juridisch kader voor de moslimsamenleving en bande de filosofie uit de denkwereld van de Arabier.

Net als het calvinisme kent ook de islam de voorbeschikking. Maar waar de calvinist als het ware verlamd wordt door de predestinatie, maakt het de moslim juist strijdbaar. Je lot is in handen van

allah, hoe je hier je leven ook leidt. God zal je gunstig gezind zijn als je je leven in zijn dienst stelt. De moslim als kamikazepiloot is het gevolg.

De verspreiding van de islam begon met plundertochten, omdat de Arabieren niet van hun zandwoestijn konden leven. Van bekering met het zwaard was overigens geen sprake. Wie de islam aanhing betaalde geen belasting en dat was een veel overtuigender argument dan geweld.

Van groot belang is het dispuut tussen de soennieten en sjiieten, daterend uit het jaar 661. Een geschil dat niets met theologie van doen had, maar veeleer met politiek. Later beschuldigden de sjiieten de soennieten er wel van de soenna van Mohammed te hebben vervalst en sindsdien zijn de tegenstellingen tussen de beide groeperingen onoverbrugbaar gebleken. De sjiieten hechten ook veel grotere waarde aan de uitspraken en beslissingen van ayatollahs en imams, een fenomeen dat tot in het huidige Iran een grote rol speelt met verstrekkende (politieke) gevolgen.

Van Ewijk laat helder zien hoezeer deze ontwikkelingen afwijken van de door Mohammed uitgesproken en later opgetekende richtlijnen. Velen van zijn gedachten getuigden van een scherpe waarneming, een diepe kennis van wat de menselijke soort drijft, en van een voorspellende kracht.

De moslimterrorist zoals wij die nu kennen dateert ook uit veel vroeger tijden. Vooral de Perzische Assassijnen (het Franse woord voor moordenaar, ‘assassin’, is van deze sekte afgeleid) blonken uit in zelfmoordbrigades die het doden van (geloofs)vijanden als een heilige plicht beschouwden. Deze terroristen waren overigens Sjiieten, maar wél de voorlopers van de soenniet Bin Laden.

Bij geen andere wereldgodsdienst – aldus Van Ewijk – was het dogmatisch machtsdenken, met uitsluiting van alle denkvrijheid, al zo vroeg ingeburgerd als bij de islam. Islam en filosofie verdragen elkaar dan ook niet, hoewel daar in eerste aanzet bepaald geen sprake van was. In dit verband wijst Van Ewijk op Al-Farabi (870–950) die de rede een veel belangrijker instrument vond om tot kennis te komen dan religie; zijn grote werk *De deugdzame staat* is duidelijk geïnspireerd door het werk van Plato, zonder enige verwijzing naar koran of religie.

Met de verwerping en verbranding van de boeken van Averroës (1126-1198) was het met de rol van de filosofie in de islam wel gedaan. Sindsdien worden onruststokers binnen de islam geweerd.

Ruime aandacht natuurlijk voor de *jihad* in deze studie van Van Ewijk. Natuurlijk ontbreekt de strijdvaardigheid, ja zelfs de plicht daartoe, niet in de koran, maar voor zover de koran zich hierover uitlaat, gaat het altijd om een eerlijke strijd, waarvoor een reden moet zijn en de strijder mag zich niet in gelovige overmoed te buiten gaan. Uit de koran kan men afleiden dat de jihad eerst en vooral een defensieve strijd dient te zijn en is de belangrijkste drijfveer geloofsbehoud eerder dan geloofsverbreiding. Die heilige oorlog is overigens geen islamitische vinding; ook de theocratie Israël kende al zo’n heilige strijd ter verdediging van het volks gods en ook de christenen hadden natuurlijk hun eigen versies. Van Ewijk citeert in dit verband Bertrand Russell die eraan herinnerde dat “heel de middeleeuwen door de mohammedanen beschaafder en humaner waren dan de christenen. Want het waren voornamelijk de christenen die de joden vervolgden, vooral in perioden van godsdienstige opwinding”.

De moderne jihad zoals wij die nu ervaren is echter van een geheel andere orde en hier lijken vooral politieke motieven een rol te spelen. Niet langer blijft de jihad beperkt tot een defensieve strijd of tot een zelfgevecht, maar is zij een effectief wapen in handen van moslimfundamentalisten die weinig overtuigingskracht nodig hebben om naar de wapens te grijpen en hun verderf te verspreiden.

Toegegeven, Van Ewijk gaat met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van de islam heen, maar dat heeft als grote voordeel dat je in kort bestek de belangrijkste historische feiten en trends krijgt voorgeschied. Dat doet hij met helder geschreven en soms mooie beeldtaal, zoals deze zin: “want alle godsdiensten beschikken over tuingereedschap, maar verschillen in wat zij als onkruid zien”. De schrijver plaatst verschillende oordelen en inzichten tegenover elkaar en laat zien hoe de islam sinds Mohammed is verworpen tot een religie die uiterst gemakkelijk en doeltreffend kan worden ingezet als een politiek instrument. Hij concludeert dat de huidige islam geen recht meer doet aan zijn profeet en diens boodschap en tot slot citeert hij instemmend Salman Rushdie als deze schrijft: “Als er een oorlog tegen het moslimterrorisme ontstaat, kan deze slechts worden gevoerd vanuit de moslimwereld en niet tegen de moslimwereld”.

Tom van Ewijk: Maatschappij of haatschappij; Uitg. Aspekt, 108 pag., ISBN 978-90-5911-790-7

In goed gezelschap

ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Met een gevoel van opluchting nam ik op 9 november het eerste officiële exemplaar van het Jan-Hovingboek uit handen van Bert Gasenbeek in ontvangst. Uit de voordracht die Vincent Stolk tevoren hield had ik namelijk begrepen dat we ons postuum niet hoeven te schamen. Hoe vaak gebeurt het immers niet dat een zeer gerespecteerde intellectueel terloops bedenkelijke opmerkingen blijkt te hebben gemaakt?

Zo zijn hatelijkheden in stereotypen over ‘Joodjes’ geen uitzondering. Wat een ophef hebben sommigen niet gemaakt over het vermeende antisemitisme van Erasmus. Als man van zijn tijd liet hij zich enkele keren laatdunkend over Joden uit, maar vergeleken met bijvoorbeeld Luther was hij een wonder van gematigdheid. En wat bij Erasmus en zijn tijdgenoten ontbreekt, is het verdoemen van de Joden als ‘ras’. Dat element van Jodenhaat komt pas in de 19de eeuw op. Dan past een vulgair darwinisme de idee van ‘*survival of the fittest*’ op mensensoorten toe. Het gaat het blanke ‘ras’ als superieur voorstellen: het regeerde immers de wereld. Rassenwaan heeft als contrast ‘de ander’ nodig. In de Verenigde Staten had men ‘de nikker’. In het homogener Europa kon men alleen de Joden als inferieure mensensoort aanwijzen. Om de onderbuikgevoelens status te geven werd de geleerde term *Antisemitismus* bedacht. Hier is sprake van vulgarisering van een wetenschappelijk begrip. De historisch-vergelijkende taalwetenschap had in de 19de eeuw vastgesteld dat er grote talenfamilies waren. Zo was er een Indo-Germaanse (of Indo-Europese) groep te onderscheiden in de talen die van Noord-India (Sanskriet en zijn dochters) tot in de westpunt van Europa werden gesproken. Verwantschapswoorden, zoals ‘vader’, en telwoorden zijn terug te voeren op gemeenschappelijke wortels, die heel anders zijn dan die van bijvoorbeeld de Hamitische en Semitische talen. Het begrip ‘Semitisch’ dat in de taalkunde geldig was (en is) werd nu listig als dekking voor Jodenhaat gebruikt. Omdat ‘Semitisch’ ook het Arabisch omvat, vermijd ik systematisch het woord antisemitisme en spreek liever van ‘Jodenhaat’.

Jan Hoving gebruikte die laatste term ook veel. Hoewel hij als vrijdenker geen bijzonder respect voor de joodse godsdienst had, zag hij eerder dan menig andere weldenkende Nederlander dat het ‘moderne’ antisemitisme een vorm van barbarij was. ‘Jodenhaat is mensenhaat’, staat op de uitgave van de eerste radiorede die hij op 6 oktober 1934 hield. Onverbloemd sprak hij zich in zijn radio-toespraken uit over de morele ontarding van nazi-Duitsland. Die openhartigheid werd door de Radio Controle Commissie afgestraft met verhinderd van een uitzending en met delging van hele passages in een volgende toespraak. Zoals bekend werd uiteindelijk aan de Vrije Radio Omroep (VRO) helemaal het zwijgen opgelegd: de bevriende mogendheid in het oosten mocht niet gekwetst worden.

Mij trof de uitspraak van Anatole France die Hoving met instemming in een radiorede citeerde: ‘Het ergste kwaad is niet de slechtheid van de bozen, maar de lafheid van de goeden.’ Laf was Hoving zeker niet. Ik haalde dat wijze woord aan in verband met een voorval dat mijn dochter Anna (10 jaar) meemaakte: enkele kinderen hadden een vandenstreek in de kleedkamer uitgehaald. In de klas ontkenden ze en alle andere leerlingen bewaarden angstvallig het stilzwijgen – mijn dochter wist niet hoe ze moest kijken, zei ze. Na school stapte ze met twee klasgenoten naar de meester om de waarheid te vertellen. Natuurlijk was ze bang voor wraak wegens klikken, maar ze was tegelijk terecht trots dat ze zo dapper was geweest. Daarom begreep ze meteen dat de spreuk op de zwijgende meerderheid sloeg: ‘Het ergste kwaad is niet de slechtheid van de bozen, maar de lafheid van de goeden.’

Voel ik me bij Hoving in goed gezelschap als het om afkeer van rassenhaat gaat, moeilijker heb ik het met zijn opvatting over liefde. Op dit gebied zijn zijn opvattingen pijnlijk gedateerd, en gekleurd door persoonlijke ervaringen. Maar dat is bijna altijd het geval als het over seksualiteit en erotiek gaat. Wat moeten we aan met een uitspraak als: ‘Ontbreekt het de ziel aan de liefde, dan neigt de mens tot homosexualiteit. De Grieken die hun vrouwen behandelden als hun veestapel, (alleen goed genoeg voor kinderen krijgen, maar niet voor conversatie) zijn, zooals we weten, lelijk in de homosexualiteit terecht gekomen.’? (p. 68) Voor Hoving is het ideaal de harmonie naar lichaam en geest zoals Frans en Hans die bereiken. Dit zijn in het derde deel van zijn levensherinneringen duidelijk projecties van Hoving zelf en zijn tweede, jeugdige levenspartner Bernardina van Grunsven. En ook niet fijn is als hij

over de auteur van enige boeken over de levensgewoonten van Afrika's zwarten schrijft 'de Italiaan Attilio Gatti, voor een Italiaan een ongewoon fatsoenlijk mens' (p. 58). Hij gebruikt hem als autoriteit om de natuurlijke beleving van seksualiteit te beargumenteren. Ook in sommige Nederlandse plattelandsgebieden bezoekt de vrijer vóór het huwelijk zijn meisje. Hoving is dus niet tegen voorechtelijk geslachtsverkeer om de levenspartner te 'verkennen'. Zo maakt het paar een kans op 'het grote geluk', zoals Frans en Hans dat bereiken.

Hoving fulmineert tegen de hypocriete houding van de Kerk ten aanzien van geboorteregeling. In de hogere christelijke kringen zijn twee, drie kinderen normaal, maar als de volkswrouw middelen van de Neo-Malthusiaanse Bond gebruikt is zij een monster.

Hij schrijft dit allemaal in het derde deel van 'Levensherinneringen van een vrijdenker III', geschreven tussen november 1938 en mei 1939, het tijdstip van zijn dood. Voor hem is Sokrates het voorbeeld van een mens die waardig en wijs zijn einde tegemoet ging. Ik denk er – sinds Karl Popper en I.F. Stone van *Het proces Socrates* – wat anders over, maar verandering van opvattingen is het kenmerk van vrij denken.

Vrijdenkers doen niet aan heldenverering. Te goed beseffen we dat er altijd een andere kant aan heiligheid zit. In dit opzicht was Jan Hoving een echt mens, met soms bevreemdende denkbeelden, maar ook met veel bewonderenswaardigs. Sinds ik deze bundel van zijn geschriften, ingeleid door Vincent Stolk, heb gelezen, schaam ik me niet een opvolger van deze Vrijdenkersvoorzitter te zijn: ik ben in goed gezelschap.

Vincent Stolk en Bert Gasenbeek (samenstellers), *Liefde, dood en Jodenhaat. Een (her)uitgave van Jan Hovings levensherinneringen en radioredes tegen Jodenhaat. Humanistisch erfgoed 17, Humanistisch Historisch Centrum/Papieren Tijger, Utrecht/Breda, 2012, 181 p.*

Maarten Looij – Er staat wat er staat

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

Wie debuteert er op zijn tweeënnegentigste? Dat is toch weinigen gegeven. Maar oud-leraar Nederlands Maarten Looij, geboren in 1920, heeft zojuist zijn eerste dichtbundel het leven laten zien. Eerder verschenen van zijn hand *Van fabeldier tot wrekend beest* (Uitg. Kwadraat, 1988), *Eros & de vrouw van de filosoof ofwel Plato voor beginners* (Uitg. Kok Agora, 1991) en *Een liefdesverhaal uit de achttiende eeuw. Herman en Dorothea* een vertaling van Goethe (Uitg. Van de Berg, 1998). Voor deze bundel koos Maarten Looij een aantal van zijn gedichten uit, een oud Chinees verhaal in dichtvorm en honderdeneen aforismeachtige overpeinzingen en notities. In de bundel zijn tevens enkele tekeningen van Sam Drukker opgenomen.

Uiteraard refereert de titel van deze dichtbundel van een oud-leraar Nederlands aan Awater van Nijhoff: '*Lees maar, er staat niet wat er staat*'. De dichter hecht eraan begrijpelijke taal te gebruiken om zijn verhaal te vertellen. Geen woord- of taalvernieuwing dus, geen syntactische of grammaticale raadselen.

Desondanks vindt Maarten Looij mooie taal om uitdrukking te geven aan zijn gevoelens, zoals in *Elegie: De plaats, de dag, het uur... wij weten 't niet. – En hoe? Daarop komt ook het antwoord niet. – Maar eens gebeurt het toch, dat ik haar tranen / niet drogen kan... of zij de mijne niet.*

De dichter houdt van humor en relativeren en hij toont zich een scherp waarnemer in onder andere een gedicht over een kraai die altijd de indruk wekt onderweg te zijn naar een receptie en de dichter doet veronderstellen: *Maar waar blijven de andere gasten? / 't Is groen en leeg zover hij ziet. / Misschien is hij te vroeg gekomen / of 't is de juiste datum niet.*

Met een soort onderkoelde humor kijkt Looij om zich heen en beziet hij ook zijn eigen leven en die humor stelt hem in staat om met een zeker mild esprit naar zichzelf en zijn uiteindelijk lot te kijken, zoals in *Crematie*:

*Wéér een crematie. 'k Hoorde sprekers aan
en was met andermans verdriet begaan,
maar stiekem blij, omdat ik blijkbaar nog
op 's levens conto een tegoed had staan.*

*Het spreekt vanzelf, dat ik niet weet hoe groot.
't Blijve geheim, 't is van belang ontbloot,
want wat het saldo ook bedragen mag,
't is vast nog wel toereikend tot mijn dood.*

Maarten Looij beschouwt zichzelf als een humanistisch vrijdenker. De godsidee is hem vreemd. Ontroerend zijn de gedichten die hij schreef naar aanleiding van het overlijden van zijn dochter. Zo'n moment waarop een mens geweldig op de proef wordt gesteld. Aan het eind van 2002 kon hij nog dichten: *Maar als wij dan het lang gehoopte horen / dat alle angst verjaagt – en als de stemmen / der blijdschap luide jubelen – dan gloren / weer toekomstbeelden die wij lieten varen.* Een jaar later echter bleek die blijdschap om een vermeend herstel ingehaald door de werkelijkheid: *Onze weg / leidt verder / almaar verder / tot onze laatste dag / tot ons laatste uur / de laatste minuut / en er zal geen weerzien / geen weerzien zijn.*

Vele jaren hiervoor dichtte hij in *Toekomstdroom*: *zo wou ik, dat ons leven worden zou: / een veil'ge veste in de bange nacht / der wereld rondom – schut van warmte en licht. / En in dit kleine bestek zou ik met jou, / zo droomde ik, gelukkig zijn en zacht / eventjes strelen soms jouw lief gezicht.*

Hoewel de bundel geen specifiek thema heeft meegekregen, worden zijn gedichten hier gepresenteerd als zijn literair testament. De oud-leraar Nederlands kijkt terug op zijn leven en herinnert zich wat hem gelukkig maakte, wat hem pijn heeft gedaan, herinnert zich personen die hem om een of andere reden hebben geboeid, herinnert zich aanleidingen tot boosheid en verontwaardiging maar ook de dwaasheid van ons bestaan en de oppervlakkigheid.

Enkele van zijn meer prozaïsche overpeinzingen wil ik u niet onthouden:

Nijhoffs 'Lees maar, er staat niet wat er staat' (Awater) is een bruikbaar advies voor de heilige boeken waarvan sommige passages de gelovigen in een moeilijk parket kunnen brengen. (p. 117)

Onze tijd is er een van grote tankers. De grote denkers staan veilig opgeborgen in onze boekenkasten. (p. 117)

Het zou passender zijn geweest als de broedermoord van Kaïn op Abel als de zondeval van de mens was beschouwd. (p. 119)

Elke goede daad die iemand doet 'omdat hij Christen is', kan ik alleen beschouwen als een storting op eigen rekening. (p. 125)

Voor wie houdt van “straightforward poetry” is dit *Er staat wat er staat* een prachtige uitgave. Met zorg uitgegeven ook en dat mag een moedige daad genoemd worden. Maar ik zeg u: het is de moeite waard!

Maarten Looij – Er staat wat er staat, Uitg. Xanten, 139 pag.

Philipp Blom – De duizelingwekkende jaren

ENNO NUY (1950, Aerdt) is hoofdredacteur geweest van Maandblad De Vrijdenker

De historicus Philipp Blom schreef met *De duizelingwekkende jaren* een prachtig boek, dat je het liefst in één ruk uitleest. Voor een deel mag dat misschien liggen aan het onderwerp, Europa in de jaren 1900 – 1914, maar daar is niet alles mee gezegd. Ook de structuur van het boek is helder en de manier waarop Blom zijn episodes presenteert en zijn hoofdpersonen schildert is zeer aanstekelijk. Uit alle hoeken en gaten tovert hij kleinere en grotere anekdotes tevoorschijn, plaatst hij zijn onderwerpen tegen de achtergrond van een wijder perspectief. En *last but not least*: de man kan schrijven, goed schrijven.

We beginnen in het Frankrijk van die jaren, met een sterk teruglopend geboortecijfer waar de Jodenhaat steeds salonfähiger werd. Maurice Barrès en Édouard Drumont waren de protagonisten van deze ontwikkeling. “Alles komt door de joden en alles gaat terug naar de joden” schreef Drumont in *La France juive*. En natuurlijk speelde deze Jodenhaat een hoofdrol in de Dreyfuss affaire. Emile Zola, de grote verdediger van Dreyfuss, zou jaren later om het leven komen door verstikking, nadat een dakwerker zijn schoorsteen had afgedekt uit wraak voor diens verdediging van de joodse kapitein.

Fraai is ook de passage over Eugène Atget, de fotograaf die dertig jaar lang het Parijs fotografeerde waarvan hij vreesde dat het spoedig zou verdwijnen achter de moderniteit. Opmerkelijk is dat de foto's van Atget bijna symbool staan voor het ontvolkt rakende Frankrijk. Er staan vrijwel geen mensen op

zijn foto's. De sporen van mensen zie je wel in afgesleten traptreden en natuurlijk is het bestaan van een grote stad al het bewijs van menselijke activiteit. Die moderniteit trad echter nog helemaal niet op de voorgrond en er leek een algeheel gevoel van culturele neergang in Europa te bestaan, zeker in de literatuur.

Sinds de tweede helft van de 19de eeuw nam de macht van de adel in toenemende mate af. Prachtig is de beschrijving van de wisseling van de wacht na het overlijden van Queen Victoria in 1901. In het bijzonder de komst van de stoomturbine had een desastreus effect op de Engelse

economie en daarmee op de positie van de kleine landadel die alle grond in *Great Britain* bezat. In Frankrijk werd de macht van de katholieke kerk gebroken met de definitieve scheiding tussen kerk en staat. En ook in Rusland was de positie van de landadel tanende, zeker nadat de gratis arbeid door lijfeigenen werd afgeschaft. En de Dubbelmonarchie in het hart van Europa kreeg het al evenzeer steeds moeilijker.

De beschrijving van de Dubbelmonarchie en de onvermijdelijke afloop daarvan leest als een trein en wie bekend is met het werk van Joseph Roth zal veel direct herkennen. Het Habsburgse Rijk dat van binnenuit werd bedreigd door nationalisme en van buitenaf door rivaliserende mogendheden, zoals Blom stelt. En dan deze heerlijke constatering: “Er werd wel gegrapt dat de Habsburgse diplomatie deed denken aan een Weense wals: eerst een draai naar rechts, dan een naar links, dan een volledige draai, en nog een, totdat je weer was beland waar je was begonnen”.

Het was ook de tijd van Marie en Pierre Curie, Rutherford en Einstein. Elektriciteit en de auto deden hun intrede. Ook de tijd van H.G. Wells, Arthur Conan Doyle en Karl May, van Kandinsky, Picasso, Monet en Malevitsj. Schokkend is het hoofdstuk over de genocide in de Congo door de Belgische koning Leopold II. Meer dan tien miljoen Afrikanen werden afgeslacht. Tallozen werden mishandeld en verminkt. Vrouwen werden massaal en stelselmatig verkracht. Maar ook de Britten gingen zich te buiten in de goudoorlog – aangesticht door Cecil Rhodes – tegen de Boerenkolonisten die toen al een apartheidsstaat hadden gevestigd. De Duitsers begingen onvoorstelbare wreedheden jegens de Hererostam. En wat te denken van de genocide op de Armeniërs (1915) en de strafexpedities in Indonesië door de Nederlanders? Maar tegelijkertijd bleken de massamedia en dan met name de schrijvende pers een steeds belangrijkere rol te spelen in het aan de kaak stellen van misdaden en wantoestanden.

Tegelijkertijd speelde zich in Rusland de kleine revolutie af die begon met Bloedige Zondag in Petersburg op 9 januari 1905. Na ongekende wreedheden en het *contre coeur* toestaan van een Doema bleef tsaar Nicolaas II in het zadel, maar de toon was gezet. Het Russische volk leed onder de tirannie

van een krachteloze vorst die niets van zijn volk begreep. De vraag was enkel hoe lang het nog zou duren voor het kruitvat zou ontploffen.

Fraai is ook hoe Blom samenhang ziet tussen de groeiende onzekerheid over de rol van de man, de ontvolking van het Franse platteland, het militair machtsvertoon van de Duitsers en de lichamelijke cultus, ook onder de ‘*Muskelfjuden*’ van Max Nordau. Het waren de jaren van spiritualiteit en mystiek, van madame Blavatsky en Rudolf Steiner, van Yeats en George Bernard Shaw, Gustav Klimt en Sir James George Frazer. Ook de alternatieve onderwijsvormen zagen in deze tijden het licht. En de grootste massabijeenkomst ooit op dat moment, de demonstratie van kiesrecht eisende vrouwen in Hyde Park, op 21 juni 1908. Er kwamen naar schatting tussen de 250.000 en een half miljoen mensen op af. De suffragettes hadden een wereld te winnen maar stuitten uiteraard op veel en hardnekkig verzet. Pas nadat zij tijdens de Eerste Wereldoorlog het werk van mannen aan het thuisfront hadden overgenomen, verkregen de Engelse vrouwen eindelijk in 1918 algemeen kiesrecht, later dan de vrouwen in Nieuw Zeeland, Australië, Finland, Noorwegen en Canada, maar veel eerder dan de vrouwen in Frankrijk, Nederland en Rusland.

Het vliegtuig, de auto, snelheid, records, dat alles dateert uit de beginjaren van de 20ste eeuw. Vanaf deze zelfde tijd verspreidden ziekten zich veel gemakkelijker en sneller maar ook nam het aantal psychische en psychiatrische stoornissen in ras tempo toe. Sterker nog, neurasthenie werd gezien als een teken van moderne ontwikkeling. Neurasthenie – de ADHD van het begin van de twintigste eeuw. Niet alleen de emoties en de gevoelens veranderden massaal en enorm, ook de taal. Virginia Woolf verklaarde op enig moment: “In of omstreeks december 1910 veranderde de menselijke aard.” Het was gedaan met de tijd dat er stond wat er stond, poëzie en literatuur veranderden mét de tijd. Zo voltrok zich het schandaal rond de première van *Le Sacre du Printemps* van Strawinsky waar het publiek van die dagen nog lang niet aan toe bleek. De film deed zijn intrede en de eerste camera’s kwamen op de markt, evenals de grammofoonplaat. De populaire cultuur werd steeds manifester in het dagelijkse bestaan. Alles werd onderhevig aan de wetten van de massaproductie.

Ook werd in deze periode de kiem gelegd voor de eugenetica. Het eerste congres met dit thema vond plaats in Londen in 1912, voorgezeten door de zoon van Darwin. DNA en de structuur daarvan waren nog niet bekend, noch het bestaan en de werking van mutaties en recombinatie van losse genen. Velen geloofden oprecht dat alleen eugenetica een samenleving kon behoeden voor degeneratie. Winston Churchill was een pleitbezorger van gedwongen sterilisatie. Bij velen vatte de gedachte post dat “individuen die niet langer waardevol zijn voor de instandhouding van de soort, gebaat zouden zijn bij een vroege dood”. Deze discussies werden niet alleen in Duitsland maar zeker ook in Groot Brittannië, Italië, Frankrijk en de Verenigde Staten met groot enthousiasme én instemming gevoerd, onder alle politieke gezindten. Alleen in Rusland was het sociaaldarwinisme lange tijd omstreden, maar dat veranderde toen in 1917 de communisten aan de macht kwamen en hardop gingen nadenken over het scheppen van de Nieuwe Mens.

Belangwekkend en interessant zijn de passages waarin Blom weergeeft hoezeer Nietzsche werd misverstaan en even belangwekkend zijn de meningen van Steiner die een rasechte racist en Joden-hater genoemd kan worden. In Guido von List vond Duitsland de wegbereider van de mythe van het Arische ras inclusief de swastika en ene Adolf Hitler als een van diens meest fervente lezers.

In deze nerveuze tijden werd aan alle conventies en taboes getornd, moesten de seksen opnieuw gedefinieerd worden, namen onzekerheden hand over hand toe, kon een politieke moord ontaarden in wat later bekend zou worden als de Eerste Wereldoorlog. Maalstroom, chaos, apocalyps. Later zou blijken dat ook alle ingrediënten voor een tweede, nog grotere tragedie al ontkiemd waren aan het begin van de twintigste eeuw.

Philipp Blom toont zich een groot stilist, bijvoorbeeld in een zin als: “Omstreeks 1895 had Freud het archimedisch punt bereikt waarop hij dacht dat hij de wereld van de geest uit zijn hengsels kon tillen”. Ook noteert hij verrassende opmerkingen, zoals die over de docenten van de Weense kunstacademie “die de loop van de geschiedenis hadden kunnen veranderen door Adolf Hitler wél toe te laten toen hij daar in 1907 vergeefs om verzocht”. Narratieve geschiedkunde van het allerhoogste niveau. Kortom, een buitengewoon fraai en goed geschreven studie van een fascinerend tijdperk, een duizelingwekkend boek.

Philipp Blom – De duizelingwekkende jaren – Uitg. De Bezige Bij, 516 pagina’s

Levensles van een onderwijzer

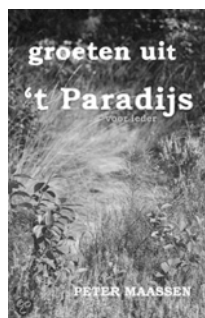
ANTON VAN HOOFT (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

De gestage groei van ons ledental is niet te danken aan actieve ‘zendingsarbeid’. Anders dan godgelovigen beweren, hebben wij godvrijen er geen behoefte aan te preken. We gaan ervan uit dat iedereen die zijn verstand gebruikt wel zelf van god loskomt.

Zo iemand is Peter Maassen. 40 jaar werkte hij op een katholieke basisschool in het zuiden van Limburg. Zelf noemt hij zich niet leraar, maar gebruikt hij de mooie, oude term onderwijzer. In de laatste tien jaar, zo schrijft hij in ‘Over mijzelf’, werd hij helemaal vrijdenker. Van zijn bevrijding getuigt hij in een boekje dat hij privé heeft uitgegeven: *Groeten uit ‘t Paradijs voor ieder*.

Bij lezing zat ik menigmaal instemmend te knikken; ik herken Maassen’s ervaring. Ook ik heb de roomse geloofsleer geleerd uit de catechismus, met als eerste vraag: ‘Waartoe zijn wij op aarde?’ Antwoord: ‘Wij zijn op aarde om God te dienen om daardoor hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn.’ Volgens de generatie vóór ons betekende deze formule al een bedenkelijke verdunning van de rechtzinnigheid. Die leerde nog: ‘Wij zijn op aarde om God te dienen om in het hiernamaals gelukkig te zijn.’ Dus niks van geluk hier en nu.

Op dit punt heeft Maassen radicaal met de Kerk gebroken: ‘Tegenwoordig zie ik het zo: GEEN BETERE HEMEL DAN GOED LEVEN.’ (p. 24) Dat bedoelt hij met het ‘Paradijs voor ieder’ in de titel.

Anders dan ex-protestanten plegen voormalige roomsen niet verbitterd over hun opvoeding te zijn. Maassen spreekt er dan ook blijmoedig over: hij is er gewoon al denkend en lezend van los geraakt. Natuurlijk was de evolutietheorie voor hem een grote vrijmaker. Zij leerde hem het leven volgens de natuurwet te zien als een afwisseling van geluk en pech. Het is onzin een zin in lijden te leggen; dat is gewoon domme pech.

Als echte onderwijzer geeft hij ook zijn leven een cijfer, een dikke acht (p. 8). De neiging om alles in cijfers te waarderen raak je als onderwijsdier nooit meer kwijt. Ook ik deel voorturend cijfers uit: die voordracht was ruim voldoende, die voorstelling een zes min, dat restaurant verdient wel een zeven-en-een-half. Wat ik ook herken is wat hij in ‘Over mijzelf’ schrijft: ‘Er is trouwens geen betere therapie, wanneer je het moeilijk hebt, dan werken met kinderen.’ Hoe vaak overkwam het mij als leraar niet dat ik na een intensieve schooldag naar huis fietste en dacht: ‘Wat was er vanmorgen ook weer voor een probleem?’ Ja, onderwijs geven spoelt de geest schoon.

In alle opzichten is *Groeten uit ‘t Paradijs* een innemend werkje. Het is nergens verbeterd of zelfs maar polemisch. Maassen’s boodschap is ‘leven en laten leven als je tenminste mij maar mijn levensgenot laat’. Zijn houding, die ik als Hollander bourgondisch noem, is die van Epikouros (341-270 vóór onze jaartelling). Die verkondigde al dat het hoogste doel van het bestaan de *hèdonè*, het genot, was, vrij vertaald: de kwaliteit van het bestaan. Immers: als wij er zijn, is de dood er niet; als de dood er is, zijn wij er niet.

Peter Maassen, *Groeten uit ‘t Paradijs*, Uitg. Limburger.nl/mijnboek, 40 p., ISBN 79789461934123, prijs € 11,95.

Mening

- M’nheer, ik ben het niet met u eens...
- Vreselijk! Zoudt gij 't met mij eens *willen* zijn...?
- O, volstrekt niet!
- Welnu, dan hebt ge niet te klagen. Verheug u in ‘t bezit ener opinie die u past.

Multatuli, Ideeën

Ingezonden

Aporie

In zijn artikel Schepping (De Vrijdenker, oktober 2012) brengt Frans Bijlsma dé theologische aporie bij uitstek ter sprake: kan God al dan niet een steen maken die hij niet kan optillen? In beide gevallen is hij immers niet almachtig.

In de transcriptie van mijn 'goede gesprek' met de Schepper (De Vrijdenker, maart 2012) zijn omwille van de beschikbare ruimte in ons maandblad bepaalde delen van het gesprek niet afgedrukt. Een deel betrof de aporie die Frans aankaartte. Ik wil u dit deel niet onthouden.

Na zijn ontboezeming dat hij de hel niet wilde afschaffen omdat dan het werk van miljarden jaren teniet zou worden gedaan, ontspon zich het volgende vraag- en antwoordspel met de Almachtige:

'Maar er zou een moment kunnen komen dat u zich gedwongen ziet ook de hel, oftewel het heelal, af te schaffen?' trachtte ik de diepste roerselen van mijn gesprekspartner bloot te leggen.

'Natuurlijk, zou ik dat kunnen. Ik kan immers alles'.

'Ook een steen maken die u niet kunt optillen?' vroeg ik plagerig.

'Ja natuurlijk, jongen. Laatst heb ik nog puur voor de ontspanning zo'n steen gemaakt en tegelijk bepaald dat ik hem niet kon optillen. En verdomd het lukte. Ik kon het niet!'

Prompt daarop heb ik weer bepaald dat ik die steen wel kon optillen, en zie, dezelfde steen vloog omhoog als een veertje en is nu een gigantische asteroïde. Als je alles kunt, kun je ook bepalen dat je iets niet kunt. Dat lijkt een innerlijke tegenstelling, maar is het niet. Gewoon een kwestie van de zaak in eigen hand houden. Zo zie je maar weer dat een god niet voor één gat te vangen is'.

Of met dat antwoord dé theologische aporie is opgelost? Ik weet het niet.

Gerhard Elferink

Stof

TUVIT SHLOMI (1980, Utrecht) politicologie, baccalaureaat biologie, MSc Earth System Science; speelt viool, dicht, tekent en maakt sieraden; woont sinds 2011 in Israël

Stof

Er was geweld geweest, eeuwenlang strijd
Totdat de steen zijn grip verloor en barstte
Een zandkorrel uit slavernij bevrijd
Danste uitzinnig op de wind, hij knarste

Hij heerste op de oceaan waar golven klonken
Niets bond hem, hij bond niets dan hem alleen en
Hij lachte om de korrels die bezonken
Die hij beneden zich in troggen zag verstenen

Hij was zo vrij, hoe moest hij richting vinden
Zijn vrolijk zwemmen werd hem tot een zwoegen
Hij wilde met de stroom mee, liet zich binden
En loste erin op met veel genoegen

Een korrel die net losgeweekt was zei
Wat doe je man, hier heb je voor gestreden
Binnen begrensde vrijheid ben je waarlijk vrij
De stroom bezonk en het bleef stil beneden

Atheïstisch Seculiere Partij

Persbericht

Deventer, 26 oktober 2012

Betreft: **ASP strijdt tegen geluidsoverlast Deventer Centrum Moskee**

De Atheïstische Seculiere Partij voert actie tegen een proef om het dagelijks oproepen tot gebed door de Deventer Centrum Moskee mogelijk te maken. De ASP vindt het dagelijks oproepen tot gebed een activiteit welke ingaat tegen het gelijkheidsprincipe dat in Nederland als een maatschappelijk gegeven dient te gelden.

De acties zullen voorsnog bestaan uit het zenden van een brandbrief naar de gemeenteraad van Deventer en het verspreiden van pamfletten. De ASP hoopt hiermee het bewustzijn van de inwoners van Deventer over de gevolgen van deze proef te vergroten. Het uiteindelijke doel is de geluidsoverlast van de Deventer Centrum Moskee een halt aan te zeggen.

Achtergrondinformatie

Moskeegetetter biedt overlast aan 95% van de bevolking

Artikel 6 van de Nederlandse Grondwet – de vrijheid van godsdienst -biedt uitgebreide mogelijkheden om voor je geloof alle mogelijke privileges op te eisen en daarvoor alle middelen in te zetten. De Deventer Centrum Moskee wil overgaan tot het dagelijks oproepen van gebed vanaf de minarettentoren van de moskee. Via een lokale peiling bij de regionale krant het Deventer Dagblad van de Stentor is vanuit een landelijk islamitisch forum (ontdekislam.nl) opgeroepen om een plaatselijk forum met “Ja” in te vullen. In een korte tijd hebben 4000 mensen “Ja” gestemd voor het invoeren van moskeegeschreeuw. Het laat zien dat je niet veel op moet hebben van zulke open internetpeilingen. Dit kan zeker geen grondslag zijn voor politieke besluitvorming.

In het huidige geval wil de Deventer Centrum Moskee aan de Smyrnadwarsstraat streven naar het dagelijks oproepen voor gebed. De islamitische geloofsgemeenschap beslaat 5% van de bevolkingssamenstelling (bron CBS). De moskee dringt daarmee 95% van de samenleving het islamitische geloof op in de openbare ruimte met het oproepen voor dagelijks gebed. Wij, de ASP, vinden dit ongehoorde religieuze opdringerigheid. Dit is onacceptabel in een seculiere samenleving als de Nederlandse.

Atheïstisch Seculiere Partij

Adres: Zwolseweg 282, 7412 AW DEVENTER

Webadres: <http://www.atheistischseculierepartij.nl> ; mailadres: info@atheistisch-seculiere-partij.nl ;

Voorzitter: Hans de Vries ; telefoon: 06-20013125 ;

Atheïstisch Seculiere Partij

In de praktijk betekent dit dat dagelijks op vaste tijden andersgelovigen/denkenden (95% van de bevolkingssamenstelling) lastig worden gevallen met het islamitische geloof in de publieke ruimte. En wat te denken van de decibellen die in de directe omgeving zelfs door dringen tot in de huizen, een ontoelaatbare inbreuk in de privéruimtes van die bewoners. Dit is ongehoord. Als ASP, Atheïstisch Seculiere Partij, zijn we voor het doorvoeren van het laïcismeprincipe in de samenleving. In de publieke ruimte dient geen godsdienstige uiting van welke soort dan ook aanwezig te zijn.

Draai het ten behoeve van de transparantie eens om: hoe zouden de gelovigen het vinden als de ongelovigen, rond de 42% van de Nederlandse bevolking (bron CBS) elke dag met een geluidswagen door de steden gaan rijden om te melden dat voor hen God/Allah/Jah/Donar etcetera niet bestaan? Als ongelovigen zijn we van mening dat er geen Almachtige bestaat en dat willen we graag uitdragen met geluidwagens en reclameborden. Hoe is dit anders dan het klokkenluiden en het met luidsprekers oproepen tot gebed?

Het dagelijks oproepen voor gebed vinden wij religieuze opdringerigheid in de publieke ruimte. De openbare ruimte dient er te zijn voor iedereen zonder daar last te hebben van (opdringerige) godsdienstige uitingsvormen. Je zou kunnen stellen dat dit een “religiante” uitingsvorm is, op grond van de vrijheid van godsdienst eist één bepaalde groep gelovigen privileges op die niet gelden voor anderen, hierbij wordt voorbij gegaan aan het gelijkheidsprincipe van artikel 1 van de Nederlandse grondwet.

We hebben in Nederland onderhand het beleid ingevoerd dat we tolerant zijn voor de intolerantie van gelovigen.

Over de Atheïstisch Seculiere Partij

De Atheïstisch Seculiere Partij wil een Nederland waarin de volgende drie punten geborgd zijn:

1 Volledige scheiding van Religie en Staat. 2 Alleen openbaar onderwijs. 3 Er is maar één wet en die geldt voor iedereen, dus geen aparte wetten voor welke religie dan ook.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met

Atheïstisch Seculiere partij: 06-20013125 (Hans de Vries, voorzitter)

e-mailadres: j.de.vries@atheistisch-seculiere-partij.nl

Helaas, nog een keer het katholieke geloof!

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

Een artikel in de Volkskrant van donderdag 16 november trok mijn aandacht. Een van origine Indiase vrouw, Savita Halappanavar, werd met een dreigende miskraam in een Iers ziekenhuis opgenomen. De 31-jarige vrouw viel flauw, spuwde bloed en leed hevige pijnen. Het was medisch gezien overduidelijk dat de kwakkelende vrucht het niet zou redden. De vrouw, van beroep tandarts, en haar man, een ingenieur, smeekten de artsen herhaaldelijk de 17 weken oude foetus te aborteren. Dit werd ondanks de levensbedreigende situatie voor de vrouw geweigerd door de katholieke medische staf. Ze verweerden zich met de tekst: "Dit is een katholiek land." De directe reden was dat het hartje nog klopte, ondanks dat dat niet lang meer kon duren. Er werd simpel gewacht tot de harttonen letterlijk zouden wegsterven. Dat gebeurde ook. Nadat de dode foetus was verwijderd stierf de moeder aan bloedvergiftiging.

Het Ierse ministerie van Volksgezondheid en het ziekenhuis hebben een onderzoek ingesteld. Het resultaat is te voorspellen: de artsen valt niets te verwijten, ze hebben zich aan hun artseneed gehouden. Daarnaast zijn ze katholiek. In Dublin heeft Patrick Nulty, parlamentslid van de Labour Party, gezegd dat het de hoogste tijd is een menswaardige abortuswetgeving op te stellen. Dat is echter niet eenvoudig in het katholieke land, coalitiepartner Fine Gael wil er niet aan meewerken.

Dat God hier niets van zegt, kan ik begrijpen, die is nogal zwijgzaam. Maar de paus als hoofd van de katholieke kerk, zou dat ziekenhuis in Calway kunnen aanspreken met de tekst: "Jullie zijn nog Roomser dan ik, de paus! Dit is niet goed wat jullie doen, jongens." Dat hij dat zal doen, valt niet te verwachten. Nee, hij komt niet verder dan met een mijter op zijn knar en sinterklaasstaf in zijn hand met kerst uit te roepen: "Een Geilig Nieuwjaar en bedankt vor de Blume."

Wat moet je nu met dit soort lui, die zo goddeloos handelen in een tijd dat we naar Mars gaan, het Higgs-deeltje lokaliseren en met wisselstroom een 'godservaring' in mensenhoofden kunnen opwekken? Een idee: een stuk of wat van hen vangen en in een reservaat opsluiten, daar hun leef- en denkwijze op video en audio vastleggen om ooit aan toekomstige realistische wereldburgers de historische denkende mens te tonen.

Terugkomend op het katholiek regiem in het Ierse ziekenhuis: De foetus is heilig. Later, als de foetus zich ontwikkelt tot kind, mag je er met je tengels en nog wat aanzitten en je aan dat kind verlustigen. Ook dan zegt de Paus niet veel. Wie kan mij de logica van het katholieke geloof uitleggen?

Demonstratie in Ierland na de dood van Savita Halappanavar